
EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

Scientific journal

2019. Vol. 2. Issue 1.

ISSN 2618-1274 (print)
ISSN 2618-1282 (online)

Dnipro

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

2019. Vol. 2. Issue 1.

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS>

Засновник

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках

Науковий журнал «Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках» був заснований у 1993 р. (1993-2017 рр. видавався під назвою «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»). Журнал є одним з провідних наукових видань, в якому висвітлюються сучасні епістемологічні студії у галузі філософських, соціальних і політичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії:

Професор, д.філос.н., Токовенко О. С., ДНУ.

Заступники голови редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Окороків В. Б., ДНУ.

Проф., д.політ.н., Кривошеїн В. В., ДНУ.

Проф., д. політ.н., Третяк О. А., ДНУ.

Відповідальний секретар редакційної колегії:

Доц., к.філос.н., Вершина В.А., ДНУ.

Члени редакційної колегії:

Prof. Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Польща);

Ph. D. Daniel J. Epstein, Texas technical University (США);

Prof., Dr., Oktay Tanrisever, Middle East Technical University (Туреччина);

Assoc. Prof. Dr., Isik Kuscü-Bonnenfant, Middle East Technical University (Туреччина);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (США);

Проф., д.габілітований, Єжи Йозеф Вятр, Європейська Вища Школа права та управління (Польща);

Проф., д.філос.н., Гугнін О. М., Жешувський політехнічний університет (Польща);

Проф., д.філос.н., Рамішвілі В. М., Тбіліський державний університет ім. І. Джавахішвілі (Грузія);

Проф., д.філос.н., Гнатенко П. І., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ);

Проф., д.філос.н., Мінаков М. А., Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

Проф., д.політ.н., Кирилюк Ф. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Проф., д. політ.н., Щедрова Г. П., Університет імені Альфреда Нобеля (Дніпро);

Проф., д.соціол.н., Безрукіна О. А., Київський національний університет;

Проф., д.соціол.н., Зоська Я. В., Класичний приватний університет (Запоріжжя);

Проф., д.соціол.н., Катаєв С. Л., Класичний приватний університет (Запоріжжя);

Проф., д.соціол.н., Лісєнко О. В., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса);

Проф., д.соціол.н., Лобанова А. С., Криворізький державний педагогічний університет;

Проф., д.соціол.н., Щудло С. А., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Проф., д.політ.н., Горбатенко В. П., Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ);

Проф., д.політ.н., Наумкіна С. М., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса);

Проф., д.політ.н., Тупица О. Л., ДНУ;

Проф., д.політ.н., Іщенко І. В., ДНУ;

Проф., д.соціол.н., Ніколенко В. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Шевцов С. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Кулик О. В., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Осетрова О. О., ДНУ;

Проф., д.філос.н., Павлова Т. С., ДНУ.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара від 20.12.2018 № 7.

пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна.

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 р. № 527).

Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences

Scientific Journal «Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences» was founded in 1993 (1993-2017 was issued under the name «Visnyk of Dnipropetrovsk University. Philosophy, Sociology, Political Sciences»). The journal is one of the leading scientific publications, which highlights contemporary epistemological studies in the field of philosophical, social and political sciences.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief:

Professor, Dr. Sc., Tokovenko O. S., DNU.

Deputy Editors:

Prof., Dr. Sc., Okorokov V. B., DNU.

Prof., Dr. Sc., Kryvoshein V. V., DNU.

Prof., Dr. Sc., Tretiak O. A., DNU.

Executive Editor:

Assoc. Prof., Ph.D., Vershina V.A., DNU.

Members of the editorial board:

Prof., Dr., Teresa Obolevitch, Pontifical University of John Paul II (Poland);

Ph. D. Daniel J. Epstein, Texas technical University (USA);

Prof., Dr., Oktay Tanrisever, Middle East Technical University (Turkey);

Assoc. Prof. Dr., Isik Kuscü-Bonnenfant, Middle East Technical University (Turkey);

Prof., Dr., Jerzy Jozef Wiatr, European School of Law and Administration (Poland);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (USA);

Prof., Dr., Gugin O.M., Rzeszow University of Technology's (Poland);

Prof., Dr., Ramishvili V. M., Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia);

Prof., Dr., Gnatenko P. I., Institute of Social and Political Psychology NAPS of Ukraine (Kyiv);

Prof., Dr., Minakov M. A., National University of «Kyiv-Mohyla Academy»;

Prof., Dr., Kirilyuk F. M., Kyiv National Taras Shevchenko University (Kyiv);

Prof., Dr., Zhedrova G. P., Alfred Nobel University;

Prof., Dr., Bezrukova O. A., Kyiv National Taras Shevchenko University;

Prof., Dr., Zoska Ya. V., Classical Private University (Zaporizhzhia);

Prof., Dr., Katayev S. L., Classical Private University (Zaporizhzhia);

Prof., Dr., Lisienko O. V., South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky (Odesa);

Prof., Dr., Lobanova A. S., Kryvy Rih State Pedagogical University;

Prof., Dr., Zhudlo S. A., Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Prof., Dr., Gorbarenko V. P., Institute of State and Law Koretsky V.M. NAS of Ukraine (Kyiv);

Prof., Dr., Naumkina S. M., South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky (Odesa);

Prof., Dr., Tupitsa O. L., DNU;

Prof., Dr., Izhenko I. V., DNU;

Prof., Dr., Nikolenko V. V., DNU;

Prof., Dr., Shevtsov S. V., DNU;

Prof., Dr., Kulyk O. V., DNU;

Prof., Dr., Osetrova O. O., DNU;

Prof., Dr., Pavlova T. S., DNU.

Approved by the Decision of the Scientific Council of the Oles Honchar Dnipro National University (20.12.2018 № 7).

72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine.

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine political science the certifying Board of the MES of Ukraine December 15, 2016 (approved by order of MES of Ukraine № 1604 of 22 December 2016, with changes № 527 of 24 May 2018 p.).

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130:2

Юлия Олеговна Азарова

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

площадь Свободы 4, Харьков, 61022, Украина

E-mail: azarova.yulia2017@gmail.com

Received 17 September 2018; revised 25 October 2018; accepted 20 November 2018

doi: 10.15421/341901

**ДЕРРИДА И ДЕЛЕЗ:
ИСТОРИЯ, ПОВТОРЕНИЕ, ПОЛИТИКА**

Аннотация.

Исследуя идею «исторического повторения» в философских проектах Ж. Деррида и Ж. Делеза, автор находит множество аналогий. Во-первых, оба мыслителя солидарны в том, что различные способы концептуализации повторения определяют наше видение историчности; во-вторых, оба позиционируют повторение как условие возможности и, одновременно, условие невозможности любой политической формы правления; в-третьих, оба считают, что истинно эпохальное событие (например, революция) происходит лишь тогда, когда «время срывается с петель», разрушая «одномерную» структуру темпоральности; в-четвертых, оба рассматривают революцию как механизм автореференциальных действий, с помощью которых она учреждает сама себя, – т. е. учреждает без какого бы то ни было основания, кроме своего прямого осуществления; в-пятых, оба полагают, что революция есть особое историческое событие, которое допускает бесконечную интерпретацию.

Ключевые слова: французская философия XX века, Жак Деррида (1930–2004), Жиль Делез (1925–1995), деконструкция, история, повторение, политика.

Юлія Олегівна Азарова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

площа Свободи 4, Харків, 61022, Україна

E-mail: azarova.yulia2017@gmail.com

Дерріда і Дельоз: історія, повторення, політика

Анотація.

Аналізуючи ідею «історичного повторення» у філософських проектах Ж. Дерріда і Ж. Дельоза, автор виявляє низку аналогій. По-перше, обидва мислителі солідарні у тому, що різні способи концептуалізації повторення визначають наше бачення історичності; по-друге, обидва позиціонують повторення як умову можливості і, водночас, як умову неможливості будь-якої політичної форми правління; по-третє, обидва стверджують, що дійсно епохальна подія (наприклад, революція) відбувається лише тоді, коли «час зривається з петель», руйнуючи «одновимірну» структуру темпоральності; по-четверте, обидва розглядають революцію як механізм автореференційних дій, за допомогою яких вона засновує сама себе, – тобто засновує без будь-якої підстави (підґрунтя), окрім свого прямого здійснення; по-п'яте, обидва вважають, що революція є особливою історичною подією, яка допускає нескінченну інтерпретацію.

Ключові слова: французька філософія XX століття, Жак Дерріда (1930–2004), Жиль Дельоз (1925–1995), деконструкція, історія, повторення, політика.

Yulia O. Azarova

Kharkov National University named after V. N. Karazin

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

E-mail: azarova.yulia2017@gmail.com

Derrida and Deleuz: history, repetition, politics

Abstract.

The author analyzes the idea of “historical repetition” in the philosophical projects of Jacques Derrida and Gilles Deleuze, and finds many analogies. First of all, both thinkers agree that different ways of conceptualizing repetition determine our vision of historicity; secondly, both assert that repetition is a condition of possibility and, at the same time, a condition of impossibility of any political form of government; thirdly, both believe that a truly epochal event (for example, a revolution) occurs only when “the time is out of joint” and destroys the “one-dimensional” structure of temporality; fourthly, both view the revolution as a mechanism of self-referential actions by which it establishes itself – that is, it establishes itself for no reason other than its own realization; fifth, both believe that the revolution is a special historical event that allows for endless interpretation.

When we interpret revolution, our reading take form not only textual interpretations but also sacral reproducing – as holidays, honoring of heroes, etc. Revolution generates temporal-retrospective diskurs which induces us to Re-interpretation of event, that over volens-nolens brings to proceeding of revolutionary process.

On the whole, although the arguments of Derrida and Deleuze differ sometimes, however much both philosophers acknowledge single ethics and political impetus, which says: veritable future, created revolution, by the absolute break of usual temporal order; – it exactly coming, but not simple another (following) day after today.

Keywords: *French philosophy of the twentieth century, Jacques Derrida (1930–2004), Gilles Deleuze (1925–1995), deconstruction, history, repetition, politics.*

Актуальность темы. Современное историческое сознание, развивающееся от Вико и Руссо – через Гегеля и Маркса – к Ницше, Хайдеггеру и Беньямину, придает огромное значение феномену «исторического повторения», которое сегодня играет более важную роль, чем любая линейная схема исторического прогресса.

«Историческое повторение» и «современное историческое сознание» тесно связаны между собой. Различные формы концептуализации повторения определяют наше видение историчности, логики развития цивилизации, специфики экзистенции и способа бытия в мире.

Термин «историческое повторение», которым оперирует философский дискурс, отличается от привычного понятия «повторение».

Историческое повторение означает не то, что в истории происходят похожие события, а то, что те события, которые имеют эпохальное значение, – т. е. «события, которые делают историю», – могут быть осмыслены только через логику повторения.

Идею «исторического повторения» впервые формулирует еще Николо Макиавелли в «Рассуждении о первой декаде Тита Ливия» (1519). Но наиболее эксплицитно она звучит в «О грамматологии» (1967) Жака Деррида и «Различии и повторении» (1968) Жилия Делеза. Логика повторения, представленная в данных проектах, очерчивает новый вектор развития исторического сознания.

Анализ научной литературы. Понятие «повторение» занимает ключевое место в философии Делеза и Деррида¹. Поэтому не уди-

¹ Детальнее см.: Азарова Ю. О. Концепция «повторения» в философии Делеза и Деррида // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія. Філософія: «Філософські перипетії». – 2014. – № 1093. – С. 4–20.

вительно, что оно привлекает внимание исследователей. Проблематику повторения обсуждают Джон Капуто («Повторение, деконструкция и герменевтический проект») [7], Дэвид Конвей («Бросок костей: Делез и экономика повторения») [8], Джо Хайгес («Различие и повторение» Делеза») [9], Кейт Пирсон («Ростки жизни: “Различие и повторение” Делеза») [11], Джеймс Вильямс («“Различие и повторение” Делеза») [14].

Однако *внутренняя связь между повторением и политикой*, которую фиксируют французские философы, пока еще мало освещена критикой. Единственное исключение – книги Ричарда Бёрдсворта «Деррида и политическое» [6] и Пола Паттона «Делез и политическое» [10], где повторение вписано в структуру социальной онтологии.

Цель исследования. Поскольку данная тема только обозначена, но, по сути, не изучена, то цель моей статьи – максимально полное раскрытие идеи исторического повторения в политическом мышлении Делеза и Деррида. **Метод.** Компаративный анализ обоих проектов позволит более детально показать специфику и перспективы каждого из них.

Изложение материала. Сравнительный подход, который я предлагаю в качестве базовой стратегии исследования, выбран не случайно. Тематизация повторения в проектах Деррида и Делеза довольно близка. Здесь есть *две главные точки пересечения*, которые определяют общую расстановку сил.

Первый момент – *критика платоновского мифа о Кроносе*². Данный мотив появляется в «Различии и повторении», где на фоне анализа платоновского мифа Делез дает свое прочтение «вечного возвращения» Ницше [1, с. 82–87]. Деррида также отсылает к мифу Платона, хотя и не называет его прямо [2, с. 431, с. 490].

Второй момент – *интерпретация первоисточка у Руссо*. Вопреки руссоистской традиции, Делез отмечает, что «повторения в истории являются не аналогией или понятием мышления историка, но, прежде всего, условием самого исторического действия. <...> Аген-

ты истории могут творить лишь при условии самоидентификации с фигурами прошлого» [1, с. 120].

Аналогично, Деррида утверждает, что фiasco, которое терпит Руссо в стремлении найти первоисток, фактически, иллюстрирует эффект «изначального повторения». Апеллируя к «логике восполнения», Деррида показывает, что «нечто, называемое первоистоком, есть лишь точка в системе восполнительности» [2, с. 420].

Заявляя, что «история ... с самого начала есть история восполнения» [2, с. 420], Деррида полагает, что *повторение может быть понято амбивалентно*. С одной стороны, повторение – это способ, каким первоисток учреждает свое наличие; а с другой стороны, повторение – это способ, каким первоисток разрушает или дезавуирует свое наличие.

Логика восполнения удерживает две возможности вместе, не отдавая приоритета какой-либо одной из них. Повторение восполняет первоисток так, чтобы он стал основанием по отношению к обосновываемому. Например, «первый раз» становится «первым» только по отношению к чему-то иному, – т. е. по отношению ко «второму разу».

Таким образом, *изначальное повторение функционирует как условие возможности первоисточка* (ибо без повторения сам первоисток не состоится), *и одновременно, как условие его невозможности* (ибо повторение обнаруживает «производность» первоисточка). *Изначальное повторение учреждает первоисток, подрывая его, и одновременно, подрывает первоисток, учреждая его.*

Предлагаемый Деррида вариант логики повторения чрезвычайно важен для понимания многих нюансов европейской политики. Например, он прекрасно объясняет мысль Макиавелли о том, что *повторение есть условие возможности любой политической формы правления и, одновременно, условие ее невозможности*.

Повторение учреждает первоисток или начало любой политической формы путем введе-

² См. Платон. Политик, 271bc – 275de.

ния системы власти, основанной на «внешнем» отношении между первоисток и восполнением, и одновременно, подрывает данное начало путем революционного «возвращения к истокам», основываясь на «внутреннем» отношении между первоисток и восполнением.

Дерридианская версия повторения хорошо объясняет парадокс революционной практики. Изучая условия возможности и невозможности первоистока, деконструкция описывает «двойной тупик» (*double bind*), где первоисток стремится управлять темпоральным развитием, но не способен артикулировать *грядущее*, которое служит маркером революционного события³.

Концепция повторения, которую Деррида излагает сначала в книге «О грамματοлогии», позже получает детальную экспликацию в книге «Призраки Маркса» (1993), где Деррида обсуждает проблему марксистского наследия в ситуации распада СССР и крушения Восточного блока.

В «Призраках Маркса» Деррида затрагивает вопрос о связи повторения и альтерации, который он ставит еще в «О грамματοлогии», показывая, что повторение того же самого всегда сопровождается изменением того же самого. Теперь, развивая тему, он отмечает, что именно такое «призрачное смещение есть само движение нашей истории» [3, с. 17].

Деррида подчеркивает, что мысль о событии, – например, мысль о революции как о грандиозном, эпохальном, историческом событии, изменяющем привычный ход времени, – формулируется в терминах «повторения» и «первого раза». Чем же Деррида мотивирует свой тезис? Почему событие должно быть продумано сквозь призму «повторения» и «первого раза»?

Ответ таков: потому, что «повторение и первый раз», а также «повторение и последний раз» тесно связаны друг с другом. «Уникальность первого раза, по сути, превращает

его в последний раз. Идея события, фактически, заключается в том, что *первый раз* всегда оказывается *последним разом*. <...> Назовем это *призракологией (hantology)*» [3, с. 24].

Говоря о повторении, Деррида акцентирует внимание на феномене «спектральности» («призрачности»), который определяет отношение между призраком и событием. Призрак на онтологическом (или, точнее, «хантологическом»)⁴ уровне является фигурой, которая формально ни присутствует, ни отсутствует.

Пребывая между бытием и не-бытием, существующим и не-существующим, наличным и не-наличным, призрак не может быть тематизирован. Поскольку же он находится *по ту сторону* любой феноменальности, то «логика призрака» совпадает с «логикой *differance*» или «логикой *supplement*».

Фигура призрака имеет прямое отношение к тому, что можно назвать наследием революционного духа. Например, на вопрос, который Деррида ставит в «Призраках Маркса» о наследии марксизма сегодня, – а именно: способны ли мы сохранить революционный дух марксизма? – дает амбивалентный ответ, направленный как «за», так и «против» Маркса.

Революционный дух (*Geist*), – если он обладает революционным эффектом, – должен оставаться призраком (*Gespenst*). Он должен удерживать себя от соблазна полной самореализации, т. е. должен служить *де-реализации* всех форм господства, в том числе и господства самой революции.

Для Деррида, попытка сохранить дух революции в качестве призрака оказывается тождественной проекту понимания революции как события *par excellence*, – т. е. как того, что не обладает какой-либо наличной формой; как того, что ускользает от какой-либо фиксации, стагнации, «застывания в настоящем».

Иллюстрируя связь между призраком и бытием, Деррида также указывает на парал-

³ Грядущее (*l'avenir*) – это не то будущее, которое представляет собой прямое продолжение или линейное развитие настоящего, а то будущее, которое радикально разрывает с настоящим. Такое грядущее невозможно предугадать: оно непредсказуемое, неожиданное, непрогнозируемое по своей природе.

⁴ Хантология (*haunt*, призрак + *logos*, наука) – призракология, наука о призраках. Один из ключевых концептов философии Деррида, предполагающий альтернативу классической онтологии.

лель между деконструкцией и марксизмом. Обе практики революционны в том, что они отвергают любое гипостазирование, в том числе – гипостазирование самих себя. И марксизм, и деконструкция позиционируют себя как «исторический проект».

«Исторический проект» не претендует на абсолютную точку зрения. Авторы такого проекта признают возможность его устаревания, понимают, что он может быть оспорен или пересмотрен. Именно это, – подчеркивает Деррида, – позволяет марксизму сохранить свой революционный дух.

Соответственно, для меня, – резюмирует он, – «продолжать вдохновляться определенным духом марксизма означает сохранять верность тому, что всегда превращало марксизм в радикальную критику, т. е. в программу, готовую к собственной критике; программу, открытую к собственной трансформации» [3, с. 130].

Поскольку Деррида в ранних работах интерпретирует *повторение* в терминах квази-трансцендентальных условий возможности и невозможности первоисточка, а в поздних работах – в терминах политики, то для меня особую актуальность приобретает вопрос о статусе самой деконструкции: *является ли сама деконструкция событием?*

Для того, чтобы стать событием, – или, для того, чтобы мыслить себя в качестве революционной практики, – деконструкция должна показать, что она и есть «отсутствие первоисточка»; показать, что она, как радикально иное по отношению к первоисточку, выступает тем, что раскалывает любое присутствие, де-завуирует любое настоящее.

Демонстрирует ли она это? Да, причем двумя разными способами: *если в работе «О грамматологии» Деррида делает акцент на расколе настоящего, наличного или присутствующего здесь-и-сейчас, то в «Призраках Маркса» он делает акцент на расщеплении будущего, на его несовпадении с самим собой.*

Рассуждая о будущем, которое не является линейным продолжением настоящего, Деррида не просто подчеркивает «совпадение первого и последнего раза», но также показы-

вает, что повторение (как то, что отсылает к прошлому) на самом деле апеллирует к будущему.

«Историческое повторение» – это не просто повторение, исходящее из прошлого (или из «первоисточка»), а повторение, обращенное в будущее. Такое *повторение демонстрирует, что настоящее всегда конституируется прошлым или будущим.* Настоящее не изначально, но производно по отношению к различным модусам времени.

Через год после выхода книги «О грамматологии» Деррида, Делез публикует книгу «Различие и повторение», где повторение также понимается как революционная практика, ибо «повторение – это, прежде всего, *условие действия*, а потом уже *понятие рефлексии*» [1, с. 119].

Равно, как и Деррида, Делез полагает, что *концепт «изначального повторения» есть ключевой момент современности (Modernity), но в отличие от Деррида, он описывает современную ситуацию в терминах возможности политической революции.* Делез говорит о *возможности* по двум причинам:

Во-первых, Делез мыслит повторение в оппозиции к закону. «Если повторение возможно, то оно происходит скорее в силу чуда, чем закона. Оно противозаконно: оно направлено против сходной формы и равноценно содержанию закона. Если повторение можно найти даже в природе, то во имя противозаконно утверждающей себя силы, работающей под законами, и, быть может, превосходящей их» [1, с. 15].

«Если повторение существует, то оно акцентирует особенность – против общего, универсальность – против частного, примечательное – против обычного, постоянное – против изменчивого. Во всех отношениях повторение – это трансгрессия. Оно ставит под вопрос закон. Оно изобличает номинальный или всеобщий характер закона» [1, с. 15].

Во-вторых, Делез показывает, что западная традиция идентифицирует сущность морали с обычаем (*habitus*). Следовательно, воля к инновации, к радикальному разрыву с обычаем, приводит к тому, что революционное действие

ассоциируется с тем, что имеет не-обычный или а-моральный характер⁵.

Понятие «изначального повторения» Делеза восходит к идее «вечного возвращения того же самого» (*ewige Wiederkunft des Gleichen*) Ницше. Делезовская интерпретация доктрины Ницше также предлагает новый подход к пониманию функции «возвращения», и – особенно *возвращения к чему-то: к истоку, началу, основанию, etc.*

«Вечное возвращение, – пишет Делез, – не означает простого возвращения того же самого, ибо оно допускает мир (мир «воли к власти»), где всякое тождество упразднено. Возвращение – это и есть бытие, но, прежде всего, бытие *самого* становления. Вечное возвращение не повторяет то же самое, а конституирует тождество того, что становится» [1, с. 60].

«Вечное возвращение есть *становление-тождественным самого становления*. Здесь вечное возвращение оказывается тем же самым, той самой вещью или процессом, который повторяется. Это такое *то же самое*, которое создается различием. Именно такое *то же самое* я называю “повторением”» [1, с. 60-61; перевод уточнен – Ю. А.].

Возвращается только «то, что становится» или «пребывает-в-становлении». Объект, процесс или явление может возвращаться в трех смыслах: (1) если он движется, меняется, трансформируется; (2) если он отличает

себя от другого (или от предшествующего); (3) если он способен воспроизводить себя в различных контекстах.

Возможность «возвращения того же самого» или «повторения какого-либо события» – это фильтр, через который проходит история. Данный фильтр высвечивает сущность исторического развития, специфику процесса становления, логический принцип смены одних форм бытия – другими⁶.

Действительно, «повторения в истории являются не аналогией или понятием мышления историка, но, прежде всего, условием самого исторического действия. <...> Агенты истории могут творить лишь при условии самоидентификации с фигурами прошлого» [1, с. 120], ибо только последняя позволяет понять суть происходящего процесса.

Если, скажем, взять историю Западной Европы от Великой Французской революции (1789) до наших дней, то мы увидим, что любое *эпохальное революционное событие, в котором политическая жизнь возвращается или, точнее, обращается к своим подлинным истокам*, раскрывает два аспекта понятия «изначальное повторения» Делеза.

Во-первых, революция упраздняет старый закон и вводит новый. С точки зрения традиции, учреждение нового закона, рассматривается как беззаконие, а учреждение нового порядка – как беспорядок. Соответственно, революция мыслится как не-легитимное дей-

5 Важно подчеркнуть, что «в своем исследовании закона и повторения Делез касается не столько законов природы, сколько законов морали, которые должны быть независимыми от законов природы. Мишень Делеза – не наука, а тот подход к морали, который инициирует еще Кант. Делез подвергает критике подход, который предписывает нам поступать по закону» [14, с. 34].

Делез считает, что повторение не есть формальный принцип, который можно редуцировать к закону или правилу. «Делез не устраивает, что такой подход допускает, что мы, следуя правилу эквивалентности и субституции, можем перевернуть повторение, хотя объективно это совершенно невозможно» [14, с. 34].

Делез выступает против введения закона в ткань морали по двум причинам: «во-первых, решение жить согласно закону или правилу увековечивает иллюзию, что жизнь есть повторение подобного (a repetition of resemblance); во-вторых, такое решение отдаляет нас от подлинного источника интенсивности, который позволяет нам жить творчески, т. е. быть индивидами, находящимися в состоянии изменения или становления» [14, с. 35].

6 Лишь в таком случае, как пронизательно замечает Джон Капуто, мы осознаем механизм исторического процесса. Без повторения не будет линии преемственности или последовательности. Это касается не только истории человечества *par excellence*, но и ее различных форм: истории культуры, истории философии, истории науки и техники, etc.

В частности, говоря о научном прогрессе, мы должны принимать во внимание следующее: «хотя историко-лингвистическое конституирование (факта) апеллирует к изначальному повторению ... однако в телеологическом стремлении к полноте и совершенству научной рациональности, оно также требует от нас археологического возвращения к истокам» [7, с. 51].

То же самое касается развития цивилизации в целом. Здесь важно не формальное, физическое, естественное время, но экзистенция. Эта идея, подчеркивает Капуто, восходит не к Гегелю, ибо «Гегель – не философ времени» [7, с. 59], а «к Хайдеггеру, который стремился к построению историчности *Dasein* и теории исторического повторения» [7, с. 87].

ствие, несанкционированный захват власти, произвол, *etc.*

Здесь повторение выступает как ключевой элемент политического дискурса, а именно: как критика настоящего и возвращение к первоистоку. Оно маркирует стремление к инновации, осознание необходимой «перезагрузки» правовых институтов, желание «начать всё с начала» в ситуации социального кризиса.

Во-вторых, революция есть антипод эволюции. Революция позиционирует себя как резкий поворот в общественных отношениях, который приводит к изменению политического строя. Поскольку революция сопровождается кардинальной сменой идеалов и ценностей, то она фигурирует в качестве анти-традиции.

Здесь повторение предстает как революционный акт, противостоящий обычному ходу времени. Разрывая линейный континуум, оно обнаруживает пропасть между прошлым и настоящим, когда меняется вектор развития истории или судьба народа. В этот момент человечество обретает шанс реновации, подлинного обновления.

Оба момента также эксплицируют два смысла формулы «тождество различного», с помощью которой Делез тематизирует «изначальное повторение». Первый смысл таков: в рамках социального проекта революции тождество отсылает к всеобщему равенству, т. е. к множеству. Оно апеллирует к закону (изономия), перед которым все равны.

Изономическое равенство предполагает, что закон одинаков для всех, – в том числе и для тех, кто прежде был «иным» (или «не-равным») – в той мере, в какой этого требует гарантированный конституцией доступ к публичной сфере. Равенство перед законом придает всем общий статус «граждан» и делает их в этом смысле «тождественными друг другу».

В то же время, поскольку конституционное равенство перед законом *a priori* требует наличие публичного пространства, то изономическое равенство есть такой тип равенства или «тождества», которое *a priori* необходимо для того, чтобы публичное пространство стало действительно открытым.

Конституционное равенство перед законом есть равенство, уже конституированное гражданами, тогда как изономическое равенство есть условие возможности гражданства. В этом смысле «повторение направляет нас к прояснению отношения виртуального события к актуальному событию и *vice versa*» [13, с. 11].

Второй смысл формулы «тождество различного» таков: тождество оказывается признанным или значимым только при условии радикального изменения или трансформации предыдущего тождества. Революционное событие осуществляется по принципу переворота: «кто был никем, тот станет всем».

Возникает вопрос: как соотносятся тождество и различие в политике? Делез отвечает: посредством тотальности. Событие революции содержит «время как тотальность» в своем прошлом, настоящем и будущем. «Идея тотальности состоит в том, что уникальное событие мыслится как то, что отвечает времени в целом» [1, с. 118; перевод уточнен – Ю. А.].

«Историческое повторение» Делез понимает как темпорализацию. В отличие от времени, – которое выступает как континуум, наполненный событиями, – темпорализация есть процесс, который генерирует само время. Темпорализация – это производство временных различий в их динамично дифференцируемом единстве.

Делез рассматривает темпорализацию не как индивидуально-экзистенциальный процесс становления, а как временной аспект социальных практик, которые производят «коллективного субъекта» как «агента действия», – например, производят пролетариат как «субъекта истории».

Деррида несколько иначе определяет соотношение закона и повторения. Развивая концепцию грядущей демократии, он отмечает, что закон и повторение всегда имплицитно друг друга, однако повторение выполняет функцию закона только тогда, когда сам закон ставится под вопрос.

Подобная ко-импликация имеет место в ситуации «общественного договора». Поэтому «когда Деррида проводит деконструкцию ...

ностальгии по обществу без насилия, то главное, что следует из его деконструкции, так это экономия закона, которая открывает анализ закона как повторения (*open an analysis of law as “repetition”*)» [6, с. 23-24].

«Деррида считает, что закон права может быть формализован» [6, с. 24]. Это означает, что «радикальный метод деконструкции является одновременно формализацией процесса формирования или не-формирования права в обществе» [6, с. 24]. Такая апория обусловлена тем, что *право a priori невозможно без того, что Деррида называет изначальным насилием*⁷.

«Введение закона неизбежно носит принудительный характер. В учреждении закона есть эффект *изначального насилия*, которое располагает конкретное сущее к миру (и к другим сущим) как нечто более приоритетное по отношению ко всем иным частным связям (этическим, политическим, социальным), с которыми данное сущее связано» [6, с. 24].

Мы не можем устранить такое *изначальное насилие*, поскольку все частные связи уже предполагают его. «*Изначальное насилие* повторяется в законе, чтобы затем воспроизводить себя в качестве закона. То, что закон должен повторяться, обнажает его неизбежную беззаконность (*That the law must repeat itself*

reveals its necessary illegality)» [6, с. 24].

«Повторение закона подразумевает, в то же время, еще одно повторение *изначально-го насилия*, которое всегда уже сопровождает введение и охрану закона, – т. е. его нарушение (*The repetition of the law implies at the same time another repetition of the original violence which has “always already” accompanied the foundation and guardian of the law – that is the breaking of it*)» [6, с. 24].

Таким образом, как ни парадоксально, но ... закон *всегда уже* откладывает свою реализацию. Закон, равно, как и демократия, *всегда уже* запаздывает по отношению к своему бытию. Он *всегда уже* не тождественен самому себе. Закон *всегда уже* воплощает логику *différance*.

Именно по этой причине Деррида помещает справедливость и грядущую демократию в сферу виртуальной хантологии, а не обычной онтологии. «Дерридианское обещание демократии располагается по ту сторону главной оси политики, изменяя наше отношение к противоречиям демократического закона без онтологизации этого отношения» [6, с. 92].

Не случайно, грядущую демократию Деррида часто сравнивает с *différance*. «Грядущая демократия» (*la démocratie avenir*), – отмечает он, – или как я говорил в 1989 г., “отло-

⁷ «Изначальное насилие» Деррида анализирует в докладе «Сила закона: мистическое основание власти», представленном на международном коллоквиуме «Деконструкция и возможность справедливости», который состоялся в 1989 г. в Cardozo Law School. В нем Деррида изложил новую концепцию закона и справедливости, показав их апоретический характер.

Деррида начинает свой доклад с разбора известной английской идиомы, у которой нет аналога во французском языке. Она звучит так: «to enforce the law» (дословно: «вводить закон в силу») и подразумевает следующее: «проводить закон в жизнь» или «воплощать закон в жизнь».

Это идиоматическое выражение, – пишет Деррида, – напоминает нам, что «нет закона или законодательства, которое не содержало бы в себе, в аналитической структуре своего понятия, возможности того, чтобы “вступить в силу” или чтобы “войти в жизнь с помощью силы”» [5, с. 6].

Соответственно, возникает вопрос: «Если введение или учреждение закона сопровождается изначальным насилием, то как разграничить силу закона (которую мы считаем справедливой) и изначальное насилие (которое мы считаем несправедливым)?» [5, с. 6]. И еще: есть ли критерий такого разграничения, если закон в момент своего вступления в силу сопровождается насилием?

Иначе говоря, «можно ли установить дистинкцию между силой закона легитимной власти и изначальным насилием, которое вводит закон или учреждает саму власть? Разве изначальное насилие в своем учреждающем акте не оказывается, по сути, неразрешимым: ни законным, ни незаконным, ни справедливым, ни не справедливым?» [5, с. 6].

Поскольку «операция, сопровождающая введение закона, имеет характер перформативной силы, и, тем самым, характер интерпретирующего насилия, которое не является ни справедливым, ни несправедливым, то всё, что предшествует данному закону, не способно ни придать ему силу, ни, напротив, лишить его силы» [5, с. 13].

Таким образом, – резюмирует Деррида, – закон в сам момент своего учреждения оказывается апоретическим. Он не является ни легитимным, ни нелегитимным, ибо он полностью превосходит оппозицию легитимного и нелегитимного, обоснованного и необоснованного, справедливого и несправедливого.

женная демократия» (*la démocratie ajournée*), указывая, одновременно, на откладывание, отсрочку и запаздывание ... демонстрирует связь демократии и *differance*» [4, с. 57].

«Демократия отсылает к *differance*» [4, с. 57]. Механизм *differance* коррелятивен демократии. «Демократия есть только то, чем она является в *differance*, благодаря которому она откладывается во времени и отличается от самой себя» [4, с. 57]. «Демократия дифференциальна, она есть *differance*» [4, с. 57].

Теперь, подводя предварительный итог нашему исследованию, можно показать, каким образом логика различия и повторения открывает параллель между идеями «революции» у Деррида и Делеза. Если для Деррида революция – это *грядущее*⁸, то для Делеза революция выглядит иначе.

У Делеза революция предстает «культурной дистилляцией» и «очищением» историко-темпоральных форм⁹. Данные формы также выступают политическими формами – в той мере, в какой современная политика до сих пор определяет себя в рамках парадигмы Просвещения.

Однако, – отмечает Делез, – ясно, что нынешний политический дискурс строится не столько на описании смены исторических эпох (или смены одной формы историчности на другую), сколько на осознании многослойности самой эпохи, когда одна форма историчности накладывается на другую.

История намного более сложна и разнообразна, нежели простая линейная схема: прошлое → настоящее → будущее. «Историческое повторение» обнаруживает точку бифуркации, непредсказуемого развития. Именно в точке бифуркации активно проявляет себя «коллективный субъект».

Делез мыслит повторение как революционный акт в тех же координатах, в каких Деррида тематизирует возвращение к первоистоку, – особенно к первоистоку, который «подве-

шен», проблематизирован, поставлен под вопрос. Соответственно, для Делеза, *повторение конституирует прошлое, вписывая его в структуру истории*.

Но Делез не ограничивается данным тезисом и показывает, что *повторение также конституирует настоящее* потому, что революция выступает как событие, в котором политическая жизнь либо трансцендирует процесс сохранения политических форм, либо стремится к их радикальному изменению.

И, наконец, Делез утверждает, что *повторение конституирует будущее*, ибо любое возвращение к истокам иллюстрирует, что история имеет открытый характер. Различие между прошлым и настоящим высвечивает себя лишь в перспективе будущего, которое допускает возможность точки бифуркации.

Выводы. Таким образом, позиции Делеза и Деррида совпадают в следующих пунктах:

Во-первых, оба философа полагают, что только тот тип политики, который четко артикулирует специфику «исторического повторения», может плодотворно решать текущие социальные проблемы и закладывать прочный фундамент современного политического дискурса.

Во-вторых, оба солидарны в том, что будущее может быть понято как грядущее только в том случае, если революционное событие манифестирует себя как событие, которое имплицитно содержит в себе все времена, а темпоральные экстазы прошлого, настоящего и будущего рассматриваются, исходя из практики революционных событий.

В-третьих, оба подчеркивают, что «радикальная сингулярность события является альтернативой тем концепциям времени, где будущее определяется как заранее известное, прогнозируемое, поступательное развитие настоящего» [12, с.1]. Она всегда разрывает с каузальной связью.

Например, Деррида утверждает, что под-

⁸ «Революция повторяется, и даже повторяет революцию против революции» [3, с. 157].

⁹ Для Делеза революция есть чистое событие, составляющее саму суть историчности. «Чистые события являются бестелесными абстракциями, которые не редуцируемы к своим актуализациям в различных обществах и эпохах, но, в то же время, они являются событиями, которые имманентны реальным событиям. В этом смысле они представляют собой “чистый резерв” бытия и гарантию открытого будущего» [10, с. 27].

линое событие происходит лишь тогда, когда «время срывается с петель» [3, с. 34]¹⁰, когда оно разрушает линейную историческую логику, когда оно разрывает «одномерную» структуру темпоральности. Аналогично считает и Делез¹¹.

В-четвертых, Делез мыслит революцию как механизм автореференциальных действий, с помощью которых она учреждает сама себя, – т. е. учреждает без какого бы то ни было основания, кроме своего прямого осуществления. Здесь жест Делеза очень напоминает позицию Деррида с его «разрывом» и «возобновлением».

В-пятых, оба считают, что революция есть особое историческое событие, допускающее бесконечную интерпретацию. В этом плане, как справедливо отмечает Поль Рикер, великие революции похожи на великие шедевры или произведения искусства, которые об-

растают многочисленными загадками, тайнами, легендами.

Когда мы интерпретируем революцию, то наши прочтения принимают форму не только текстуальных толкований, но и ритуальных воспроизведений – в виде праздников, почитания героев, *etc.* Революция генерирует *темпорально-ретроспективный дискурс*, который побуждает нас к ре-интерпретации события¹², что *volens-nolens* приводит к возобновлению революционного процесса.

В целом, хотя аргументы Деррида и Делеза иногда отличаются, однако оба философа признают единый этико-политический *impetus*, который гласит: истинное будущее, создаваемое революцией, т. е. абсолютным разрывом привычного темпорального порядка, – это именно грядущее, а не простое еще один (следующий) день после настоящего.

Библиографические ссылки

1. Делез Ж. Различие и повторение. СПб.: Петрополис, 1998. 384 с.
2. Деррида Ж. О грамматиологии. М.: Ad Marginem, 2000. 511 с.
3. Деррида Ж. Призраки Маркса: государство долга, работа скорби и новый интернационал. М.: Logos altera, 2006. 256 с.
4. Деррида Ж. Разбойники. *Новое литературное обозрение*. 2005. № 72. С. 31–60.
5. Derrida J. Force of Law: the Mystical Foundation of Authority. In: «*Deconstruction and the Possibility of Justice*». New York: Routledge, 1992. P. 3–67.
6. Beardsworth R. Derrida and Political. – London: Routledge, 1996. – 174 p.
7. Caputo J. D. Radical Hermeneutics: Repetition, Deconstruction and Hermeneutic Project. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1987. 319 p.
8. Conway D. W. Tumbling Dice: Gilles Deleuze and Economy of Repetition. *Symploke*. 1998. Vol. 6. № 1. P. 7–25.
9. Hughes J. Gilles Deleuze's «Difference and Repetition». L. & N. Y.: Continuum, 2009. IX, 218 p.
10. Patton P. Deleuze and Political. London: Routledge, 2000. 176 p.
11. Pearson K. A. Germinal Life: Difference and Repetition of Deleuze. L. & N. Y.: Routledge, 2003. XII, 270 p.

¹⁰ Рассматривая современную политическую ситуацию, Деррида цитирует известную фразу «the time is out of joint» из «Гамлета» Шекспира, которая, по его мнению, может служить маркером нашего времени. «The time is out of joint – время вывихнуто, расшатано, смещено, раздроблено, расстроено, разложено и безумно» [3, с. 34]. «Время сорвалось с петель, оно вышло за пределы самого себя, распалось» [3, с. 34]. «Что происходит, когда Гамлет говорит о разъятости времени, истории, мира, настоящего, о разлаженности нашего времени – всякий раз нашего?» [3, с. 34]. «То, что говорит он о времени, относится также и к истории» [3, с. 34].

¹¹ «Время сорвалось с петель» ... – пишет Делез. – Сорвавшееся время означает обезумевшее время, освободившееся от своего слишком простого кругового вида, избавившееся от событий, составлявших его содержание, порвавшее с движением, одним словом – открывающее себя как пустая и чистая форма» [1, с. 117].

¹² Так, например, Поль Рикер в книге «Время и рассказ» анализируя интерпретацию Великой французской революции, данную известным историком Франсуа Фюре, констатирует невозможность «концептуализации» революционного события, нарративная структура которого противится общим понятиям: «Никакая концептуальная реконструкция не сможет добиться того, чтобы непрерывная преемственность со Старым режимом проходила через воцарение образности, переживаемой как разрыв и первоначало. Это воцарение само по себе относится к разряду событий» [13, с. 312].

12. Reynolds J. Derrida and Deleuze on Time and the Future. *Borderlines*. 2004. Vol. 3. №1. P. 1–15.
13. Ricœur P. Temps et Récit. Paris: Seuil, 1983. T. 1. 320 p.
14. Williams J. Gilles Deleuze's «Difference and Repetition»: A Critical Introduction. Edinburg: Edinburg University Press, 2003. VIII, 218 p.

References

1. Deleuze G. Razlichie i povtorenie [Difference and Repetition]. Saint Petersburg: Petropolis, 1998. 384 p. (in Russian).
2. Derrida J. O grammatologii [Of Grammatology]. Moscow: Ad Marginem, 2000. 511 p. (in Russian).
3. Derrida J. Prizraki Marksa: gosudarstvo dolga, rabota skorbi i noviy international [Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International]. Moscow: Logos altera, 2006. 256 p. (in Russian).
4. Derrida J. Razboiniki [Hooligans]. *Novoe literaturnoe obozrenie* [New Literary Review]. – 2005. – № 72. – P. 31–60. (in Russian).
5. Derrida J. Force of Law: the Mystical Foundation of Authority. In: «*Deconstruction and the Possibility of Justice*». New York: Routledge, 1992. P. 3–67.
6. Beardsworth R. Derrida and Political. London: Routledge, 1996. 174 p.
7. Caputo J. D. Radical Hermeneutics: Repetition, Deconstruction and Hermeneutic Project. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1987. – 319 p.
8. Conway D. W. Tumbling Dice: Gilles Deleuze and Economy of Repetition. *Symploke*. 1998. Vol. 6. № 1. P. 7–25.
9. Hughes J. Gilles Deleuze's «Difference and Repetition». L. & N. Y.: Continuum, 2009, IX, 218p.
10. Patton P. Deleuze and Political. – London: Routledge, 2000. 176 p.
11. Pearson K. A. Germinal Life: Difference and Repetition of Deleuze. L. & N. Y.: Routledge, 2003. XII, 270 p.
12. Reynolds J. Derrida and Deleuze on Time and the Future. *Borderlines*. 2004. Vol. 3. №1. P. 1–15.
13. Ricœur P. Temps et Récit. Paris: Seuil, 1983. T. 1. 320 p.
14. Williams J. Gilles Deleuze's «Difference and Repetition»: A Critical Introduction. Edinburg: Edinburg University Press, 2003. VIII, 218 p.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

УДК 316+321:01/02

Віталій Володимирович Кривошеїн

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3380-7850>, E-mail: 1-704@i.ua

Received 16 July 2018; revised 15 August 2018; accepted 03 September 2018

doi: 10.15421/341902

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ РИЗИКИ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ
ПРОЦЕСІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФОКУС АНАЛІЗУ

Анотація.

Крізь призму соціологічного знання розкрито сутнісні характеристики ідентифікаційних ризиків, що продукуються сучасним політичним процесом. Зокрема, показано, що в сучасному суспільстві відбувається зміна ідентифікаційних практик, які обумовленні трансформацією загальнокультурної ідентичності, в основу якої покладено нове розуміння ризику як продукту ухвалення рішення. Наголошено, що політичний процес зачіпає, насамперед, інституційний рівень суспільства, який через систему соціальних (і особливо політичних) інститутів впливає на процес ідентифікації особистості. Саме завдяки нормальному функціонуванню соціальних інститутів підтримується спільна кооперативна діяльність людей у групах і організаціях. На основі такої інтеграції у індивіда формується почуття приналежності до соціальної групи, яке забезпечує, з одного боку, підпорядкування особистості існуючим нормам, а, з іншого, груповий захист і систему оцінки та самооцінки, що, в свою чергу, сприяє підтримці стабільності і цілісності суспільства. Порушення нормального функціонування соціальних інститутів веде до порушення ідентифікаційних процесів.

Ключові слова: ідентифікаційні практики, суспільство ризику, умови політичної ідентифікації, ризики етнічної ідентичності, ризики громадянської ідентичності, ризики релігійної ідентичності, ризики регіональної ідентичності.

Vitaliy V. Kryvoshein

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3380-7850>, E-mail: 1-704@i.ua

Identification risks in the modern political process: a sociological focus of analysis

Abstract.

Through the prism of sociological knowledge, the essential characteristics of risks of identification produced by the modern political process are revealed. In particular, it is shown that in modern society there is a change in the identification practices that are caused by the transformation of general cultural identity, which is based on a new understanding of risk as a product of decision making. It is noted that the political process affects primarily the institutional level of society, through a system of social (and especially political) institutions, influences the process of identification of an individual. It is thanks to the normal functioning of social institutions that the joint cooperative activity of people in groups and organizations is supported. On the basis of such integration, an individual develops a sense of belonging to a social group, which ensures, on the one hand, the subordination of the individual to existing standards, and, on the other, group protection and an assessment and self-assessment

system, which, in turn, contributes to maintaining the stability and integrity of society. Disruption of the normal functioning of social institutions leads to a violation of identification processes.

A set of conditions for political identification, each of which produces its own risks, is outlined. This is a complicated stratification, multicultural structure of modern society; the influence of computer technologies, mass media and virtual space on the desacralization of power; diminishing interest in meta-ideology and related global political projects; permanent and large-scale updating of the elements of the past; proliferation of militaristic thinking.

It is determined that each form of identity corresponds to its set of risks. For example, the risks of ethnic identity are associated with possible exacerbations of contradictions between representatives of different nationalities, which can turn into open clashes. The risks of civic identity are due to the fact that in the civic identity, the following civic qualities such as patriotism, respect and knowledge of the historical past of the country and the maintenance of the state order are at the forefront. The risks of religious identity are determined by the fact that the attitude towards religion mediates behavioral patterns, and accordingly there is a gap between declared religiousness and the practical manifestation of faith. The risks of regional identity demonstrate the superiority of regional interests over the nation-wide, as well as the feeling of their own superiority as a representative of a unique community that can negatively affect interaction with immigrants from other territories.

Keywords: identification practices, risk society, conditions of political identification, risks of ethnic identity, risks of civic identity, risks of religious identity, risks of regional identity.

Виталий Владимирович Кривошеин

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3380-7850>, E-mail: 1-704@i.ua

**Идентификационные риски в современном политическом процессе:
социологический фокус анализа**

Аннотация.

Сквозь призму социологического знания раскрыто сущностные характеристики идентификационных рисков, продуцируемых современным политическим процессом. В частности, показано, что в современном обществе происходит изменение идентификационных практик, которые обусловлены трансформацией общекультурной идентичности, в основу которой положено новое понимание риска как продукта принятия решения. Отмечено, что политический процесс затрагивает, прежде всего, институциональный уровень общества, через систему социальных (и особенно политических) институтов влияет на процесс идентификации личности. Именно благодаря нормальному функционированию социальных институтов поддерживается совместная кооперативная деятельность людей в группах и организациях. На основе такой интеграции у индивида формируется чувство принадлежности к социальной группе, которое обеспечивает, с одной стороны, подчинение личности существующим нормам, а, с другой, групповую защиту и систему оценки и самооценки, что, в свою очередь, способствует поддержанию стабильности и целостности общества. Нарушение нормального функционирования социальных институтов ведет к нарушению идентификационных процессов.

Ключевые слова: идентификационные практики, общество риска, условия политической идентификации, риски этнической идентичности, риски гражданской идентичности, риски религиозной идентичности, риски региональной идентичности.

Постановка проблеми. Завдяки ідентифікації індивід включається в процес усупільнення сукупної здатності людей (суспільне виробництво), сукупного розуму (суспільну свідомість); бере участь в творчому процесі акумуляції досвіду (культура). Це свідчить про те, що ідентифікація є необхідною умовою творчого ставлення людини до дійсності,

а творче ставлення до світу є діяльнісним. Політична ідентифікація як частина ідентифікаційного процесу завжди супроводжується співвіднесенням (відмежування) себе як суб'єкта цього процесу з представниками спільнот, які поділяють інші політичні погляди, цінності. Тобто, образ іншого / чужого необхідний для формування цього типу іден-

тичності.

Аналіз досліджень і публікацій. На Заході проблему ризиків ідентифікаційних процесів досліджували М. Дімер, А. Войт, Е. Маршанд, Ж. Банелз [13] та ін. У вітчизняному полі соціальних наук ця проблема майже розглядалася. На нашу думку, розробка теоретичних питань ризиків ідентифікаційного процесу у полі соціальних наук не є достатньою, що потребує спеціального дослідження.

Метою даного дослідження є розкриття крізь призму соціологічного знання сутнісних характеристик ідентифікаційних ризиків, що продукуються сучасним політичним процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик є однією із форм творчого діяльнського ставлення, оскільки він виступає як акт прийняття рішень зі спробою мінімізації несприятливих наслідків на шляху досягнення наміченої цілі. У сучасному суспільстві проблема ризику актуалізується через обґрунтування суспільства ризику. У. Бек у своїй праці «Суспільство ризику» вважає, що людство ще не живе в постіндустріальному суспільстві, такий етап ще не настав, а знаходиться в перехідному періоді у «суспільстві ризику». Німецький соціолог використовував цей концепт для того, щоб відмежувати сучасне суспільство технологій з високим ступенем ризику від інших суспільств. Тобто для сучасного суспільства потенціал загроз, який створений новітніми технологіями, набуває якісно іншого змісту. По суті, можна сказати, що сучасне суспільство саме тому і є суспільством ризику, що всі небезпеки інтерпретуються як ризик і через нього виникає величезна потреба в прийнятті рішень і ризик навіть примушує до ухвалення певного рішення.

Змістовна трансформація ризику розпочалася ще наприкінці XVI ст., коли поняття ризику звільняється від свого релігійного значення як небезпека занапастити душу для майбутнього і підпорядковується чисто економічним міркуванням. Ризиком починають означати процес відкриття невідомого майбутнього для прийняття рішень, оскільки завжди існує небезпека того, що через певні дії діяльність

може зазнати фатальної форми. Чим більше невизначеність щодо часових взаємозв'язків результатів, дій і рішень, тим більше стає можливим і необхідним говорити про ризик. Тоді і спроби уникнути ризикованих дій за допомогою попереджувальних стратегій також усвідомлюються як ризиковані, оскільки вантаж збитків і збоїв може згодом виявитися непотрібним баластом. Сьогодні ризик включається в категоріальний «сітку» для ефективного і продуктивного вивчення ідентичності в трьох значеннях: 1) для позначення практично-діяльнського «поля» сучасної людини; 2) як свідомо-діяльнська домінанта в самореалізації; 3) як функціональна характеристика відтворення сучасного суспільства, здійснювана за допомогою індустріальних (організаційних) і ментальних (особистісних) ризиків. Всі три значення ризику мають безпосереднє відношення до ідентичності людини, «коли вони присутні» у всіх іпостасях ризикує людини в суспільстві ризику.

Г. Бехман не без підстав вважав, що «сучасне суспільство осучаснює своє майбутнє за допомогою ризику і тим самим знаходить специфічний досвід поведінки з невизначеністю, що відрізняє його від усіх попередніх суспільств» [2, с. 75].

Перетворювальний характер людської дії в сучасних умовах здійснюється не тільки за допомогою умінь, знань, знарядь праці, а й складно-опосередковано, завдяки попередньому «означенню» в прийнятті рішень, тобто через «настановну ідентичність». Невизначеність в суспільстві вимагає певних рішень від людини. Людина, що живе в суспільстві ризику, де наукова і буденна раціональність перебуває на стадії еволюційної невизначеності, повинна мати високий ступінь професіоналізму і компетентності. Ризик виступає як форма самоствердження і самовдосконалення людини, інтереси якої спрямовані на неординарні рішення, творчий пошук, самобутність. Невизначеність спонукає долати існуючу планку своїх можливостей, перемогти себе, оскільки людина, яка не ризикує, в сучасному суспільстві «випадає» із сучасного ритму відносин. Більш того, в суспільстві

ризик у соціальних процесах порушується міра в системах різного рівня, а тому зростає значення організаційних рішень практично у всіх сферах суспільного життя: глобальних, етнічних, моральних, а для цього потрібно консолідація зусиль роз'єднаних автономних індивідів. Оскільки спрямованість інтересів не тільки у різних верств, а й усередині одного шару різко диференційована, протилежні інтереси вимагають нормативно-ціннісних регуляторів, які соціальною та науковою парадигмальною призводять до групової ідентичності, що дозволяє приймати креативні рішення, які певною мірою обмежують і нейтралізують ризикогенність природного і соціального середовища. Про те, що ризик включений у систему суспільних проблем, що мають велике значення для майбутнього в житті суспільства, переконливо зауважував У. Бек. Він писав: «Ризик припускає індустріальні, тобто техніко-економічні, рішення і оцінки корисності. Від “військового збитку” він відрізняється своїм нормативним народженням, або, точніше, мирним походженням у світових центрах раціональності і процвітанням під покровом закону і порядку. Від доіндустріальних природних лих ризик відрізняється тим, що його витoki треба шукати в рішеннях, що приймаються не індивідами, але цілими організаціями і політичними групами» [1, с. 162]. Тобто втрата державної і національної ідентичності мінімізується завдяки законам, що приймаються «організаціями» і «політичними групами».

Суспільство ризику як зовнішнє ризикогенне середовище формує людей з різним ступенем соціальної активності і сприйняттям постійно мінливого світу. Від швидкості прийняття рішень, професіоналізму, компетентності, рішучості, потреби в самореалізації залежать успіх, кар'єра, благополуччя, самодостатність і самогідність, що вказує на соціальну якість ідентичності. Збалансованість різних форм ідентичності у кожного індивіда своя, хоча вбудована вона в історично діючу соціальну форму (товариство, спільність, групу).

Суспільство ризику – це суспільство, яке

потребує для вирішення складних проблем включеності змістовної і операціональної сторін ідентичності, незалежно від соціального, національного, етнічного, політичного становища людей, а це визначає загальнокультурну ідентичність як «партиципацію» (від англ. *participation* – участь). За своєю суттю вона є інтегральною партиципацією, оскільки вказує на причетність до цілісного макрокультурного рівня. Крім загальнокультурної ідентичності (як цілісної ідентичності сучасної людини), виділяють і колективну ідентичність, опосередковану різними спільними інтересами – національними, етнічними тощо.

Для формування нового типу ідентичності, притаманного суспільству ризику, потрібна людина, відсторонена від колишньої стереотипізації в сфері раціональних і моральних відносин. І формування високої культури ідентичності не просто складне завдання, а завдання, що нескінченно ускладнюється, рішення якого – в реконструюванні і конструюванні ставлення до себе і до інших, здатності до саморефлексії по відношенню до різних рівнів ідентичності (онтологічної, онтичної, віртуальної). Тільки в цьому випадку ідентичність стане регулятором вибору рішень. У сучасних умовах критерії моральної відповідальності для людей, які приймають рішення, якісно змінилися. Ці зміни стосуються застосування нормативів, які є протилежні етичним імперативам. Так, «в суспільстві, – пише У. Бек, – існує феномен “технічної моралізації”, яка більше не потребує безпосереднього застосування моральних і етичних імперативів. Наприклад, при певному рівні забруднення повітря місце категоричного імперативу займає показник смертності. Стосовно до таких випадків можна сказати, що обчислення ризиків – це своєрідний приклад етики без моралі, математичної етики технологічного століття» [1, с. 163].

В умовах суспільства ризику особливого значення набувають ідентифікаційні ризики, які можна визначити як потенційні загрози існуванню індивіда і певної соціальної групи, що викликані створенням або підтриманням соціальної ідентичності. Ідентифікаційний ризик обґрунтовується як індивідуальне пе-

реживання можливості настання несприятливих наслідків у ході ідентифікаційного процесу. У такому значенні будь-яка ідентифікація має розумітися як ризикований процес. До її особливостей можна віднести можливість невизнання індивіда як рівного іншим, взаємне нерозуміння соціуму й індивіда, невідповідність соціальних статусів і ролей особистості її внутрішнім інтенціям. Ідентифікаційні ризики, що виникають у такий спосіб, створюють можливість взаємного нерозуміння соціуму та індивіда і, як наслідок, неможливість повноцінної його адаптації до актуальної соціальної реальності. Проблема ідентифікаційних ризиків може бути розглянута в рамках онтолого-гносеологічного, аксіологічного та етичного аспектів. Перший аспект пов'язаний з вирішенням питання про пізнання і визнання Іншого як рівного собі; другий – з розв'язанням проблеми зіткнення систем ціннісних інтенцій індивідів і, як наслідок, можливість зіткнення інтересів соціальних суб'єктів; третій – з виробленням ціннісно-етичного досвіду як гаранта коректного соціальної поведінки безлічі суб'єктів соціальної інтеракції, брак якого веде до ризику порушення морально-етичної інтеракції соціального взаємодії (див.: [6-8]).

Під впливом процесів глобалізації формування політичної свідомості обумовлений перш за все реально існуючим комплексом умов її політичної ідентифікації, кожна з яких виробляє свої види ризиків. Цей комплекс умов можна поділити на дві групи.

До першої групи відносяться умови, що складаються в результаті об'єктивних глобальних тенденцій, що характеризують стан сучасних суспільств. А саме:

- складна стратифікаційна, полікультурна структура сучасного соціуму, що утрудняє індивідуальну і групову самоідентифікацію в соціально-політичному просторі;

- у сучасному суспільстві комп'ютерних технологій, мас-медіа та віртуального простору процес особистісної та групової ідентифікації стає все більш ефемерним;

- Інтернет і соціальні мережі сприяють десакралізації влади;

- послаблення інтересу до метаідеології і пов'язаними з ними глобальними політичними проектами.

Тут особливо варто наголосити, що процес ідентифікації завжди включає в себе стадію співвіднесення з існуючими зразками, стереотипами тощо, більшість з яких в політичній сфері репрезентовано калейдоскопом із трансльованих ЗМІ іміджевих конструкцій – держав, лідерів, ідей, гасел, актуальних на сьогодні ворогів та ін. Таким чином, невизначеність ідентичності виникає як неминучий, хоча і побічний продукт нескінченної кількості альтернативних реальностей. Виникає ризик все більшого поширення таких типів політичної культури, для яких характерні відчуженість і недовіра до влади. Тут можна виокремити автономну культуру і культуру спостерігачів: для представників першого типу культури взагалі не цікавить політика, тоді як для представників другого типу культури притаманний високий рівень політичної інформованості, а також фрагментарність, що виражається в різних політичних орієнтаціях вікових когорт, у відсутності згоди щодо шляхів розвитку суспільства, і слабо виражена національно-державна ідентичність.

Друга група умов визначається чинним політичним режимом, який з метою власної легітимації наполегливо пропонує суспільству свою картину світу і свій алгоритм структурування соціально-політичної дійсності. Ключовими умовами цієї групи є перманентна і масштабна актуалізація елементів минулого і поширення мілітаристського мислення.

Щодо останнього варто констатувати, що сьогодні у світі спостерігається тенденція зміни антивоєнної риторики, яка була притаманна суспільним процесам кінця ХХ ст., «рутинізацією» війни, коли продукується ставлення до війни як до цілком допустимого елементу захисту національних інтересів. При цьому, звісно, тема «загальнолюдських цінностей» не зникає з мас-медійного контенту, проте постійна апеляція до теми «образу ворога», «військової звитяги» як єдиної форми патріотизму, боєготовності армії тощо ще не створює необхідності конструювання стійкою компен-

саторною зв'язку між низьким рівнем життя і безпекою, між браком реформ і стабільністю.

Крім того варто наголосити, що саме уявлення про минуле, які в тій чи іншій формі циркулюють в суспільстві, посідають ключове місце в структурі ідентичності. З одного боку, в конструюванні та інтерпретації політики елементи минулого займають найважливіше місце, сприяючи орієнтації особистості в суспільстві. Образи минулого постійно використовуються в якості форми, в якій вони постають і транслуються з урахуванням конкретної ситуації, часу і простору. З іншого боку, концентрація уваги лише на травматичному історико-політичному досвіді і на образах, що зміцнюють прихильність до політичної системи, а значить сприяють перш за все легітимації еліт та існуючих владних відносин, цілком здатна дати зворотний ефект (див.: [4-5]).

Без сумніву колективні спогади є джерелом політичної ідентичності і пов'язаних з нею конфліктів і забобонів [11, р. 3-5], а прийняття певної версії минулого передбачає свою версію майбутнього і не може розглядатися незалежно один від одного [12, р. 23-24]. Минуле, таким чином, являє собою певний ресурс, який актори політичної та соціокультурної динаміки використовують для доказу легітимності існуючого порядку речей, отримання зиску (в т.ч. і символічного) тощо. Таким чином, замість минулого, яке сприймається як те, що колись було справжнім, людина має справу з його образом, який створюється (свідомо в процесі політики пам'яті або несвідомо як результат дій різних акторів) і потім транслується для реалізації актуальних на сьогоднішній день цілей. Це є однією з причин перманентної кризи ідентичності особистості і груп. Минуле, що втратило свою онтологічність, піддається змінам, які впливають і на трансформацію ідентичності.

Якщо в традиційному і частково в індустріальному суспільстві ідентифікація суб'єкта визначалася групою, то в міру ускладнення і динамізації сучасних суспільних процесів індивід виявляє приналежність одразу до декількох різних спільнот. Сьогодні кожен інди-

від здатний виступати як носій цілого набору соціальних ідентичностей (етнічної, громадянської, конфесійної тощо). Потенційно у кожного індивіда є величезна кількість ідентифікаційних можливостей. Частина з них є найбільш значимими для особистості, інші – менш значимими. У цьому контексті можна говорити про свого роду ієрархію ідентичностей, яка не є застиглою, вона піддається змінам під впливом як різних зовнішніх факторів, так і в залежності від доступних індивіду колективних приналежностей.

Зокрема, кожній формі ідентичності відповідає свій набір ризиків [9, с. 780-781]. Так, ризики етнічної ідентичності пов'язані із можливим загостренням протиріч між представниками різних національностей, яке здатне перерости у відкриті зіткнення. Це особливо притаманне поліетнічному соціуму, до якого може бути віднесене й українське суспільство.

Ризики громадянської ідентичності обумовлені тим, що в складі громадянської ідентичності на перший план виходять такі громадянські якості, як патріотизм, повага і знання історичного минулого країни та підтримання державного порядку, тоді як активну участь у громадському та політичному житті при цьому не розглядається як важливий атрибут громадянської ідентичності.

Ризики релігійної ідентичності визначаються тим, що ставлення до релігії опосередковує поведінкові моделі, відповідно розрив між декларованою релігійністю і практичним проявом віри, що може свідчити про приховану кризу релігійної ідентичності. Крім того, з огляду на тенденцію відходу від традиційного розуміння релігії і виконання релігійних практик, переходу до індивідуальної релігійності, для якої властиво варіативної або ситуаційне дотримання релігійних норм з пріоритетом власним інтересів і думок, з'являється цілком реальна загроза активізації різного роду сект.

Ризики регіональної ідентичності демонструють перевагу регіональних інтересів над загальнодержавними, а також почуття своєї власної переваги як представника унікальної спільноти, що може негативно відбитися на

взаємодії з вихідцями з інших територій.

На основі поєднання елементів етнонаціональних, громадянських, конфесійних, локалізованих у просторі орієнтацій на рівні індивідуальної та групової поведінки формується політична ідентичність [10, с. 18].

Висновки. Таким чином, в суспільстві ризику чітко спостерігається зміна ідентифікаційних практик, які обумовленні трансформацією загальнокультурної ідентичності, в основу якої покладено нове розуміння ризику як продукту ухвалення рішення. Динамічні процеси, що протікають у суспільстві, зачіпають, насамперед, інституційний рівень, який через систему соціальних (і особливо політичних) інститутів впливає на процес ідентифікації особистості. Саме завдяки нормальному

функціонуванню соціальних інститутів підтримується спільна кооперативна діяльність людей у групах і організаціях. На основі такої інтеграції у індивіда формується почуття приналежності до соціальної групи, яке, з одного боку, забезпечує підпорядкування особистості існуючим нормам, а, з іншого, груповий захист і систему оцінки та самооцінки, що, в свою чергу, сприяє підтримці стабільності і цілісності суспільства. Порушення нормального функціонування соціальних інститутів веде до порушення ідентифікаційних процесів. По суті, постійні зміни соціокультурного поля, в якому живе суб'єкт, стає ще одним фактором дестабілізації. За цих умов людям бракує ресурсів, щоб впоратися з новими обставинами, що виникають.

Бібліографічні посилання

1. Бек У. От индустриального общества к обществу риска. *THESIS: альманах*. 1994, вып. 5, с. 161-168.
2. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. М.: Логос, 2010, 248 с.
3. Калашникова Е.М. Идентичность человека в обществе риска. Вестник Вятского гос. ун-та, 2012, т. 4, вып. 1, с. 14-17.
4. Ковальська-Павелко І.М. Історична пам'ять у пропедевтичному дискурсі. *Проблеми політичної історії України*. Д.: РВВ ДНУ, 2017, вип. 12, с. 243-255.
5. Ковальська-Павелко І.М. Історична пам'ять як ментальний простір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2017, № 2 (33), с. 331-334.
6. Кривошеїн В.В. Ідентифікаційні практики в суспільстві ризику. *Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної прогностики»* (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.). Д.: ВПД «Формат А+», 2019, с. 19-22.
7. Кривошеїн В.В. Ідентифікаційні ризики в сучасному (глобалізованому) суспільстві. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи*: збірка матеріалів [Міжнародної наукової] конференції [м. Вінниця, 16-17 травня 2019 р.]. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019, т. 1, с. 9-11.
8. Кривошеїн В.В. Трансформація ідентифікаційних ризиків в умовах сучасного (глобалізованого) суспільства. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 24-25 травня 2019 р., м. Дніпро. Д.: СПД «Охотнік», 2019, с. 72-74.
9. Муха В.Н. Риски и ресурсы социальной идентичности. Научные труды КубГТУ, 2018, № 6, с. 778-784.
10. Семененко И.С. Дилеммы национальной идентичности: политические риски и социальные приобретения. Полис, 2009, № 6, с. 8-23.
11. Collective Memory of Political Events / eds. J.W. Pennebaker, D. Paez, B. Rome. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997, 303 p.
12. Gutman Y., Brown A.D., Sodaro A. Memory and the Future: Transnational Politics, Ethics and Society. London: Palgrave Macmillan, 2001, 217 p.
13. Diemer M.A., Voight A.M., Marchand A.D., Banales J. Political identification, political ideology, and critical social analysis of inequality among marginalized youth. *Developmental Psychology*, 2019, vol. 55 (3), p. 538-549.

References

1. Bek U. Ot industrialnogo obschestva k obschestvu riska. *THESIS: almanah*, 1994, 5, 161-168.
2. Behmann G. Sovremennoe obschestvo: obschestvo riska, informacionnoe obschestvo, obschestvo znaniy. M.: Logos, 2010, 248.
3. Kalashnikova E.M. Identichnost cheloveka v obschestve riska. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2012, 4 (1), 14-17.
4. Kovalska-Pavelko I.M. Istorychna pamiat u propedevtychnomu dyskursi. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. D.: RVV DNU, 2017, 12, 243-255.
5. Kovalska-Pavelko I.M. Istorychna pamiat yak mentalnyi prostir. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Ser. Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. Kharkiv: Pravo, 2017, 2 (33), 331-334.
6. Kryvoshein V.V. Identyfikatsiini praktyky v suspilstvi ryzyku. *Zbirka materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy sotsialnoi prohnostyky»* (Dnipro, 19 kvitnia 2019). D.: VPD «Format A+», 2019, 19-22.
7. Kryvoshein V.V. Identyfikatsiini ryzyky v suchasnomu (hlobalizovanomu) suspilstvi. *Nauka, osvita, suspilstvo: realii, vyklyky, perspektyvy: zbirka materialiv [Mizhnarodnoi naukovo] konferentsii* [Vinnytsia, 16-17 travnia 2019]. Vinnytsia: TOV «TVORY», 2019, t. 1, s. 9-11.
8. Kryvoshein V.V. Transformatsiia identyfikatsiinykh ryzykiv v umovakh suchasnoho (hlobalizovanoho) suspilstva. *Sotsialno-humanitarni doslidzhennia ta innovatsiina osvitalia diialnist. Materialy Mizhnarodnoi naukovo konferentsii*. 24-25 travnia 2019, Dnipro. D.: SPD «Okhotnik», 2019, 72-74.
9. Muha V.N. Riski i resursy socialnoy identichnosti. *Nauchnye trudy KubGTU*, 2018, 6, 778-784.
10. Semenenko I.S. Dilemmy nacionalnoy identichnosti: politicheskie riski i socialnye priobreneniya. *Polis*, 2009, 6, 8-23.
11. Collective Memory of Political Events / eds. J.W. Pennebaker, D. Paez, B. Rome. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997, 303 p.
12. Gutman Y., Brown A.D., Sodaro A. Memory and the Future: Transnational Politics, Ethics and Society. London: Palgrave Macmillan, 2001, 217 p.
13. Diemer M.A., Voight A.M., Marchand A.D., Banales J. Political identification, political ideology, and critical social analysis of inequality among marginalized youth. *Developmental Psychology*, 2019, vol. 55 (3), p. 538-549.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323 (5)

Алмугхід Іслам Мохаммад Махмуд

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, Україна, 49000

E-mail: avtandil@i.ua

Received 18 May 2018; revised 19 June 2018; accepted 26 July 2018

doi: 10.15421/341903

**АГЕНТИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН: СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
ТА СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНИХ ВИМОГ**

Анотація.

Розглядаються агенти демократичних змін як суб'єкти політичного процесу, та громадські актори, які виступають з позицій демократичних перетворень, ухвалення конкретних нормативних змін тощо. Вивчаються напрямки обговорення теми агентів демократичних змін на науковому рівні, що визначає можливості підвищення темпів демократизації країн що розвиваються, та, країн, які частково пройшли шлях демократизації. Розкриваються проактивна позиція молоді як агента демократичних змін на прикладі беруть активну участь молодих людей у суспільних рухах. Встановлюються особливості участі громадських активістів у політичному процесі. Обговорюється значення ангажованості політичними інтересами та процесами не лише соціально-демографічних груп, але й конкретних осіб. Вивчається інституційне середовище країн, що розвиваються, агенти демократичних змін розглядається у широкому сенсі. Досліджується участь жінок як агентів змін у процесах демократизації у зв'язку з особливостями поведінки політичної еліти та перебирання нею політичної відповідальності.

Ключові слова: агенти змін, демократичні трансформації, громадські актори, громадянське суспільство, політичні інститути, політичне представництво.

Islam Mohammad Mahamoud Almugheed

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, Ukraine, 49000

E-mail: avtandil@i.ua

***Agents of democratic change: social environment and the specifics
of political requirements***

Abstract.

Agents of democratic change as subjects of the political process and public actors, who stand for democratic transformation, adoption of specific regulatory changes, etc are considered. The study focuses on the topic of the agents of democratic change at the scientific level, which determines the possibility of increasing the pace of democratization of developing countries and countries that have partially gone through the path of democratization. The proactive position of youth as an agent of democratic change is revealed, for example, by the active participation of young people in social movements. The peculiarities of participation of public activists in the political process are determined. The importance of engagement with political interests and processes of not only socio-demographic groups, but also concrete individuals is discussed. Studied the institutional environment of developing countries, agents of democratic change are considered in a broad sense. Investigated the participation of women as agents of change in the processes of democratization in

connection with the peculiarities of the behavior of the political elite and the transfer of political responsibility to it.

Agents of democratic change as subjects of the political process and public actors, who stand for democratic transformation, adoption of specific regulatory changes, etc are considered. The study focuses on the topic of the agents of democratic change at the scientific level, which determines the possibility of increasing the pace of democratization of developing countries and countries that have partially gone through the path of democratization. The proactive position of youth as an agent of democratic change is revealed, for example, by the active participation of young people in social movements. The peculiarities of participation of public activists in the political process are determined. The importance of engagement with political interests and processes of not only socio-demographic groups, but also concrete individuals is discussed. Studied the institutional environment of developing countries, agents of democratic change are considered in a broad sense. Investigated the participation of women as agents of change in the processes of democratization in connection with the peculiarities of the behavior of the political elite and the transfer of political responsibility to it.

Key words: agents of change, democratic transformations, public actors, civil society, political institutions, political representation.

Алмухид Ислам Мохаммад Махмуд

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, Украина, 49000

E-mail: avtandil@i.ua

**Агенти демократических преобразований:
социальная среда и специфика политических требований**

Аннотация.

Рассматриваются агенты демократических преобразований как субъекты политического процесса, и общественные акторы, выступающие с позиций демократических изменений, принятия конкретных нормативных изменений и тому подобное. Изучаются направления обсуждения темы агентов демократических изменений на научном уровне, определяются возможности повышения темпов демократизации развивающихся стран и стран, которые частично прошли путь демократизации. Раскрывается проактивная позиция молодежи как агента демократических преобразований на примере активного участия молодых людей в общественных движениях. Устанавливаются особенности участия общественных активистов в политическом процессе. Обсуждается значение ангажированности политическими интересами и процессами не только социально-демографических групп, но и конкретных лиц. Изучается институциональная среда развивающихся стран, агенты демократических преобразований рассматриваются в широком смысле. Исследуется участие женщин как агентов изменений в процессах демократизации в связи с особенностями поведения политической элиты и переборки ею политической ответственности.

Ключевые слова: агенты изменений, демократические трансформации, общественные акторы, гражданское общество, политические институты, политическое представительство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Можливість інтенсифікації демократичних політичних перетворень в сучасних умовах забезпечується підвищенням рівня політичної участі, інклюзивності системи політичного представництва, консолідації суспільства на основі демократичного демократичних цінностей. Згідно з сучасними уявленнями, якість демократії зумовлена, перш за все, підвищенням спроможності демократичних інститутів, проактивною позицією

зовнішнього середовища політичної системи. Агенти демократичних змін – це суб'єкти політичного процесу, громадські актори, які виступають з позицій демократичних перетворень, прийняття конкретних нормативних змін тощо. Актуальність вивчення суб'єктів політики, ангажованих демократичними змінами, посилюється поширеністю у світі так званих «формальних демократій», які мають лише зовнішні ознаки демократичного політичного режиму. Перспективи подальших

демократичних перетворень вимагають уваги до тих учасників політичної діяльності, які здатні висувати вимоги до підвищення стандартів політичної влади, дієвості політичного представництва, реалізації прав людини. У зв'язку з цим, постає необхідність розкриття механізмів просування демократичних ініціатив, відстоювання демократичних вимог в умовах наявної трансформаційної інституційної структури. Здатність до ідентифікації агентів демократичних політичних змін у сучасних політологічних дисциплінах пов'язана з дисциплінарною спрямуванням досліджень специфіки розвитку національних шкіл політичної науки, ситуації із зміною політичної ситуації у конкретних країнах. Проблемою даної статті є оцінка стану вивчення політичних змін та їх конкретних формальних і неформальних суб'єктів. Основною є відповідь на питання щодо напрямків обговорення теми агентів демократичних змін на науковому рівні, що визначає можливості підвищення темпів демократизації країн що розвиваються, та, країн, які частково пройшли шлях демократизації.

Аналіз публікацій. Проблема ідентифікації рушійних сил та суб'єктів просування демократичних політичних змін привертає увагу багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, К. Буш вивчає роль молоді в політичних змінах України [1], В. Д'яченко розглядає сучасні зміни і тенденції функціонування політико-адміністративного управління в Україні [2], Л. Кожекіна досліджує інституціональні зміни в політичній системі пострадянського суспільства України як чинник ресоціалізації «середнього» покоління [3], Л. Левченко надає увагу особливостям зміни соціально-психологічних закономірностей конформації у політичній поведінці українців у період демократизації [4], О. Простова вивчає стратегії взаємозв'язків політико-ділової циклічності та процесу управління соціальними змінами [5]. Разом з тим, існує потреба розкриття специфіки соціальних вимог, які спонукають агентів змін до активізації діяльності та прояву своєї політичної позиції.

Метою статті є з'ясування статусу аген-

тів демократичних політичних змін у сучасному соціальному середовищі висування політичних вимог. Завданням статті є ідентифікація напрямків впливу агентів змін на демократичну політичну діяльність.

Основний зміст статті. Інституційні засади політичної участі в багатьох країнах сучасного світу формуються на основі представленості тих чи інших соціальних груп у політичній сфері. У країнах, що розвиваються, особливо на африканському континенті, характерним є зростання конкурентності політичного процесу внаслідок представництва груп етнічних груп та економічних груп інтересів. Покращення стану демократії вимагає більш активного включення до політичного процесу представників активних вікових груп, зокрема, молоді. Африканська громадська активістка К. Муді зауважує, що проект «Демократія покоління» була платформою для молодих лідерів для виховання ідей, зміцнення їхнього потенціалу та натхнення для створення змін у своїй громаді. У Йоганнесбурзі мав місце досвід, навички та знання з широкого кола тем, від організації громад до кампаній соціальних медіа. Активісти розглянули бар'єри для залучення молоді в політику та проаналізували можливі рішення для сприяння освітній громаді. Як наслідок, учасників надихало, що молодіжні ініціативи, спрямовані на сприяння молодіжному лідерству, були створені для молоді»[7].

Проактивна позиція молоді як агента демократичних змін полягає в тому, що молоді люди беруть активну участь у суспільних рухах, які мають конкретну мету, спрямованість на вирішення суспільних проблем. Особливо ефективними є суспільні рухи, які безпосередньо відстоюють інтереси тієї чи іншої вікової групи. Як свідчить досвід сучасної ПАР, «молодіжна позиція у акції #FeesMustFall була продемонстрована, студентським протестним рухом у відповідь на збільшення зборів у південноафриканських університетах. Проте молоді не може зупинитися на цьому, необхідно, щоб молоді люди послідовно використовували свій голос для обрання уряду за власним вибором. Громадські платформи, зокрема такі,

як «Демократія поколінь», мають вирішальне значення для використання потенціалу молодих лідерів, заохочуючи їх бути агентами змін, а також надавати їм інструменти для інкубації та прискорення ідей» [7].

Участь громадських активістів у політичному процесі також висуває питання ангажованості політичними інтересами та процесами не лише соціально-демографічних груп, але й конкретних осіб. Через власний політичний досвід сучасні громадяни надають нового значення ключовим аспектам політичного участі. Громадський діяч Ф. Пітті стверджує, що «досвід, який я здобув за останні сім років як політичний активіст, дозволив мені зрозуміти, як функціонує нинішня політична система і які її недоліки. У 2014 році я заснував «Juntos Decidimos» (Разом ми вирішуємо), щоб створити простір для обговорення та участі молодих людей у політичному житті Панами» [9].

Розвиток особистісної політичної кар'єри молодіжних політичних лідерів формує середовище відкритості та конкурентності на базовому рівні політичної системи. На цьому рівні агенти змін переходять з соціального рівня на політичний, висувають свої вимоги, намагаються вирішити суспільні проблеми, зокрема проблему корупції. Як вважає Ф. Пітті, «через мій досвід я визнав відсутність конкурентних політичних і виборчих пропозицій і нудьгу численних випадків корупції, які торкаються всіх нас. Ці питання та особисте зобов'язання, щоб політична та урядова система були кращими на благо всіх, мотивували мене балотуватися на незалежного депутата» [9].

У науковому дискурсі стосовно проблем інституалізації агентів змін надзвичайно важливим є створення достатнього інституційного середовища для мультиплікації демократичних практик. На цій основі форми розвитку демократії поширюється на життєдіяльність африканських країн. Зокрема, як свідчить приклад сучасної Нігерії, відображений південноафриканською філією «Фонда Г. Бьоля», «ідея про те, що інституційна архітектура багатопартійної демократії призведе до більш чутливих і відповідальних урядів Африки, залишається під питанням. У численних країнах

інституційна впевненість ще має утвердитися, тому вибори стають радше порожнім ритуалом. Корумпуючий вплив грошей здійснює свій вплив, як це було в інших країнах світу. І навіть там, де виборне правління стало відносно закріпленним, воно може не мати значного впливу, коли політичні партії служать засобом для глибоких етнічних розколів або для виразу амбіцій сильних особистостей» [10].

В інституційному середовищі країн, що розвиваються, агенти демократичних змін розглядається у широкому сенсі. Передусім, це традиційні демократичні інституції, зокрема такі, як партії, громадські організації, уряди та місцева влада. Зміна їх поведінки має стати основою для демократичних змін. Згідно з африканським досвідом, «у таких країнах, як Південна Африка, відсутність альтернатив для правлячої партії призводить до того, що розмежування здаються більш значимими, ніж залучення до виборів» [10].

Консолідована позиція щодо покращення стану демократії є однією з базових засад просування держави у напрямку демократичних перетворень та створення консолідованої демократії. На думку сучасних представників фондів демократичного розвитку, стимулювання появи агентів змін має здійснюватися на основі консультативної роботи, поширення інформації та забезпечення підготовки та ініціатив щодо впровадження конкретних реформ. При цьому аналітично-експертні структури самі усвідомлюють свою роль як агенти змін. До прикладу, нігерійське аналітичне видання «Перспективи» спрямоване на обговорення таких питань, як розкриття обмежень та вивчення того, як суб'єкти державної влади, політичні партії та громадянське суспільство змогли зробити кадровий склад уряду, менш залежними від майбутнього балансу сил. Хоча ці агенти змін не завжди досягали своїх заявлених цілей, вони захищали важливі демократичні здобутки, відкривали політичні можливості та ініціювали реформи, які здавалися немислимыми доти, доки вони не стали реальністю [10].

Жіночі рухи як агенти змін в усьому світі здійснюють зміну вектору зусиль політичної

влади та інститутів політичного представництва, якнайповнішої реалізації демократичних реформ. Забезпечення широкого представництва гендерно орієнтованих меншин вимагає зміни ставлення до представництва інтересів міноритарних груп з боку широкого спектру політичних сил та учасників громадянського суспільства. В аналітичних матеріалах стверджується, що «наразі участь жінок у мирному процесі (на африканському континенті – Авт.) не досягла необхідного мінімуму 30%. Жіноча адміністрація налічує лише декілька, у 10 та 20 роках. Один з учасників дискусії, доктор Мей Сабе Пью, пояснила, що політичні етнічні та урядові чиновники часто кажуть: «Якщо жінки здатні, то вони можуть брати участь». Насправді, однак, вона зазначила, що бар'єри для участі жінок не впливають з відсутності здатності у жінок до громадської діяльності, а скоріше, зі структурних бар'єрів, що накладаються на них, пов'язаних з критеріями їх участі. З метою поліпшення участі жінок, учасники дискусії наголосили на політиці, необхідній для вирішення таких проблем. Вона включає заходи, серед багатьох інших, щодо впровадження гендерної комісії та визнання можливостей жінок [8].

На прикладі діяльності агентів змін можна побачити, що проблема представництва інтересів може отримати поширення у досить короткий період часу. Алгоритм дії демократичних змін слід вважати артикуляцію проблеми, агрегування громадських акторів, орієнтованих на її вирішення, просування проблем політичних проблем на рівень владних рішень, ухвалення змін та їх легітимація у суспільстві. Як вважає К. Воллак, американський громадський діяч, представник керівництва Національного інституту демократії, «значна участь жінок у політиці впливає як на низку розглянутих питань політики, так і на типи запропонованих рішень. Дослідження показують, що гендер законодавця має чіткий вплив на пріоритети політики, внаслідок чого важливо, щоб жінки були присутніми в політиці, щоб представляти занепокоєння жінок та інших маргінальних громадян і допомогати підвищити швидкість реалізації політи-

ки та управління» [11].

Політичний зміст роботи агентів змін щодо демократизації полягає не лише у впливі на прийняття рішень, а й в участі у процесах інституалізації та діяльності конкретних політичних інститутів. Участь агентів змін у процесах демократизації забезпечується їх увагою до особливості поведінки політичної еліти та перебирання на себе політичної відповідальності. К. Воллак також вважає, що «оскільки більше жінок займають керівні посади в своїх політичних партіях, ці сторони, як правило, надають пріоритети питанням, які впливають на здоров'я, освіту та інші питання якості життя. Існують вагомі докази того, що, оскільки більше жінок обираються на посаду, також виникає наслідки у розробці політики, що відображає пріоритети сімей, жінок, етнічних та расових меншин. законодавчих органів, політичних партій та життя громадян» [11].

Зміна конкретних політичних інститутів, зокрема політичних партій, є одним з провідних каналів демократизації політичного спектру. Також зміна функціонування політичних інститутів змінює й підходи до тлумачення режимних характеристик у конкретних країнах. Зміна вектора внутрішньопартійної демократії дає змогу політичним силам забезпечити інклюзивність та більш повне представництво населення на політичному рівні. Згідно з К. Воллаком, «прозорість політичних та законодавчих процесів має вирішальне значення для поліпшення становища жінок у політичному та громадянському суспільстві. Відсутність відкритості у політичному прийнятті рішень та недемократичні внутрішні процеси є складним завданням для всіх новоприбулих, особливо для жінок. Крім того, складні ієрархії політичних партій і законодавчих органів є бар'єром для багатьох жінок, які вступають до політики на місцевому рівні і прагнуть піднятися до інших рівнів керівництва. Більше того, повинна бути готовність громадян приймати нові ідеї щодо гендерних ролей у суспільстві» [11].

Політична мобільність жінок як агентів змін здатна змінити політичний ландшафт не

лише у розвинених країнах. Перетворення жінок на реальних політичних лідерів, на вагому частину еліти, сприяє якісному зростанню політичного класу. На цьому прикладі можна побачити, що кількісне зростання впливових агентів змін здатне забезпечити трансформацію системи в цілому. На думку К. Воллака, «існує багато країн, які перешкоджають жінкам безпосередньо конкурувати з чоловіками або вважають, що догляд за дітьми та ведення домашнього господарства є винятковим доменом жінок. Таким чином, у всьому світі є загальноприйнятим, що жінки-активісти підтримують демократичні заходи на низовому рівні, але поки що не бачать жінок на керівних посадах, тим самим створюючи відсутність жінок, від яких братимуть участь вищі рівні політичного керівництва» [11].

Поширення скільки кількості агентів змін як на низовому рівні політики, так і у політичному істеблішменті, забезпечує масштабність незворотних змін на тривалу перспективу. Як вважає багаторічний президент американського Національного інституту демократії, «необхідно докласти зусиль для посилення обізнаності про гендерну нерівність та шляхи, якими стереотипні гендерні ролі створюють як формальні, так і неформальні бар'єри. Підтримка політичних лідерів-чоловіків також є ключовим компонентом у створенні політичного клімату, який заохочує політичну участь жінок» [11].

Таким чином, вплив агентів змін на процесі демократизації полягає у мультиплікації демократичних практик, інституалізації процесів, що сприяють інклюзивності та прозорості, визначають появу соціальних ліфтів та надають можливість консолідації для тієї частини суспільства, яка зацікавлена у політичних трансформаціях.

Висновки. Отже основними напрямками обговорення проблем агентів демократичних змін у сучасній політичній науці є інституційна структура громадянського суспільства, ефективність політичної участі. Рушійними силами демократизації виступають неурядові організації, дисидентські групи, незалежна преса, діячі культури і мистецтв, релігійні та

етнічні спільноти.

Агенти змін у сучасному демократичному суспільстві перебувають у межах інституційної структури та формують середовище політичного активізму. У багатьох дослідженнях застосовується порівняльний метод для аналізу стану та специфіки агентів демократичних змін у сталих демократіях і трансформаційних суспільствах. На сучасному етапі відмінність між розвиненими демократичними суспільствами і тими країнами, які розбудовують демократію полягають в тому, що агенти змін мають різні цілі і завдання і напрями спрямування зусиль. Якщо у сталих демократіях агенти змін спрямовують зусилля на подальшу консолідацію демократичних практик, забезпечують вихід демократії на новий рівень, то у період транзиту у поставторитарних суспільствах агенти змін змушені працювати над встановленням базових засад демократичного вибору, політичного плюралізму та альтернатив у процесах формування влади тощо.

Вивчаючи різноманіття агентів демократичних змін в умовах демократичних трансформацій, слід звертати увагу на інституційні форми, які переважають у політичній активності. Формування самодостатнього та саморганізованого політичного лідерства на низовому рівні є однією з важливих передумов представництва суспільних і групових інтересів, формування політичної конкуренції тощо. Дієздатне політичне лідерство є основою для просування політичних альтернатив на елітарний рівень політичного врядування у країнах, які нещодавно стали на шлях демократичних перетворень. Наявність самодостатніх лідерів думки та громадських діячів, здатних висувати політичні ініціативи та формувати підґрунтя для демократичного громадянського суспільства, є основою для встановлення стійких та самовідновлюваних демократичних практик. В умовах сучасної України, незважаючи на тривалий шлях демократичних трансформацій, наявність агентів змін має обмежений характер, головним чином через формальне функціонування демократичних процедур та відсутність масштабної демократичної дис-

кусії у міжвиборний період. У цій ситуації, як тів артикуляції політичних змін, спрямованих подальша перспектива розробки даної теми, на демократизацією конкретного суспільства. необхідним є визначення потенційних суб'єк-

Бібліографічні посилання

1. Буш К. А. Роль молоді в політичних змінах України. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18, Вип. 2(2). С. 173–177.
2. Д'яченко В. В. Сучасні зміни і тенденції функціонування політико-адміністративного управління в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 1. С. 24–31.
3. Кожекіна Л.Ю. Інституціональні зміни в політичній системі пострадянського суспільства України як чинник ресоціалізації «середнього» покоління. *Український соціум*. 2013. № 1. С. 63–74.
4. Левченко Л.О. Особливості зміни соціально-психологічних закономірностей конформації у політичній поведінці українців у період демократизації. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2011. Т. 155, Вип. 143. С. 92–98.
5. Простова О. І. Стратегії взаємозв'язків політико-ділової циклічності та процесу управління соціальними змінами (II) *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2011. Т. 162, Вип. 150. С. 40 – 46.
6. Радзик Р. Польща і Україна. Культурна обумовленість економічних і політичних змін. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 3. С. 89–99.
7. Moodley C. Agents of Change in South Africa /C.Moodley. Retrived from: <https://www.democracyspeaks.org/blog/agents-change-south-africa>
8. Peace process and democracy: women as agents of change. Retrived from: <https://www.agipp.org/en/news/peace-process-and-democracy-women-agents-change>
9. Pitti F. New Generation of Young Candidates Take the Stage Ahead of Panama's 2019 Elections /F. Pitti. Retrived from: <https://www.democracyspeaks.org/blog/new-generation-young-candidates-take-stage-ahead-panama-s-2019-elections>
10. The Quest for Political Accountability: Change Agents, Openings and Dead Ends //Perspectives #01/2018: Retrived from: <https://za.boell.org/2018/05/17/perspectives-012018-quest-political-accountability-change-agents-openings-and-dead-ends>
11. Wollack K. Women as Agents of Change: Advancing the Role of Women in Politics and Civil Society /K.Wollack. Retrived from: https://www.ndi.org/sites/default/files/Women_As_Change_Agents_Testimony_090610_0.pdf

References

1. Bush K. A. Rol molodi v politychnykh zminakh Ukrainy [The Role of Youth in Political Change of Ukraine] *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky*. 2013. T. 18, Vyp. 2(2). S. 173–177.
2. Diachenko V.V. Suchasni zminy i tendentsii funktsionuvannia polityko-administratyvnoho upravlinnia v Ukraini [Modern changes and trends of the functioning of political and administrative management in Ukraine] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2013. Vyp. 1. S. 24–31.
3. Kozhekina L. Yu. Instytutstionalni zminy v politychnii systemi postradianskoho suspilstva Ukrainy yak chynnyk resotsializatsii «serednoho» pokolinnia [Institutional changes in the political system of the post-Soviet society of Ukraine as a factor in the re-socialization of the «middle» generation] *Ukrainskyi sotsium*. 2013. № 1. S. 63–74.
4. Levchenko L.O. Osoblyvosti zminy sotsialno-psykhologichnykh zakonornostei konformatsii u politychnii povedintsi ukraintsiv u period demokratyzatsii [Features of the Changes in the Socio-Psychological Patterns of the Conformation in the Political Behavior of Ukrainians in the Period of Democratization] *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Politologhiia*. 2011. T. 155, Vyp. 143. S. 92–98.
5. Prostova O. I. Stratehii vzaiemozviazkiv polityko-dilovoi tsyklichnosti ta protsesu upravlinnia

sotsialnymy zminamy (II) [Strategies of interconnections of political and business cyclicity and the process of management of social changes (II)] Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. 2011. T. 162, Vyp. 150. S. 40 – 46.

6. Radzyk R. Polshcha i Ukraina. Kulturna obumovlenist ekonomichnykh i politychnykh zmin Poland and Ukraine. [Cultural conditionality of economic and political changes] Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment. 2010. Vyp. 3. S. 89–99.

7. Moodley C. Agents of Change in South Africa /C.Moodley. Retrived from: <https://www.democracyspeaks.org/blog/agents-change-south-africa>

8. Peace process and democracy: women as agents of change. Retrived from: <https://www.agipp.org/en/news/peace-process-and-democracy-women-agents-change>

9. Pitti F. New Generation of Young Candidates Take the Stage Ahead of Panamas 2019 Elections. Retrived from: <https://www.democracyspeaks.org/blog/new-generation-young-candidates-take-stage-ahead-panamas-2019-elections>

10. The Quest for Political Accountability: Change Agents, Openings and Dead Ends. Perspectives #01/2018. Retrived from: <https://za.boell.org/2018/05/17/perspectives-012018-quest-political-accountability-change-agents-openings-and-dead-ends>

11. Wollack K. Women as Agents of Change: Advancing the Role of Women in Politics and Civil Society /K.Wollack. Retrived from: https://www.ndi.org/sites/default/files/Women_As_Change_Agents_Testimony_090610_0.pdf

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 327

Юрій Іванович Арабаджи

Запорізький національний університет

Криворізький факультет

Вул. Тихвінська, 15, Кривий Ріг, 50014, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Received 29 September 2018; revised 15 October 2018; accepted 10 November 2018

doi: 10.15421/341904

АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЄЮ: ПОГЛЯД П'ЯТЬ РОКІВ ПОТОМУ

Анотація.

У статті досліджено події, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову Російською Федерацією у 2014 році.

Проаналізовано причини вторгнення російських військових в Україну. Наведено аргументи політиків стосовно того, що завадило організувати військовий опір з початку російської агресії.

Визначено наслідки анексії Криму. Окреслено перспективи подальших відносин України з Росією, виявлені загрози ескалації конфлікту.

Ключові слова: анексія, Крим, Україна, Росія, агресія, санкції.

Yuriy I. Arabadgi

Kyryvi Rih Faculty of ZNU

Tykhvinska str. 15, Kyryvi Rih, 50014, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Russian annexation of Crimea: a five-year-old lighter

Abstract.

The article examines the events that preceded the annexation of the Crimea and occurred during the seizure of the peninsula by the Russian Federation in 2014.

The reasons of invasion of Russian military forces into Ukraine are analyzed. The arguments of politicians concerning the fact that it prevented the organization of military resistance from the beginning of Russian aggression was given.

The consequences of the annexation of the Crimea are determined. Prospects of further relations between Ukraine and Russia are outlined, threats of escalation of the conflict are revealed.

The actions of Russian Federation during annexation of Crimea rudely violated principles of international law in industry of providing of the world and safety and peaceful collaboration, namely: principle of the non-use of force or threat by force in international relations, principle of sovereign equality of the states, principle of inviolability of state boundaries, principle of territorial integrity of the states. The terms of the Budapest memorandum are broken, Agreement is broken on friendship, collaboration and partnership between Ukraine and Russian Federation of 1997 and Agreement between Ukraine and Russian Federation about the Russian-Ukrainian state boundary of 2003 on March, 16, 2014 in Crimea the so-called "referendum" took place about status of peninsula, on results that Russia "added" Crimea on March, 18, actually annexing him. The results of voting on a "referendum" are not confessed by the world.

The military actions of Russia in Ukraine are a clear violation of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine.

Russia continues to build a powerful military base in the Crimea. The threat of the invasion of the Russian troops into the territory of Ukraine did not disappear even today.

The annexed Crimea remains an active problem, which continues to be a threat to international order.

Key words: *annexation, Crimea, Ukraine, Russia, aggression, sanctions.*

Юрій Іванович Арабаджі

Запорожский национальный университет

Криворожский факультет

Ул. Тихвинская, 15, Кривой Рог, 50014, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2690-0993>; E-mail: amati_yuriy@i.ua

Анексія Крима Росією: взгляд пять лет спустя

Аннотация.

В статье исследованы события, которые предшествовали аннексии Крыма и происходили во время захвата полуострова Российской Федерацией в 2014 году.

Проанализированы причины вторжения российских военных в Украину. Приведены аргументы политиков о том, что помешало организовать военное сопротивление с начала российской агрессии.

Определены последствия аннексии Крыма. Обозначены перспективы дальнейших отношений Украины с Россией, обнаруженные угрозы эскалации конфликта.

Ключевые слова: *аннексия, Крым, Украина, Россия, агрессия, санкции.*

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 року відбулось вторгнення Росії в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим, далі була розв'язана війна на сході України. З метою приборкання агресора задіяні міжнародні санкції.

На даний момент, питання необхідності вирішення російсько-українського конфлікту є безумовно актуальним. Проблема вирішення політичної кризи, яка після анексії Криму набула продовження на Донбасі, активно обговорюються як в Україні, так і в ЗМІ зарубіжних країн. Аналіз публікацій. Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники, як З. Бжезинський, О. Рар, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів україно-російських відносин, присвячені праці Л. Кучми, Л. Кравчука, В. Горбуліна та багатьох інших дослідників. Свою оцінку подіям, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову Російською Федерацією у 2014 році, дали такі політики та державні діячі як П. Порошенко, В. Гройсман, О. Турчинов, В. Наливайченко, Ю. Тимошенко та інші.

Метою даної роботи є аналіз причин розвитку політичної кризи в російсько-українських відносинах, яка привела до анексії Криму та окупації частини Донбасу.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає виконання таких основних завдань:

- розглянути заяви окремих політиків, провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо причин та наслідків політичної кризи в українсько-російських відносинах, що привела до анексії Криму;

- дослідити прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо вирішення даної політичної кризи, проаналізувати результати соціологічних досліджень з актуальних питань українсько-російських відносин;

- охарактеризувати реакцію світової спільноти на ситуацію в Україні та агресивні дії з боку Російської Федерації;

Об'єкт дослідження – політична криза у взаємовідносинах між Україною і Росією, яка привела до анексії Криму;

Предметом дослідження є причини та наслідки розвитку політичної кризи у взаємовідносинах між Україною і Росією, що закінчилась анексією Криму;

Основний зміст. 5 лютого 1954 року Президія ВР РРФСР прийняла постанову «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». Необхідність передачі Кримської області до складу Української РСР пояснювалася «спільністю економіки, територіальною близькістю та тісними господарськими та культурними зв'язками між

Кримською областю та Українською РСР». Видання указу дослідники часто називають особистою ініціативою Першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова. Деякі історики вважають, що ця передача виявилася вимушеною мірою через важку економічну ситуацію на півострові, викликану післявоєнною руйнуванням і браком робочої сили після депортації кримських татар [1].

У березні 2014 року В. Путін стверджував, що ініціатором передачі до складу Української РСР Кримської області «був особисто Хрущов». Перший президент сучасної України Л. Кравчук спростував поширений стереотип, що радянський лідер М. Хрущов подарував Крим Україні в 1954 році. За словами Кравчука, Хрущов нав'язав Крим Україні економічно, і вона все ж поставила півострів на ноги: «Україні Хрущов не подарував Крим - він змусив, примусив взяти Крим собі, мотивуючи на Політбюро ЦК КПРС, що Україна, маючи досвід у (південних) областях, може допомогти Криму. Україна допомогла, поставила Крим на ноги. А тепер Крим анексували, ще й доводять нам, що це повернення Криму» [2].

Відомо, що Путін назвав розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття». Відновлення могутності і престижу Росії Путін і надалі вважає головною задачею, одним з головних завдань для керівництва РФ є захоплення України і поновлення контролю над колишніми територіями СРСР. Про це свідчать деякі факти, які наводить колишній директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін у своїх роботах [4]. Ще на початку 1990-х років, влада Криму здійснила кілька спроб відокремлення від України, але тоді СБУ разом з МВС змогли зупинити перші прояви сепаратизму на півострові. У серпні 1991 року, після прийняття Верховною Радою Акта проголошення незалежності України, президент РФ Б. Єльцин оголосив позицію Росії: «РРФСР залишає за собою право порушити питання про перегляд кордонів». Тоді ж, віце-президент РФ О. Руцькой намагався примусити керівництво України відмовитися від проголошеної неза-

лежності, погрожував переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії.

У травні 1992 року Верховна Рада РФ прийняла постанову «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою постанова «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що не має юридичної сили з моменту її прийняття.

У грудні 1992 року З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 року, виконуючи це доручення, ВР РФ постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила російський федеральний статус міста [3].

З 2008 року Кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція «русского мира», підхоплена у 2010-х патріархом РПЦ Кирилом. На думку В. Горбуліна: «Російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності.» [4]. Для того, щоб розвалити і захопити Україну, з боку РФ постійно велась підливна діяльність. Росія ніколи не припиняла ідеологічні та економічні війни проти України, про це свідчать факти: формувалась громадська думка про історичну бездержавність українського народу, під гаслом «відстоювання» прав російськомовних українців. Відбувалась масова видача паспортів РФ громадянам України всупереч Конституції, організовувались економічні та енергетичні блокади, «газові війни», проводилась дискредитація українських виробників. На території Криму відбувались несанкціоновані переміщення збройних сил РФ, захоплення та утримання українських гідроелектричних об'єктів, тощо.

Відтворимо хронологію подій, які передували анексії Криму і відбувались під час захоплення півострову. Після 2004 року російські спецслужби сформували у Криму розгалужену мережу антиукраїнських організацій, контрольовану російською агентурою:

структури Партії регіонів, КПУ, ПСПУ, партій «Русское единство», «Родина», різноманітні православні групи, вірні ідеям «руського мира», криміналізовані утворення, такі як організація «Оплот». Ця агентура потім стала опорою російського впливу і відіграла свою роль під час окупації [3].

Одним з ключових інструментів незаконної окупації півострова став Чорноморський флот РФ. Згідно з низкою угод між Україною і РФ, Україна передала РФ в оренду строком на 20 років низку об'єктів у м. Севастополі, АР Крим і у м. Генічеськ, які забезпечували базування флоту. Відповідно до угод, РФ могла тримати в Криму до 25 тисяч військовослужбовців. У квітні 2010 року В. Янукович і Д. Медведєв підписали Харківські угоди, якими було продовжено термін базування ЧФ РФ на території України до 2042 року. Їх підписання стало стартом для безпосередньої підготовки російської операції з встановлення повного контролю над Україною.

4 лютого 2014 року президія Верховної Ради Криму прийняла рішення розглянути парламентом автономії питання зміни Конституції Криму та просити у Росії захист мешканців півострова. Створена у Криму потужна агентурна мережа була готова розпалити сепаратистський рух на півострові. Після усунення від влади Президента України В. Януковича, сепаратистські настрої в Криму вибухнули з новою силою. 23 лютого в Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було прийнято рішення не перераховувати у Київ податки, а міським головою проголошено громадянина Росії О. Чалого. 25 лютого акції сепаратистів були проведені перед Кримським парламентом, але вони були нівельовані проукраїнським мітингом.

У ніч на 27 лютого парламент та уряд Криму були захоплені російським спецназом, над ними підняли прапор РФ. Під дулами автоматів російського спецназу, депутати Верховної ради Криму ухвалити рішення про призначення референдуму щодо статусу півострова. Тоді ж «зеленими чоловічками» був також узятий під контроль ряд стратегічних об'єктів в Криму: захоплено аеропорт «Бельбек» у

Севастополі, зупинено паромну переправу в Керчі.

1 березня самопроголошений голова Ради міністрів АР Крим С. Аксьонов звернувся до президента Росії В. Путіна посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. У відповідь того ж дня Президент РФ відправив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим. Обидві палати Державної думи 1 березня 2014 р. проголосували за введення російських військ на територію України і зокрема в Крим.

Починаючи з 1 березня, російські війська розпочали блокування українських військових баз на території Криму. Відбувались захоплення адміністративних приміщень та інших стратегічно важливих об'єктів, встановлювався контроль над транспортними магістралями.

Після ідеологічної обробки та за умов морального тиску дві третини особового складу частин перейшли на бік ворога, зокрема зрадив присязі командуючий флоту України Д. Березовський. В Криму служили в основному кримчани, оскільки в українській армії діяв територіальний принцип формування військових частин. Багато з цих кримчан просто не розуміли, що робити в такій ситуації. Але росіяни прекрасно знали, що і як треба робити за таких умов. Особовий склад частин не відразу сам переходив на бік Росії, але після «обробки». Командир зенітної частини, розповів як до прохідної кілька днів приїздили представники Чорноморського флоту: «Розповідали, як добре служити в російській армії. Говорили, що тих, хто відмовиться від служби, з Криму виганяють, квартири, які є в розпорядженні військовослужбовців, будуть передані тим людям, які будуть тут служити». Командир сказав, що солдати і офіцери були готові відстоювати частину, але наказ про застосування зброї так і не надійшов, оскільки для Києва головним було не дати привід росіянам пустити в справу весь привезений з собою арсенал [5].

У той же час були приклади героїзму українських військових. Екіпажі кораблів у заблокованому Донузлавському озері до кінця

чинили опір окупантам. Частина курсантів воєнно-морського училища в Севастополі відмовилася давати присягу на вірність Росії. На аеродромі в Бельбеку українські військові на чолі з полковником Ю. Мамчуром без зброї, виконуючи Гімн України, розблокували частину. Тож, в окремих випадках супротив був. Морські піхотинці вчинили силовий спротив нападникам. В таких випадках частини брали штурмом, як це сталося з базою морської піхоти України під Феодосією. 24 березня російські війська за підтримки двох вертольотів Мі-24 взяли штурмом частину феодосійських морпіхів. Українські морські піхотинці вступили в рукопашний бій, але були взяті в полон. Однак, після майже місячної облоги і силових дій воєнні об'єкти України в Криму були захоплені російськими військовими.

11 березня 2014 р. Верховна Рада автономної республіки Крим і Севастопольська міська рада прийняли декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з якою у разі рішення народів Криму в результаті референдуму увійти до складу Російської Федерації, Крим буде оголошений суверенною республікою і саме в такому статусі звернеться до Російської Федерації з пропозицією про прийняття на основі відповідного міждержавного договору до складу Російської Федерації як нового суб'єкта РФ [6].

Рада Безпеки ООН 15 березня не ухвалила резолюцію щодо України через Росію. Росія наклала вето на резолюцію Радбезу ООН щодо Криму. Серед присутніх членів засідання 13 віддали голоси на підтримку резолюції, 1 (Росія) - проти, 1 утримався (Китай).

Діями Кремля та маріонеток сепаратистів, спрямованими на розкол України, була організація і проведення 16 березня 2014 року так званого «референдуму» у Криму. Референдум було проведено, попри указ виконувача обов'язків Президента України О. Турчинова про призупинення рішення кримського парламенту, а також попри рішення Конституційного Суду України, який визнав оголошення референдуму таким, що не відповідає Конституції України.

В умовах присутності великої кількості озброєних російських військовослужбовців, при бойкотуванні референдуму кримськотатарським народом, референдум в АРК, начебто зібрав понад 1,2 млн заповнених бюлетенів (що відповідає 83,10% загальній кількості виборців), з яких, нібито, 96,77% засвідчили вибір «за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації» [6].

«Кримський референдум» був незаконним із точки зору національного права. «Референдум» відбувся з порушенням Конституції України, Закону України «Про всеукраїнський референдум» та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Це також підтверджено рішенням Конституційного суду України 2014 р. щодо невідповідності референдуму Конституції України [7]. Відповідно до Конституції, питання, пов'язані зі зміною кордонів і території України, можуть розглядатися тільки на всеукраїнському референдумі. Напередодні Верховна Рада України підтримала постанову за дострокове припинення повноважень Верховної Ради АР Крим, відповідно подальша її діяльність є нелегітимною.

Реакція світової спільноти на ситуацію в Україні та дії з боку Російської Федерації була цілком логічною. Президент Європейського парламенту Мартін Шульц заявив, що минулий в Криму референдум є незаконним і ускладнює вирішення кризи, це було порушенням міжнародного права і порушенням українського суверенітету.

Білий дім оприлюднив заяву щодо України, в якій були оголошені наступні тези: - США відкидають референдум; - рішення щодо України не будуть прийматись без участі уряду України; - дії Росії небезпечні та дестабілізують ситуацію; - міжнародна спільнота не буде тихо сидіти, поки одна країна захоплює іншу. США і Євросоюз засудили дії Росії, відмовилися визнавати результати референдуму і запровадили санкції щодо російського бізнесу і високопосадовців, наклавши візові обмеження і заморозивши їх закордонні активи.

Як у радянські часи, російське телебачення повідомило, що у Криму 96.77% виборців висловились за возз'єднання з Росією... Ак-

сьонов заявив, що явка була на рівні 85% і що 40% татар проігнорували бойкот оголошений Меджлісом. Насправді, за твердженням лідерів кримських татар, за незалежність Криму проголосувало не більше 32-34% виборців, за умов масових фальсифікацій. Про масштаб фальсифікацій свідчить той факт, що при кількості населення у м. Севастополі на 1 листопада 2013 року 383 499 осіб, на референдумі підтримали приєднання до РФ 474 137 осіб, тобто 123% населення [3].

Доречі, за результатами соціологічного дослідження «Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в АР Крим: стан, проблеми, шляхи вирішення», проведеного у 2008 р. Центром Разумкова спільно з Інститутом Європи Університету Базеля, до сепаратистських настроїв були схильні 32,4% жителів АР Крим [8].

За результатами соціологічного опитування, проведеного компанією International Republican Institute (IRI) у листопаді 2011 р. і травні 2013 р., за приєднання півострова до складу Росії виступало 23-33% мешканців Криму, тоді як 49-53% виступали за збереження статусу автономії у складі України [9].

За даними соціопитування, проведеного з 8 до 18 лютого 2014 року Київським міжнародним інститутом соціології, 41% жителів Криму бажали входження автономії до складу Росії (у 2013 р. - 35,9%) [10].

18 березня 2014 року в Кремлі президент Росії В. Путін, прем'єр-міністр самопроголошеної Республіки Крим С. Аксьонов, голова новоутвореної Державної Ради самопроголошеної Республіки Крим В. Константинов, представник сепаратистського керівництва міста Севастополь громадянин РФ О. Чалий підписали Договір про прийняття Криму до складу Росії.

20 березня договір був ратифікований Державною Думою Російської Федерації, а 21 березня - Радою Федерації, і відразу набув чинності. 11 квітня відповідні зміни були внесені до конституції Росії.

27 березня Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України. За підтримку доку-

мента проголосували 100 держав, проти - 11 (Венесуела, Зімбабве, Сирія, Куба, Нікарагуа, Судан, Білорусь, Вірменія, Північна Корея, Болівія), утримались - 58 [6].

2 липня 2014 року Парламентська асамблея Організації з безпеки і співробітництва в Європі визнала такі дії Росії військовою агресією, неспровокованою і заснованою на абсолютно безпідставних припущеннях і прийомах.

Варто згадати, як 4 березня 2014 року В. Путін, відповідаючи на запитання кореспондента, ким були люди у військовій формі, схожій на російську, які блокували українські військові частини в Криму, сказав: «Це були місцеві сили самооборони... Ви подивіться на пострадянський простір. Там повно форми, яка схожа ... Підіть в магазин ось у нас, і ви купите там будь-яку форму» [11]. Та вже 17 квітня 2014 року, Путін прояснив, звідки взявся спецназ у Криму: «Я й не приховував, що наша задача полягала в тому, щоб забезпечити умови для вільного волевиявлення кримчан... тому за спиною сил самооборони Криму, звичайно, встали наші військовослужбовці» [12].

У доповіді «Путін. Війна», ідея створення якої належала вбитому опозиціонеру Борису Немцову, також наведено кілька цитат Путіна. У 2015 році, в інтерв'ю для документального фільму журналіста А. Кондрашова «Крым. Путь на родину», Президент РФ В. Путін прямо зізнався, що особисто керував діями російських військ в Криму: «Це була ніч з 22 на 23 лютого ... я всім моїм колегам сказав, що ситуація розгорнулася таким чином на Україні, що ми змушені почати роботу по поверненню Криму до складу Росії» [13]. «Щоб блокувати і роззброїти 20 тисяч осіб, добре озброєних, потрібен певний набір особового складу і не просто за кількістю, але і за якістю. Потрібні були фахівці, які вмють це робити. Тому я дав доручення і вказівки Міністерству оборони, ніде правди діти, під виглядом посилення охорони наших військових об'єктів у Криму перекинути туди спецпідрозділи Головного розвідувального управління і сили морської піхоти, десантників» [13].

Путін тоді вперше відкрито визнав, що Ро-

сія використовувала збройні сили для того, щоб силою забрати Крим в Україні: «Наша перевага, знаєте, в чому полягала? У тому, що я займався цим особисто. Чи не тому, що я там все правильно робив, а тому, що, коли це роблять перші особи держави, виконавцям легше працювати» [13]. Ці заяви Путіна мабуть ще будуть залучені до справи, щодо анексії Криму, яку РФ готувала протягом багатьох років. Отже, це було навмисне та свідоме порушення принципів міжнародного права і світового порядку.

13 березня 2015 року в інтерв'ю РІА «Новості» екс-командувач Чорноморським флотом РФ адмірал І. Касатонов розкрив подробиці російської операції в Криму: «Чорноморський флот підготував плацдарм, офіцери знали, що діється навколо, де розташовані українські частини, сценарії розвитку подій пророблялися на картах. Тобто Чорноморський флот зі своїми завданнями впорався - були доставлені «ввічливі люди», з 27 на 28 лютого взято Верховна Рада Криму... «ввічливі люди» були армійським спецназом, який доставлявся до Криму по повітрю і морем [13].

У документальному фільмі «Крым. Путь на родину», була вперше викладена версія російської влади про те, як проводилася військова операція по анексії Криму. В фільмі говориться про те, що існувала небезпека можливого втручання з боку США в ситуацію з Кримом. Нібито американський есмінець «Дональд Кук» з крилатими ракетами на борту, що знаходився на той час в Чорному морі, став наближатися до півострова і увійшов в територіальні води України. Проте, до того моменту в Криму вже був розміщений російський протикорабельний комплекс «Бастіон», який включив радар і «засвітив» есмінець, що наближався. Саме це, за словами адмірала Вітко, змусило «Дональда Кука» розвернутися і відійти на безпечну відстань. Однак у прес-службі міністерства оборони США у відповідь Російській службі Бі-бі-сі заявили, що нічого не знають про такий інцидент [5].

Бурхливу реакцію світової спільноти і засобів масової інформації викликали слова Путіна про готовність застосувати ядерну зброю

у разі військового втручання в конфлікт третьої сторони. В «New York Times» у 2015 році вийшла стаття під заголовком «Путін заявив, що зважував можливість приведення в готовність ядерних сил через Крим». У статті наводиться заява Путіна, про існувавше занепокоєння щодо того, що Захід може втрутитися у військове протистояння, це спонукало його розглянути питання про посилення ядерної зброї Росії. Він був готовий зіткнутися з «найгіршим можливим поворотом подій», але в остаточному підсумку вирішив, що це непотрібно [14]. «Чи означає це, що ми привели в стан бойової готовності і наші ядерні сили?» - запитав у своєму фільмі Кондрашов Путіна. Який на це відповів: «Ми готові були це зробити. Ми не збиралися йти напролом, але нас на це змусили» [15].

Отже, виникає логічне питання, чому Україна з першого ж дня агресії не вступила в протистояння, відповідаючи силою на напад? Чому під час подій в Криму в 2014 році Київ не дав команду військового опору?

На думку В. Горбуліна, криваве протистояння в Криму, спровоковане спецслужбами і збройними силами РФ, мало б надати політичні і пропагандистські підстави для вторгнення російських військ у східні і південні області України [3]. «Ми не могли воювати з Росією» - заявила в інтерв'ю Радіо Свобода лідер партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко. На її думку, рішення не боротися за Крим було правильним: «нам треба було локалізувати конфлікт, уберегти територію України, включаючи Київ, від війни і готуватися, піднімати світову спільноту [16].

Щодо згаданого засідання РНБО, то зі слів політолога Є. Магди, О.Турчинов, який тоді виконував обов'язки президента, наполягав на тому, щоб дати росіянам відсіч, однак більшість була проти [16]. Екс-віце-прем'єр Р. Безсмертний також впевнений у тому, що у 2014 році однозначно потрібно було назвати війну війною і ввести воєнний стан: «Крим необхідно було захищати і потрібно було діяти, до того ж активно ... Те, що у 2014 році люди, відповідальні за безпеку країни, були розгублені, - очевидно» [17].

Складно сказати, що міг і що мав робити кожен офіцер, але заступник начальника управління інформаційних технологій міністерства оборони України С. Галушко у інтерв'ю Бі-бі-сі, стверджує, що для того щоб частини не потрапили до рук військових іншої держави, було досить і просто статуту: «... це не знімає відповідальність з керівників органів військового управління всіх рівнів з приводу виконання обов'язків, прописаних у військових статутах. Наприклад, командир будь-якої частини закон дає досить повноважень для захисту території військового об'єкту від нападу, диверсій і спроб захоплення зброї. Це прописано і в статутах, і в закритих документах міністерства оборони ... Який наказ потрібен командир частини, коли є факт збройного нападу на його частину і у нього є план охорони і оборони його військового об'єкта? Є алгоритм на випадок збройного нападу на частину - як забезпечувати безпеку людей, захист боєприпасів і т.п. Для таких дій командирам частин ніяких команд не потрібно було. На жаль, не всі командири частин і підрозділів використовували своє законне право в тій ситуації» [5].

Люди дійсно могли діяти за статутом ЗСУ, але у більшості випадків на початку 2014 року українські військові ще не були морально готові воювати з росіянами, мабуть і через це також багато командирів і начальників військових частин в Криму потім нарікали, що не могли чинити опору атакуючим, оскільки не отримували виразних наказів з Києва. Доречі, Путін стверджував, що заблоковані українські частини не чинили опір, оскільки спецназ позбавив їх зв'язку, але міністерство оборони України спростувало цю інформацію [5].

Щодо самих росіян, то на жаль, постійно працююча імперська пропаганда дала свої результати, тому фактом є те, що військо втручання у справи незалежних країн знаходить широку підтримку у всіх прошарках російського суспільства. У січні 2016 року, згідно з результатами соціологічних опитувань, 64% росіян підтримували агресію проти України [3].

Більш того, у травні 2017 року соціоло-

ги «Левада-центру» з'ясували, до яких країн росіяни зараз налаштовані найбільш вороже. За результатами опитування з'ясувалося, що США головним ворогом Росії вважають 69% опитаних, Україна посіла друге місце серед ворогів - 50%, на третьому місці Німеччина - 24%. При цьому число росіян, які вважають Україну ворожою державою, зросла до максимуму за весь час досліджень [18].

У лютому 2018 року в Оболонському районі Києва відбувся розгляд провадження про державну зраду колишнього президента України В. Януковича. У ході судових засідань були допитані свідки у справі, зокрема - помічник экс-представника України в Радбезі ООН А. Цимбалюк, колишній глава СБУ В. Наливайченко, экс-очільник Міноборони І. Тенюх, колишній командувач ВМС С. Гайдук. Свої покази у суді дали також президент України П. Порошенко, голова РНБОУ О. Турчинов, колишній в.о. міністра оборони М. Коваль та інші.

Зокрема, вищезазначені особи розповіли про захоплення Росією Криму, а також про дії української влади та військового керівництва під час анексії півострову Росією. Ці покази дають можливість відтворити картину драматичних подій 2014 року в Україні. Розглянемо основні заяви свідків у справі про держзраду Януковича, які стосуються російської агресії.

Помічник колишнього постійного представника України в Радбезі ООН А. Цимбалюк заявив, що в лютому 2014 року російські військові підрозділи без розпізнавальних знаків незаконно втрутилися на територію Криму. За його словами, на півострів приземлилися близько 10 літаків Іл та 14 вертольотів з російськими військовими. Він також розповів, що 28 лютого 2014 року на засіданні Радбезу ООН Україна поінформувала міжнародну спільноту про початок захоплення Криму. Натомість 3 березня на засіданні Радбезу, яке було скликане за ініціативи Москви, тодішній представник РФ В. Чуркін продемонстрував звернення Януковича до російського президента В. Путіна, у якому закликав ввести російські війська в Україну. Цимбалюк висловив переконання, що цим листом Росія намагала-

ся легітимізувати вторгнення своїх військ в Україну [19].

Колишній голова СБУ В. Наливайченко заявив, що в 2010 році, з приходом экс-президента Януковича до влади, була розпочата підготовка бази для російської агресії в Україні та окупації. За його словами, у цей час почалися призначення на керівні посади СБУ людей, які співпрацювали зі спецслужбами Росії, а також була відновлена угода з ФСБ в Криму: «Факт здачі України почався з Харківських угод. Вони повернули ФСБ Росії в Крим, хоча я в 2009-му домігся виведення їх з Криму. Було зрозуміло, що вони готувалися до окупації і анексії», - зазначив він. Крім того, Наливайченко повідомив, що взимку 2013-2014 в Україну приїжджали російські генерали ФСБ, а також помічник президента РФ В. Сурков.

У ході допиту экс-глава СБУ заявив, що окупація Криму почалася 20 лютого 2014 року: «Окупація проводилася в основному силами Чорноморського флоту в кількості 24 тисяч чоловік. Друге - контрактниками. Третє - колаборантами. Ще одна складова - сепаратистські організації, які виступили п'ятою колоною», - сказав він.

Наливайченко переконаний, що їхньою метою було взяття під контроль СБУ та інших правоохоронних органів. Зокрема, у Севастопольському СБУ проводилися збори спільно з ФСБ, де їм ставили ультиматум - переходити на службу в ФСБ. Проводив їх керівник тодішнього СБУ Петро Зима. Згодом стало відомо, що керівництво української спецслужби на півострові перейшло під пряме розпорядження ФСБ. Водночас кримська поліція передала російському спецназу зброю, унаслідок чого було захоплено адміністративні будівлі Криму, зокрема парламент: «У ніч з 22 на 23 лютого я вже бачив у Криму російську військову техніку. Тоді вже була розпочата повномасштабна окупація», - наголосив він [19].

Колишній в.о. міністра оборони І. Тенюх заявив, що процес «здачі Криму» почався з приходом Януковича. Тоді влада цілеспрямовано намагалася послабити українських військових в Криму. Зокрема, за допомогою

«кадрових чисток», скорочення чисельності флоту, розформування військових комісарітів, укомплектування ВМС контрактниками-мешканцями Криму, а також заміни проукраїнських офіцерів на проросійських. Водночас земля під будівництво віддавалися офіцерам РФ. За його словами, до силового варіанту захоплення півострова Москва перейшла після того, як Україна відмовилася вступати в Митний союз. Так, 20 лютого почалося блокування військових частин в Криму.

Тенюх зазначив, коли Росія почала перекидати свої війська, тодішній начальник Генштабу ЗСУ Ю. Ільїн віддав наказ не приводити Військово-морські сили України в бойову готовність і почав співпрацювати з Росією. Екс-очільник Міноборони також повідомив, що армія була приведена в повну бойову готовність лише 27 лютого 2014 року. За його словами, тоді почалися навчання на полігонах під назвою «Весняна злива». Однак з 20 тисяч військових, які повинні були бути готові, реально були готові лише 6 тисяч.

Крім того, Тенюх розповів, що наполягав на введення воєнного стану та негайному ухваленні рішення щодо приведення ЗСУ в повну бойову готовність: «Мій план полягав у тому, щоб йти на прорив (у Криму)». Однак відповідного дозволу він не отримав. За його даними, з 12 тисяч військових ВМС 10 тисяч перейшло на сторону Росії [19].

Колишній командувач ВМС України С. Гайдук назвав окупацію Криму наслідком тих процесів, які відбувалися в країні. Зокрема, Росія довгий час не визнавала передачу Криму Україні, а також дислокація флоту РФ та інформаційний вплив всередині АРК. Однак причинами початку вторгнення російських військових на півострів, за його словами, були події на Майдані в 2014 році.

Гайдук розповів, що військові РФ прибули на півострів різними шляхами: за допомогою транспортної авіації, за допомогою десантних кораблів ЧФ, Балтійського і Північного флоту РФ, а також за допомогою поромної переправи. Так, до Криму стягувалися війська Південного військового округу РФ. Колишній очільник ВМС переконаний, що в той час, ЗСУ

повинні були розпочати антитерористичну операцію зі звільнення півострова.

Натомість, уже 27 лютого військовими РФ були захоплені адмінбудівлі Криму, а наступного дня були знищені всі документи бойового застосування, зокрема, карти, бойові розпорядження, а також засоби спецзв'язку. Однак інтенсивніше процес пішов 3-6 березня: «Групи, які блокували військові частини складалися з цивільного населення з транспарантами і гучномовцями. Там також були переодягнені козацьки, потім з'явилися військовослужбовці без відзнак. Належність військовослужбовців визначила розвідка, ми їх ідентифікували як 810 бригаду 45 полку ВДВ РФ. За даними розвідки це була 76 дивізія ВДВ РФ. Також блокувалися берегові частини», - додав він. Гайдук наголосив, що українські військові до 25 березня 2014 року продовжували чинити опір загарбникам [19].

У справі про державну зраду экс-президента В. Януковича також викликали экс-депутата Державної Думи РФ Іллю Пономарьова, який був єдиним депутатом, який проголосував проти анексії Криму. Пономарьов розповів про те, як Росія планувала захопити півострів і як саме анексували Крим, яку роль зіграв лист Януковича до Путіна, датований 1 березня 2014 року [20].

Далі наведено тези з показів Іллі Пономарьова мовою оригіналу: «В ночь с 22 на 23 февраля было собрано узкое совещание... Обсуждалось, что делать с событиями в Украине. Именно там Путиным лично был поставлен вопрос об аннексии Крыма... большинство на совещании были против... 23 февраля 2014 году процедура по аннексии была запущена... 27 числа, появились первые вооруженные представители российской армии помимо контингента Черноморского флота на территории Крыма... Голосование в Совете Федерации... Это способ легитимировать военную агрессию на территории Украины. Это основа, на которой принималось решение об использовании военных сил. Письмо от Януковича... было главным правовым основанием, чтобы Совет принял подобное решение. До письма, с точки зрения присутствующих в зале, - это

был «акт агрессии». После письма - «ответ на обращение президента», ... «братского народа» с просьбой воспрепятствовать военному перевороту и защитить граждан... Это был организованный захват территории другой страны... Конечно, фактически это был ввод Вооруженных сил до согласия Совета РФ. Это преступление, которое совершило руководство моей страны. Иначе как агрессией я назвать это не могу» [20].

Екс-депутат Держдуми РФ Ілля Пономарьов також заявив, що збройна відсіч України російській армії в 2014 році унеможливила б анексію Криму [21].

Ще один свідок у справі про державну зраду Януковича, экс-начальник Генерального штабу ЗСУ В. Замана, також висловився на адресу О. Турчинова, заявивши про те, що мав з ним у лютому 2014 року жорстку розмову: «Сказав, що там наші люди... що за них будемо боротися... І почув, що наші західні друзі пропонують не робити різких кроків, і тому ми на агресію відповідати не будемо, намагатимемося політичними кроками врегулювати...» [22].

У відповідь на це О. Турчинов заявив, що В. Замана збрехав, коли свідчив у суді. За словами Турчинова, якби дійсно були герої, «які заявляли, що вони щось там хотіли рятувати», то «я б їх першими відправив на чолі з тим, хто готовий воювати, у Крим» [23].

13 лютого 2018 року, секретар РНБО України О. Турчинов зробив сенсаційне зізнання: «Армія на початку 2014-го не могла захистити країну, я тоді говорив неправду, що в нас сильні Збройні сили... Коли почалася російська агресія в Криму, наші Збройні сили... не були здатні виконати накази і хоча б обороняти місця дислокації і використовувати зброю для оборони. Навіть цей наказ не виконувався... Нам Київ тоді не було чим захистити» [24].

За словами С. Пашинського, який під час анексії був в.о. глави Адміністрації Президента, Турчинов давав команду українським військовим у Криму стріляти по російських військовослужбовцях, але вони так і не виконали наказу. На думку Пашинського, багато військових у Криму симпатизувало російській

владі: «На 70% кримські частини було укомплектовано кримчанами ... Вони вважали, що це історична справедливість» [24].

Під час доповіді в якості свідка в Оболонському районному суді Києва у справі про державну зраду экс-президента України В. Януковича, секретар РНБО О. Турчинов детально повідомив про всі події, пов'язані з анексією Криму Росією [25].

О. Турчинов вважає, що підписані у 2010 році экс-президентом В. Януковичем Харківські угоди про продовження перебування Чорноморського флоту РФ на території України до 2042 року зробили можливою окупацію Криму у 2014 році. Як відомо, угода між Україною і Російською Федерацією, підписана 21 квітня 2010 року у Харкові тодішніми президентами України В. Януковичем та Росії Д. Медведевим передбачала продовження терміну перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі з 2017 до 2042 року. Турчинов зазначив, що дані угоди дали можливість необмежено пересуватись в Криму величезним військовим підрозділам РФ.

Турчинов впевнений у тому, що сценарій захоплення України відпрацьовувався під час навчань «Захід-2013». Фахове завдання цих навчань полягало в наступному: якась країна звертається до Росії щодо допомоги відновлення конституційного ладу у країні, допомогти побороти терористичні угруповання, які захопили центральні органи влади. Російська влада розуміла, що режим экс-президента В. Януковича може впасти в будь-який час і планували захоплення української території. Окупація Криму планувалась заздалегідь.

Останні місяці режим Януковича існував завдяки фінансуванню Путіна: «Що стосується останніх місяців режиму існування Януковича, вони жили виключно за рахунок подачки Путіна, тих мільярдів, які вони йому дали. Тільки ці гроші ще якось утримували існування України і дозволяли платити зарплату силовикам, які знущалися над власним народом», - зазначив Турчинов [25]. За його словами, за часів Януковича країна була на межі виживання, на казначейському рахунку

України взагалі не було грошей.

РФ збиралася встановити контроль над Києвом, щоб відновити маріонетковий режим Януковича. Керівництво РФ планувало завершити окупацію Криму до 1 березня, після чого розпочати вторгнення на інші території України. Турчинов наголосив, що саме для виконання такого плану Янукович написав листа до президента РФ В. Путіна з проханням ввести війська в Україну. У Росії на засіданнях в ООН на початку березня 2014 року для прикриття своєї агресії проти України не було жодних аргументів, крім листа экс-президента В. Януковича до президента РФ В. Путіна з проханням ввести війська.

За словами секретаря РНБО, ввечері 27 лютого 2014 року він дав наказ керівнику юридичного управління Адміністрації президента підготувати указ про введення воєнного стану: «Але указ не може працювати, якщо його не схвалить Верховна Рада, тому на засідання РНБО 28 лютого було запрошено лідерів парламентських фракцій» [25].

Турчинов наголосив, що на засіданні РНБО 28 лютого 2014 року не голосували за введення воєнного стану, тому що це заблокувало б проведення виборів, які давали можливість Україні отримати легітимного президента. Парламентарі вважали, що саме проведення чесних прозорих виборів в Україні та обрання легітимного президента зміцнить позиції країни.

Турчинов зазначив, що потрібно розділяти поняття «воєнний стан» і «оголошення війни». Україна на той час не була готова до оголошення війни ядерній державі Росії. Натомість Росія була готова до війни. Російська Федерація у 2014 році планувала завершити окупацію Криму й після цього величезним військом почати наступ на материкову частину України. На початку російської агресії Україна очікувала на наступ 200 тисяч військовослужбовців РФ з півночі та сходу України. Тому 5 тисяч боездатного війська Збройних сил України перекинули на захист рубежів з півночі та сходу, саме тому в Криму не було кому протистояти російській агресії. За словами Турчинов, тодішній міністр оборони Ігор Тенюх 28 лютого

2014 року на засіданні РНБО зауважив, що неможливо можна було зібрати більше 5 тисяч боєздатних військових.

Олександр Турчинов на суді над Януковичем у Києві також заявив, що під час російського вторгнення в Крим, українські внутрішні війська не виконали його завдання розблокувати державні будівлі. Отримавши наказ оточити будівлі і розблокувати, внутрішні війська змогли тільки оточити, але під тиском цивільних змушені були відступити.

Турчинов також засвідчив у суді, що під час засідання РНБО України 28 лютого голова Державної думи РФ С. Наришкін телефонував йому й погрожував збройним вторгненням в Україну. Наришкін повідомив, що Російська Федерація визнає Турчинова тільки як легітимного голову Верховної Ради, але РФ принципово не визнає Турчинова, як в.о. президента. Росіяни вважали, що ми силою захопили владу. Вони підкреслили, що легітимним президентом вони вважають Януковича. Наришкін почав за дорученням Путіна, погрожувати, що у випадку, коли загинуть російськомовні люди, російські громадяни, військові, вони мають потенціал, здатний знищити і нову українську владу. Фактично йшлося про вторгнення з боку РФ.

За словами Турчинова, він вказав Наришкіну, що росіянин порушують всі міжнародні угоди і не мають жодних підстав для перебування російських військових на території України. «На що Наришкін відповів, що будуть і політичні, і юридичні підстави. Він мав на увазі, що наступного дня парламент Росії прийняв рішення щодо дозволу Путіну вводити війська в Україну, а політичними підставами, на які натякав Наришкін, було, безумовно, звернення Януковича щодо введення таких військ», - наголосив Турчинов [25].

Перша хвиля мобілізації військовослужбовців була оголошена тільки 17 березня 2014 року: «Чому? Тому що не було зброї - озброїти нових військових, одягу - одягнути, резервів, щоб харчувати. Ми змушені були повністю відновлювати логістику армії», - заявив Турчинов [26].

В Україні була фактично відсутня система

військкоматів, знищені архіви, не було зброї, одягу і навіть їжі для військових: «На нараді РНБО було схвалене рішення і реалізоване щодо початку мобілізації. Саме за рахунок мобілізації ми повинні були посилити Збройні сили, сформувати нові військові підрозділи і, таким чином, захистити країну... Але одразу виникла проблема - ми не могли розпочати мобілізацію одразу... Тому що була повністю зруйнована система військкоматів. У більшості регіонів військкомати були продані, приміщення військкоматів - продані. Були знищені архіви. Тобто проти країни попрацювали дуже серйозно, для того, щоби зробити її фактично нездатною себе захищати» [27].

Як заявив Турчинов, у Криму не провели антитерористичну операцію (АТО), тому що близько 90% працівників СБУ зрадили Україну, тож нема кому було проводити операцію. Турчинов також пояснив, що говорив про готовність української армії протистояти загрозам після початку агресії Росії, щоб заспокоїти співгромадян і не викликати паніку в країні.

Про повний розвал армії за часи В. Януковича розповів на допиті у справі про державну зраду экс-президента України, генерал-полковник М. Коваль, який з 25 березня по 3 липня 2014 року обіймав посаду виконувача обов'язків міністра оборони: «З приходом В. Януковича на посаду був скорочений Оперативний штаб у Збройних силах України. ... він був знищений. Система логістики була знищена... Не було у що одягти армію: нічого не було» [28].

За чотири роки экс-президент-втікач В. Янукович, обіймаючи посаду верховного головнокомандувача Збройних сил України, не провів жодного стратегічного командно-штабного навчання. На початок бойових дій в ЗСУ лише 56 із 117 з'єднань і частин знаходились в бойовій готовності: «Стан бойової готовності військових сил України на початок 2014 року був наступним.... ЗСУ - 117 з'єднань і частин, готових 56, частково готових - 11, неготових 50», - розповів М. Коваль [29].

Чотири справні кораблі та десятки літаків, з такими ресурсами, за словами Коваля, Україна зустріла війну з Росією: «У ВМС України

станом на початок 2014 року з 24 бойових кораблів в справному стані було лише чотири... зі 111 наявних на той час аеродромів в 2013 році залишилося 28» [30]. Підсумовуючи свідчення М. Ковалю, за його словами, збройні сили України на початок агресії Росії перебували у стані небоєздатності, українська армія була деморалізована, військові не були готові стріляти у ворога.

А росіяни, навпаки, готувались до агресії. Зі слів Ковалю, під виглядом забезпечення Олімпіади-2014 РФ посилила військову міць у тому регіоні, створила нове військове об'єднання, посилила свій флот у Криму і суттєво збільшила кількість військово-транспортних літаків у Криму, які згодом використали для перекидання так званих «зелених чоловічків» [31].

Для захоплення півострова, як доповів М. Коваль, була проведена спецоперація. РФ під виглядом забезпечення проведення зимової Олімпіади в Сочі створила потужне угруповання Збройних сил, утворивши навіть нові з'єднання і частини, такі як розвідбригади нового типу, бригади спеціального значення. Відомі «зелені чоловічки», це 31-ша повітряна миротворча бригада з Ульяновська та 104-й парашутно-десантний полк із Псковської області, які прилетіли нібито на навчання Чорноморського флоту.

Навесні 2014 року під час окупації Криму і блокування військових частин Збройних сил України російські «вежливі люди» виставляли цивільних осіб живим щитом. За словами Ковалю: «Ми боялися за їхнє життя, їх тоді штовхали поперед себе... Добровільно ті жінки не йшли. Їх штовхали «вежливі люди» під загрозою вбивства до охороняємих об'єктів» [32].

М. Коваль вважає правильними дії, щодо реагування на ситуацію в Криму: «... ми спланували і почали виводити сили і засоби до кордонів з Україною з метою відбиття агресії... прозвучав би перший постріл - був би Крим утоплений в крові» [33].

Коваль повідомив, що Збройні сили України перед анексією півострова наводнили зрадниками, які в ході самої анексії перейшли

на бік Росії, а до анексії зливали інформацію про стан справ у ЗСУ росіянам [31]. Коваль виправдовує втрату Криму під керівництвом тодішнього виконувача обов'язків президента О. Турчинова зрадою військових: «...тоді було дуже багато зрадників серед наших військових. Якби не ці зрадники, я б міг впоратися сам» [34].

Турчинов також зазначив, що найбільшою проблемою був масовий перехід українських силовиків та військових на бік агресора. За словами Турчинова, на початку 2014 року Збройні сили України могли протиставити Росії лише дві батальйонно-тактичні групи. Більшість українських військовослужбовців, співробітників СБУ та МВС, які під час анексії перебували на півострові, за словами Турчинова, зрадили присягу: «Для розуміння ситуації: не зрадили свою країну із 13 468 солдатів і офіцерів Збройних сил, які перебували в Криму, тільки 3990 (29,6%), із 10 936 працівників МВС - тільки 88 осіб (0,8%), із 1870 прикордонників в Україну повернулося тільки 519 (27,7%), із 2240 працівників СБУ - лише 242 (10,8%), із 527 офіцерів і прапорщиків Управління держохорони не зрадили Україну тільки 20 осіб (3,8%)» [24].

Те, що Україна має бути готовою до ескалації конфлікту, є поза сумнівом. Про це свідчать також намагання Росії перетворити Крим на «непотоплюваний ракетоносець». Москва продовжує стягувати в Крим потужну зброю. Розміщення в окупованому Криму російських комплексів С-400 або С-300 є черговим інструментом Кремля для шантажу Європи. Для РФ Крим практичне значення має лише як військовий об'єкт для домінації в Чорноморському басейні. 17 березня постпред України при ООН В. Єльченко заявив, що Росія готується розмістити в Криму ядерну зброю: «Росія починає готувати підґрунтя для розміщення в Криму ядерної зброї. Розконсервуються старі місця зберігання ядерної зброї... Крим вже ... несе загрозу європейській безпеці, і не лише в регіоні Чорного моря» [35].

За даними Міноборони України, Росія зосередила у тимчасово окупованому Криму понад 32 тис. військовослужбовців, 174 ар-

тилерійські системи, 113 літаків, кораблі та підводні човни, системи протиповітряної оборони С-400 та ракетні комплекси «Іскандер». Також РФ ввела до Криму вісім кораблів і підводних човнів з крилатими ракетами морського базування «Калібр» і встановила берегові протикорабельні ракетні комплекси «Бастіон» та «Бал» [36].

За словами заступника міністра оборони України з питань європейської інтеграції А. Петренко: «Кількісні показники військової присутності РФ в Криму (у порівнянні з 2013 роком): особовий склад: було близько 12 тис., станом на сьогодні - більше 32 тис. військовослужбовців; танків РФ не було взагалі, в цьому році їх уже 40... до окупації Росія мала в Криму 22 літаки, а на сьогодні - 113. Також РФ перекинула до Криму 8 кораблів і підводних човнів, які мають на своєму оснащенні крилаті ракети морського базування «Калібр» [36].

Раніше, прес-секретар президента Росії Д. Песков пояснював розміщення в анексованому Криму ракетного дивізіону «заходами з убезпечення російсько-українського кордону» [37].

Ще одне питання, яке привернуло увагу громадськості та ЗМІ на початку 2018 року, було пов'язане з долею кораблів українського флоту. Під час анексії та окупації Криму на початку 2014 року, 57 з 64 українських суден здались без боротьби росіянам. Зрада відбулася під проводом командуючого-коллабораціоніста контр-адмірала Березовського [38]. Після анексії Криму в 2014 році Росія почала передавати Україні захоплену техніку, однак після вторгнення на Донбас така передача була припинена. У квітні 2014 року РФ призупинила передачу Україні озброєння та військової техніки з Криму. На той момент у Криму залишилися 17 кораблів, катерів і суден, у тому числі 11 бойових кораблів.

11 січня президент РФ В. Путін заявив, що Росія готова передати українській стороні її бойову техніку, що залишилася в Криму. Водночас він зазначив, що українська військова техніка «перебуває в жалюгідному стані». Коментуючи цю заяву В. Путіна, командувач

ВМС України І. Воронченко заявив, що українська військова техніка, яка залишилася в Криму після анексії його Росією, була справна. Однак, на думку військових експертів, українські кораблі та інша техніка зараз знаходиться у Криму у непридатному для використання стані.

Реакція України на таку пропозицію Путіна була цілком очікувана. Як відомо, згідно з міжнародною конвенцією, сторони конфлікту можуть передавати зброю після укладення миру. Але про мир говорити зараз складно. Прем'єр-міністр України В. Гройсман, коментуючи заяви президента РФ В. Путіна про можливе повернення Україні військової техніки, що залишилася в окупованому Криму, запропонував разом із флотом повернути Україні і сам півострів.

Восени 2018 року в Керченській протоці відбулися події, які нагадали світу про окупацію Росією українського Криму. Мова йде про пряме військове зіткнення між РФ і Україною: після обстрілу українські кораблі були захоплені росіянами, а їх екіпажі взято у полон. Агресія в Азові може бути причиною запровадження нових санкцій з боку ЄС та США, якщо РФ не звільнить 24-х моряків. Анексований Крим залишається активною проблемою, яка і надалі є загрозою міжнародному порядку.

Висновки. 21 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову про заяву «Відсіч збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». У постанові зазначалось, що збройна агресія РФ проти України розпочалась 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил РФ, розташованих у Криму, для блокування українських військових частин.

Дії РФ під час анексії Криму грубо порушили принципи міжнародного права в галузі забезпечення миру і безпеки та мирного співробітництва, а саме: принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, принцип суверенної рівності держав,

принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності держав. Порушено умови Будапештського меморандуму, порушено Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та Договір між Україною і Російською Федерацією про російсько-український державний кордон 2003 року.

16 березня 2014 року у Криму відбувся так званий «референдум» про статус півострова, за результатами якого Росія «приєднала» Крим 18 березня, фактично його анексував-

ши. Результати голосування на «референдумі» не визнані світом.

Після захоплення Криму, підтримка Путіна в РФ зросла до 88 відсотків, однак анексія та наступна російська підтримка сепаратистів в Україні відкинули відносини Москви із Заходом до найнижчої точки з часів холодної війни.

Вже у березні 2014 року ЄС, США, Канада, Австралія та низка інших держав застосували санкції до РФ як держави-агресора. Порушення Росією суверенітету України об'єднало весь світ у підтримці українського народу.

Бібліографічні посилання

1. Передача Крымской области из состава РСФСР в состав УССР/ [ru.wikipedia.org](http://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Передача_Крымской_области_из_состава_РСФСР_в_состав_УССР
2. Леонід Кравчук: «Росія ніколи не погодиться з незалежністю України». [radiosvoboda.org](http://radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html> 2018.08.01. Заголовок з екрану.
3. Володимир Горбулін. Тези до другої річниці російської агресії проти України. [uacrisis.org](http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> 2016. 18.02. Заголовок з екрану.
4. Володимир Горбулін: Кремль готувався до агресії проти України більше 10 років. [vikna.if.ua](http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view> – 2016.26.02. Заголовок з екрану.
5. Как России удалось взять Крым без боя? [www.bbc.com](http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle 2015. 20.03. Заголовок з екрану.
6. Гісем О.В. Історія України. Агресія Росії проти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/76138/istoriya/agresiya_rosiyi_ukrayini Заголовок з екрану.
7. Російська агресія проти України та міжнародне право: 25 ключових тез. [hvylya.net](http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosiyska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosiyska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html> Заголовок з екрану.
8. 32% жителів Криму схильні до сепаратизму. [uceps.org](http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015 – 2008. 19.12. Заголовок з екрану.
9. Public Opinion Survey Residents of the Autonomous Republic of Crimea May 16 – 30, 2013. [iri.org](http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf> Заголовок з екрану.
10. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці // kiis.com.ua [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> 2014.04.03. Заголовок з екрану.
11. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. kremlin.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> 2014.04.03. Заголовок з екрану.
12. Прямая линия с Владимиром Путиным. kremlin.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> 2014. 17.04. Заголовок з екрану.
13. Независимый экспертный доклад. «Путин. Война» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voina/> Заголовок з екрану.

14. Putin Says He Weighed Nuclear Alert Over Crimea. *www.nytimes.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2015/03/16/world/europe/putin-says-he-weighed-nuclear-alert-over-crimea.html> 2015. 15.03. Заголовок з екрану.
15. Владимир Путин: мы действовали в интересах русских людей и всей страны. *tass.ru* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tass.ru/politika/1831368> 2015.16.03. Заголовок з екрану.
16. «Мы не могли воевать с Россией»: Крым в интервью Юлии Тимошенко. *ru.krymr.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/28882331.html> 2017.27.11. Заголовок з екрану.
17. Безсмертний: Застосування сили в Криму могло призвести до жертв, але цих жертв не було б тисячі. *gordonua.com* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/bezsmertnij-zastosuvannja-sili-v-krimu-moglo-prizvesti-do-zhertv-ale-tsi-zhertvi-ne-buli-b-tisjachi-228236.html> 2018.23.01. Заголовок з екрану.
18. США и Украина — главные враги России //svpressa.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://svpressa.ru/society/article/173876/> 2017.05.06. Заголовок з екрану.
19. Окупація Криму в 2014 році. Що сказали свідки у справі про держзраду Януковича. *tyzhden.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/209186> 2018.08.02. Заголовок з екрану.
20. Свідчення Пономарьова: Путін особисто ухвалив рішення про анексію Криму в ніч на 23 лютого. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/02/15/7171704/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
21. Путін “купив” Януковича за 1 мільярд доларів? *ranok.ictv.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/putin-kupiv-yanukovicha-za-1-milyard-dolariv/2018.15.02>. Заголовок з екрану.
22. Дані про загострення у Криму були у січні 2014-го – экс-командувач ЗСУ. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/8/7170990/> 2018.08.02. Заголовок з екрану.
23. Турчинов каже, що экс-командувач ЗСУ збрехав у суді. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171773/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
24. Турчинов: Армія на початку 2014-го не могла захистити країну, я тоді говорив неправду. *gordonua.com* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/turchinov-armiya-na-pochatku-2014-go-ne-mogla-zahistiti-krajinu-ja-todi-govoriv-nepravdu-231671.html> 2018.13.02. Заголовок з екрану.
25. Свідчення Турчинова у справі про держзраду Януковича. Головне. *tyzhden.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/209568> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
26. Турчинов пояснив, що завадило дати відсіч окупації Криму Росією. *www.pravda.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171748/> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
27. Турчинов пояснив, чому після вторгнення Росії одразу не оголосили мобілізацію. *www.depo.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/politics/mobilizaciyu-v-2014-roci-rozpochati-odrazu-bulo-nemozhливо-turchinov-20180215727766> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
28. «Не мали навіть військового одягу»: ЗСУ були не в змозі протистояти російським військовим під час анексії Криму – Коваль. *www.5.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/ukrainska-armiya-bula-ne-v-zmozi-protystoiaty-rosiiskym-viiskovym-pid-chas-aneksii-krymu-koval-165016.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
29. На початок бойових дій в ЗСУ лише 56 із 117 з'єднань і частин знаходились в бойовій готовності – Коваль. *www.unn.com.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1715318-na-pochatok-boyovikh-diy-v-zsu-lishe-56-iz-117-zyednan-i-chastin-znakhodilis-v-boyoviy-gotovnosti-koval> 2018.15.02. Заголовок з екрану.
30. Чотири справні кораблі та десятки літаків: Коваль сказав, з чим Україна зустріла війну з Росією. *www.depo.ua* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/politics/chotiri-spravni-korabli-ta-desyatki-litakiv-koval-skazav-z-chim-ukrayina-zustrila-viynu-z>

[rosiyeyu-20180215727479](#) 2018.15.02. Заголовок з екрану.

31. РФ використала фактор Олімпіади в Сочі, щоб посилити свою військову міць у Криму – Коваль. [www.5.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/rf-vykorystala-faktor-olimpiady-v-sochi-shchob-posylyty-svoiu-viiskovu-mits-u-krymu-koval-165014.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

32. «Вежливые люди» під дулами автоматів вели жінок з дітьми на захоплення об'єктів ЗСУ в Криму - колишній в.о. міністра оборони. [www.unian.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2395670-vejlivyye-lyudi-pid-dulami-avtomativ-veli-jinok-z-ditmi-na-zahoplennya-obektiv-zsu-v-krymu-kolishniy-vo-ministra-oboroni.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

33. Коваль про окупацію РФ: Якби прозвучав перший постріл - Крим потонув би в крові // [www.ukrinform.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2403769-koval-pro-okupaciю-rf-akbi-prozvucav-persij-postril-krim-potonuv-bi-v-krovi.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

34. Анексія Криму: заступник секретаря РНБО виправдовує Турчинова зрадою військових. [ua1.com.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua1.com.ua/politics/aneksiya-krymu-zastupnik-sekretarya-rnbo-vipravdovue-turchinova-zradoyu-viyskovih-40100.html> 2018.15.02. Заголовок з екрану.

35. Сльченко: Росія готується розмістити в Криму ядерну зброю. [gordonua.com](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/jelchenko-rosija-gotujetsja-rozmistiti-v-krymu-jadernu-zbroju-236976.html> 2018. 17.03. Заголовок з екрану.

36. РФ зосередила в окупованому Криму 32 тисячі військових, комплекси С-400 і «Іскандер» – Міноборони. [www.unian.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10093169-rf-zoseredila-v-okupovanomu-krymu-32-tisyachi-viyskovih-kompleksi-s-400-i-iskander-minoboroni.html>

37. Кримська параноя Кремля. [nv.ua](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/recommends/krimska-paranoja-kremlja-2444620.html> 2018.11.01. Заголовок з екрану.

38. Що нам відомо про Чорноморський флот Росії? - Coalition for Defense. [ukrainian.voanews.com](#) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/nam-vidomo-pro-chornomorsky-flot/4203433.html> 2018.11.01. Заголовок з екрану.

References

1. Peredacha Krymskoj oblasti iz sostava RSFSR v sostav_USSR/ ru.wikipedia.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/Peredacha_Krymskoj_oblasti_iz_sostava_RSFSR_v_sostav_USSR
2. Leonid Kravchuk: «Rosiya nikoli ne pogoditsya z nezalezhnistyu Ukrayini». radiosvoboda.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/kravchuk-interview/28962848.html> 2018.08.01. Zagolovok z ekranu.
3. Volodimir Gorbulin. Tezi do drugoyi richnici rosijskoyi agresiyi proti Ukrayini. uacrisis.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy> 2016. 18.02. Zagolovok z ekranu.
4. Volodimir Gorbulin: Kreml gotuvavsya do agresiyi proti Ukrayini bilshe 10 rokiv. vikna.if.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2016/02/26/50055/view> – 2016.26.02. Zagolovok z ekranu.
5. Kak Rossii udalos vzyat Krym bez boya? www.bbc.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle 2015. 20.03. Zagolovok z ekranu.
6. Gisem O.V. Istoriya Ukrayini. Agresiya Rosiyi proti Ukrayini [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://pidruchniki.com/76138/istoriya/agresiya_rosiyi_ukrayini Zagolovok z ekranu.
7. Rosijska agresiya proti Ukrayini ta mizhnarodne pravo: 25 klyuchovih tez. hvylya.net [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/rosijska-agresiya-proti-ukrayini-ta-mizhnarodne-pravo-25-klyuchovih-tez.html> Zagolovok z ekranu.
8. Z2% zhiteliv Krimu shilni do separatizmu. uceps.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015 – 2008. 19.12. Zagolovok z ekranu.
9. Public Opinion Survey Residents of the Autonomous Republic of Crimea May 16 – 30, 2013. iri.org [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20>

Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%202016-30,%202013.pdf Zagolovok z ekranu.

10. Dinamika stavlennya naselennya Ukrayini do Rosiyi ta naselennya Rosiyi do Ukrayini, yakih vidnosin z Rosiyeyu hotili b ukrayinci // kiis.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> 2014.04.03. Zagolovok z ekranu.

11. Vladimir Putin otvetil na voprosy zhurnalistov o situacii na Ukraine. kremlin.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> 2014.04.03. Zagolovok z ekranu.

12. Pryamaya liniya s Vladimirom Putiny. kremlin.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> 2014. 17.04. Zagolovok z ekranu.

13. Nezavisimyj ekspertnyj doklad. «Putin. Vojna» [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.putin-itogi.ru/putin-voyna/> Zagolovok z ekranu.

14. Putin Says He Weighed Nuclear Alert Over Crimea. www.nytimes.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.nytimes.com/2015/03/16/world/europe/putin-says-he-weighed-nuclear-alert-over-crimea.html> 2015. 15.03. Zagolovok z ekranu.

15. Vladimir Putin: my dejstvovali v interesah russkikh lyudej i vsej strany. tass.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://tass.ru/politika/1831368> 2015.16.03. Zagolovok z ekranu.

16. «My ne mogli voevat s Rossiej»: Krym v intervju Yulii Timoshenko. ru.krymr.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://ru.krymr.com/a/28882331.html> 2017.27.11. Zagolovok z ekranu.

17. Bezsmertnij: Zastosuvannya sili v Krimu moglo prizvesti do zhertv, ale cih zhertv ne bulo b tisyachi. gordonua.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/bezsmertnij-zastosuvannja-sili-v-krimu-moglo-prizvesti-do-zhertv-ale-tsi-zhertvi-ne-buli-b-tisjachi-228236.html> 2018.23.01. Zagolovok z ekranu

18. SShA i Ukraina — glavnye vragi Rossii //svpressa.ru [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://svpressa.ru/society/article/173876/> 2017.05.06. Zagolovok z ekranu.

19. Okupaciya Krimu v 2014 roci. Sho skazali svidki u spravi pro derzhzradu Yanukovicha. tyzhden.ua [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://tyzhden.ua/News/209186> 2018.08.02. Zagolovok z ekranu.

20. Svidchennya Ponomarova: Putin osobisto uhvaliv rishennya pro aneksiyu Krimu v nich na 23 lyutogo. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/02/15/7171704/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

21. Putin “kupiv” Yanukovicha za 1 milyard dolariv? ranok.ictv.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/putin-kupiv-yanukovicha-za-1-milyard-dolariv/2018.15.02>. Zagolovok z ekranu.

22. Dani pro zagostrennnya u Krimu buli u sichni 2014-go – eks-komanduvach ZSU. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/8/7170990/> 2018.08.02. Zagolovok z ekranu.

23. Turchinov kazhe, sho eks-komanduvach ZSU zbrehav u sudi. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171773/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

24. Turchinov: Armiya na pochatku 2014-go ne mogla zahistiti krayinu, ya todi govoriv nepravdu. gordonua.com [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/turchinov-armiya-na-pochatku-2014-go-ne-mogla-zahistiti-krajinu-ja-todi-govoriv-nepravdu-231671.html> 2018.13.02. Zagolovok z ekranu.

25. Svidchennya Turchinova u spravi pro derzhzradu Yanukovicha. Golovne. tyzhden.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://tyzhden.ua/News/209568> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

26. Turchinov poyasniv, sho zavadilo dati vidsich okupaciyi Krimu Rosiyeyu. www.pravda.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/15/7171748/> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

27. Turchinov poyasniv, chomu pislya vtorgnennya Rosiyi odrazu ne ogolosili mobilizaciyu. www.depo.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/politics/mobilizaciyu-v-2014-roci-rozpochati-odrazu-bulo-nemozhливо-turchinov-20180215727766> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

28. “Ne mali navit vijskovogo odyagu”: ZSU buli ne v zmozi protistoyati rosijskim vijskovim pid chas aneksiyi Krimu – Koval. www.5.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.5.ua/polityka/ukrainska-armiia-bula-ne-v-zmozi-protystoiaty-rosiiskym-viiskovym-pid-chas-aneksii-krymu-koval-165016.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.

29. Na pochatok bojovih dij v ZSU lishe 56 iz 117 z'yednan i chastin znahodilis v bojovij gotovnosti – Koval. www.unn.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1715318-na-pochatok-boyovikh-diy-v-zsu-lishe-56-iz-117-zyednan-i-chastin-znakhodilis-v-boyoviy-gotovnosti-koval> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
30. Chotiri spravni korabli ta desyatki litakiv: Koval skazav, z chim Ukrayina zustrila vijnu z Rosiyeyu. www.depo.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.depo.ua/ukr/politics/chotiri-spravni-korabli-ta-desyatki-litakiv-koval-skazav-z-chim-ukrayina-zustrila-viynu-z-rosiyeyu-20180215727479> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
31. RF vikoristala faktor Olimpiadi v Sochi, shob posiliti svoyu viyskovu mic u Krimu – Koval. www.5.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.5.ua/polityka/rf-vykorystala-faktor-olimpiady-v-sochi-shchob-posylyty-svoiu-viyskovu-mits-u-krymu-koval-165014.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
32. “Vezhlyvye lyudi” pid dulami avtomativ veli zhinok z ditmi na zahoplennya ob'ektiv ZSU v Krimu - kolishnij v.o. ministra oboroni. www.unian.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.unian.ua/politics/2395670-vejlivyie-lyudi-pid-dulami-avtomativ-veli-jinok-z-ditmi-na-zahoplennya-obektiv-zsu-v-krimu-kolishnij-vo-ministra-oboroni.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
33. Koval pro okupaciyu RF: Yakbi prozvuchav pershij postril - Krim potonuv bi v krovi // www.ukrinform.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2403769-koval-pro-okupaciu-rf-akbi-prozvucav-persij-postril-krim-potonuv-bi-v-krovi.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
34. Aneksiya Krimu: zastupnik sekretarya RNBO vipravdovuye Turchinova zradoyu viyskovih. ua1.com. ua1.com.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://ua1.com.ua/politics/aneksiya-krimu-zastupnik-sekretarya-rnbo-vipravdovue-turchinova-zradoyu-viyskovih-40100.html> 2018.15.02. Zagolovok z ekranu.
35. Yelchenko: Rosiya gotuyetsya rozmistiti v Krimu yadernu zbroyu. gordonua.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://gordonua.com/ukr/news/crimea/jelchenko-rosiya-gotujetsja-rozmistiti-v-krimu-jadernu-zbroju-236976.html> 2018. 17.03. Zagolovok z ekranu.
36. RF zoseredila v okupovanomu Krimu 32 tisyachi viyskovih, kompleksi S-400 i “Iskander” – Minoboroni. www.unian.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.unian.ua/politics/10093169-rf-zoseredila-v-okupovanomu-krimu-32-tisyachi-viyskovih-kompleksi-s-400-i-iskander-minoboroni.html>
37. Krimska paranoya Kremlja. nv.ua [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://nv.ua/ukr/recommends/krimska-paranoja-kremlja-2444620.html> 2018.11.01. Zagolovok z ekranu.
38. Sho nam vidomo pro Chornomorskij flot Rosiyi? - Coalition for Defense. ukrainian.voanews.com [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://ukrainian.voanews.com/a/nam-vidomo-pro-chornomorsky-flot/4203433.html> 2018.11.01. Zagolovok z ekranu.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 327.82

Таміла Олександрівна Грачевська

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6214-6767>, E-mail: persefona01@i.ua

Received 02 July 2018; revised 09 August 2018; accepted 14 September 2018

doi: 10.15421/341905

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛЬСТВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В УКРАЇНІ

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу та провідних напрямків діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні. Охарактеризовано специфіку процедури призначення, допущення та підстави для звільнення почесних консулів іноземних держав в Україні. Значну увагу приділено аналізу практики функціонування почесних консульств таких держав як Ізраїль, Литовська Республіка, Боснія і Герцеговина на території України на сучасному етапі. Досліджений комплекс функцій, здійснення яких покладається на почесні консульства іноземних держав в Україні.

Ключові слова: міждержавне співробітництво, почесні консульства, почесний консул, функції почесних консульств, статус почесного консула, Україна.

Tamila A. Hrachevska

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6214-6767>, E-mail: persefona01@i.ua

**Features of the legal status and main areas of activities of honorary consulates
of foreign countries in Ukraine**

Abstract.

The article is devoted to the peculiarities of legal status and leading directions of activity of honorary consulates of foreign states in Ukraine. The specifics of the procedure for their appointment, admission and grounds for the release of honorary consulates of foreign states in Ukraine are characterized. It has been proved that the current scientific discourse gives a proper place to such issues as the peculiarities of the legal status and the specifics of the activity of honorary consulates of foreign states in Ukraine.

Particular attention is paid to considering the requirements imposed by the national legislation of Ukraine on persons intending to be honorary consuls of foreign states. An important place in the article is given to the analysis of privileges and immunities which honorary consuls enjoy while in office. The grounds for the release of honorary consulates of foreign states in Ukraine are analyzed. It is noted that the decision to terminate the powers of the Honorary Consul of a foreign state in Ukraine is made by the Minister for Foreign Affairs of Ukraine and communicated to the accrediting State.

The characteristic of the process of organizing the work of honorary consulates of foreign states in Ukraine is provided. In particular, honorary consuls of foreign states in Ukraine have the right to appoint employees of their institution at their own discretion and should take care of creating the proper conditions for the functioning of the honorary consulate. In this context, a certain amount of attention is paid to the consideration of the means necessary for the honorary consul of foreign states to perform the functions entrusted to them. As a

matter of priority, the Honorary Consuls should have appropriate premises at their disposal which they may purchase or lease to exercise their powers.

The peculiarities and leading directions of activity of the honorary consulates of foreign states in Ukraine at the present stage are characterized. Characterization of the general functions performed by honorary consulates of foreign countries in Ukraine is given. It is established that it is the Honorable Consulates that can effectively perform the functions of the link between the states in the absence of permanent diplomatic and consular establishments (on the example of the Honorary Consulate of Bosnia and Herzegovina in Ukraine).

The complex of functions, the implementation of which is entrusted to honorary consulates in Ukraine such states as Israel, Bosnia and Herzegovina, Lithuania, Slovakia, the Federative Republic of Brazil, is described. In particular, the functions of the Honorary Consulate of Bosnia and Herzegovina, located in Kyiv, are as follows: Assistance to officials of Bosnia and Herzegovina during their visit to Ukraine; taking care of and assistance to the citizens of Bosnia and Herzegovina living on the territory of Ukraine; promotion of tourism to Bosnia and Herzegovina; informing the relevant institutions of Bosnia and Herzegovina about the developments and events in various spheres in the host country (especially on trade and economic opportunities); providing objective and comprehensive information on the state of Bosnia and Herzegovina upon requests in the host country.

The leading directions of functioning of the Honorary Consulate of the State of Israel on the territory of Western Ukraine are considered. It is established that at the present stage, its employees are focused on the following tasks: restoration of investment attractiveness of the specified region, assistance to Ukrainian businessmen entering the market of Israel, implementation of joint projects in the field of security, intensification of cooperation in the field of information technologies, cooperation in the sphere of energy saving.

The role of honorary consulates in the process of developing transfrontier co-operation and supporting the national minorities that are compactly residing in the border areas is emphasized. Exactly for this purpose the Honorary Consulate of Slovakia was opened in a village Great Berezne, located near the Ukrainian-Slovak border, whose powers extend to the Transcarpathian and Ivano-Frankivsk regions.

A significant place in the article is given to the description of the implementation of the information function by the honorary consulates of foreign states and the function of maintaining and developing relations in the cultural sphere, as far as honorary consulates are also subjects of the implementation of cultural diplomacy. In particular, in March 2018 an exhibition of paintings by the members of the National Union of Artists of Ukraine with the symbolic name "Bridges" was opened at the premises of the Honorary Consulate of the Czech Republic in Uzhgorod, which should demonstrate the prospect of Ukraine's unification with the European Union.

Key words: interstate cooperation, honorary consulates, honorary consul, functions of honorary consulates, status of honorary consul, Ukraine.

Тамила Александровна Грачевская

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6214-6767>, E-mail: persefona01@i.ua

Особенности правового статуса и ведущие направления деятельности почетных консульств иностранных государств в Украине

Аннотация.

Статья посвящена исследованию особенностей правового статуса и ведущих направлений деятельности почетных консульств иностранных государств в Украине. Охарактеризована специфика процедуры назначения, допуска и основания для увольнения почетных консулов в Украине. Особое внимание уделено практике функционирования почетных консульств таких государств как Израиль, Литовская Республика, Босния и Герцеговина на территории Украины на современном этапе. Исследован комплекс функций, выполнение которых возлагается на почетные консульства иностранных государств в Украине.

Ключевые слова: межгосударственное сотрудничество, почетные консульства, почетный консул, функции почетных консульств, статус почетного консула, Украина.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття одним із важливих складників розвитку двостороннього співробітництва між державами світу є інститут почесних консулів, який переважно спрямований на розвиток та поглиблення партнерських відносин у таких сферах як економіка, культура, наука, туризм.

Відродження практики функціонування почесних консульств іноземних держав на території України відбулося на початку 90-х років минулого століття. В означений період фактично тривав процес становлення та розширення мережі почесних консульств іноземних держав, адже в попередні періоди розвитку української дипломатії цей інститут не отримав широкого поширення через низку причин. Зокрема, за часів існування Радянського Союзу інститут почесних консулів зовсім не використовувався через державну монополію на здійснення всіх аспектів зовнішньої діяльності. Після проголошення незалежності України дещо забутий інститут почесних консулів посів важливе місце в системі зовнішніх органів в першу чергу завдяки налагодженню та інтенсифікації прямих економічних контактів з іншими державами. Протягом останнього десятиліття простежується тенденція до збільшення кількості почесних консульств іноземних держав, акредитованих в Україні, на чолі котрих перебувають успішні та впливові громадяни, які є вмотивованими та зацікавленими у розвитку відносин між нашою державою та акредитуючою державами у всіх сферах, де є спільні інтереси. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що інститут почесних консулів має значний потенціал та перспективи його залучення до поглиблення та інтенсифікації співробітництва України з її державами-партнерами.

Аналіз досліджень та публікацій. Варто відмітити ту обставину, що у сучасному науковому дискурсі таким питанням як особливості правового статусу та специфіка діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні відводиться належне місце. У статті А.О. Мірошніченко був здійснений ґрунтовний аналіз норм міжнародно-правових

актів та національного законодавства України, які визначають правовий статус почесних консулів [1]. Історичний бекграунд розвитку інституту почесних консульств у зовнішньополітичній практиці УНР на початку ХХ століття було представлено у дослідженні І.Б. Матяша [2]. І. Берчак торкається у своїй публікації такої важливої проблеми як зловживання почесними консулами іноземних держав в Україні привілеями та імунітетами, які надаються ним виключно для виконання ними своїх професійних обов'язків [3]. К.Балабанов та М.В. Трофименко у своєму дослідженні здійснили компаративний аналіз практики використання інституту почесних консульств різними державами світу [4]. Вагомий потенціал та розширення практики залучення інституту почесних консульств іноземних держав в Україні до вирішення широкого спектру питання міждержавного співробітництва й актуалізує дослідження даного питання в сучасній науці.

Мета статті полягає у проведенні аналізу правового статусу почесних консульств іноземних держав в Україні та особливостей їх діяльності в контексті реалізації тих завдань, які поставлені перед ними акредитуючими державами.

Виклад основного матеріалу. Діяльність почесних консулів іноземних держав в Україні регламентується Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 р. та Положенням про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами, яке було прийняте у 2007 р.

Варто звернути увагу на ту обставину, що у Віденській конвенції 1963 року не було встановлено чітких відмінностей у правовому статусі та функціональних обов'язках штатних та почесних консульств. З огляду на вищезазначене, правовий статус та напрямки діяльності почесних консульств у кожній державі мають специфіку, яка відображається у національному законодавстві. З огляду на це необхідно детально зупинитися на характеристиці норм, які визначають правовий

статус почесних консульств іноземних держав в Україні.

У Положенні 2007 р. надається наступне визначення почесного консула іноземної держави в Україні – «це посадова особа, яка очолює консульську установу та виконує окремі консульські функції від імені держави, що акредитує, на визначеній території України» [5].

У національному законодавстві України чітко визначені вимоги до осіб, які претендують на отримання статусу почесного консулу. Важливо відмітити, що виконувати функції почесного консула іноземної держави в Україні може виконувати як громадянин України, так і іноземець, що відповідає світовій практиці. Зокрема, у ФРН почесними консулами можуть бути як громадяни цієї держави, так і іноземці, хоча перевага зазвичай надається саме громадянам ФРН [4]. Отже, для призначення почесним консулом в Україні особа має відповідати наступним вимогам: постійно проживати в Україні протягом останніх п'яти років; проживати на території свого консульського округу протягом терміну виконання нею консульських функцій; не перебувати на державній службі ні в Україні, ні в державі, що акредитує; не мати судимості [5].

Згідно з нормами Віденської конвенції 1963 р. почесний консул призначається акредитуючою державою й допускається до виконання своїх функцій державою перебування. Таким чином, остаточне рішення про призначення особи на посаду почесного консула іноземної держави приймається МЗС України.

Призначення почесного консула іноземної держави в Україні відбувається наступним чином. Запит про надання згоди на призначення в Україні почесного консула іноземної держави, який містить детальне обґрунтування доцільності здійснення призначення, надсилається вербальною нотою до Міністерства закордонних справ України дипломатичним представництвом акредитуючої держави. У запиті в обов'язковому порядку мають

бути зазначені наступні моменти: клас, межі консульського округу, місто розташування почесного консульства й перелік його функцій. До МЗС України разом із запитом надається й біографічна довідка, у якій викладаються ключові події професійної діяльності претендента на заняття посади почесного консула. МЗС України повідомляє акредитуючу державу про прийняте рішення шляхом надсилання вербальної ноти. Необхідно відмітити ту обставину, що у разі прийняття негативного рішення МЗС України не повинно жодним чином пояснювати та аргументувати причини свого рішення.

У разі отримання позитивної відповіді від МЗС України іноземна держава видає особі, яка буде призначена на посаду почесного консула, спеціальний документ, який найчастіше оформлюється у вигляді патенту, що підтверджує її призначення на вказану посаду. У патенті обов'язково вказується наступна інформація: ім'я, прізвище, громадянство почесного консула, консульський округ, клас почесного консула, а також назва населеного пункту, де буде розташовуватися почесне консульство.

МЗС України, приймаючи консульський патент, визнає юридичний статус особи як голови почесного консульства й видає йому екзекватуру, офіційний дозвільний документ на виконання ним його функцій. Почесним консулам іноземних держав в Україні також надається посвідчення, що має на меті засвідчити їх статус.

Почесні консули іноземних держав в Україні мають право призначати співробітників своєї установи на власний розсуд й мають піклуватися про створення належних умов для функціонування почесного консульства. У першу чергу для виконання своїх функцій почесні консули повинні мати у своєму розпорядженні належні приміщення. Це можуть бути будинок, частина будинку та земельна ділянка, на якій розташовуються вказані об'єкти, які використовуються виключно для виконання функцій почесного консула. Як правило, почесні консульства розташовуються в

окремому приміщенні, яке вони можуть придбати у власність або орендувати. Під час виконання своїх професійних функцій почесний консул має право розміщувати на цій будівлі державний прапор і герб держави, інтереси котрої він представляє. Необхідно відмітити, що на приміщення почесного консульства не поширюється дія положень статті 31 Віденської конвенції 1963 р., тому правоохоронні органи України мають право доступу до них у випадку виникнення такої необхідності [6].

Необхідно зупинитися на підставах звільнення почесного консулу іноземної держави в Україні з посади. Функції почесних консулів припиняються у наступних випадках: після повідомлення державою, що акредитує, МЗС України про припинення функцій почесного консула; після анулювання екзекватури; після повідомлення Міністерства закордонних справ держави, що акредитує, про те, що МЗС України припинило вважати його почесним консулом [5]. За загальним правилом, яке існує в сучасній міжнародній практиці, рішення про припинення повноважень почесного консула іноземної держави в Україні приймається Міністром закордонних справ України та доводиться до відома акредитуючої держави.

За загальним правилом почесні консули іноземних держав не отримують заробітну платню від держав, інтереси котрих вони представляють на території України. При цьому у практиці більшості держав світу передбачені різноманітні форми компенсації витрат, необхідних на забезпечення діяльності консульської установи. До них належать: надання права на утримання консульських зборів за рахунок відшкодування фактичних витрат почесного консульства (це притаманно для таких держав як Німеччина та Данія); компенсація витрат, пов'язаних з орендою та утриманням приміщення та виплати заробітної платні співробітникам почесної консульської установи (ця форма є характерною для Нідерландів).

Почесні консульства іноземних держав в Україні активно працюють над реалізацією

наступних завдань: захист в державі перебування інтересів акредитуючої держави, її фізичних та юридичних осіб; отримання та вивчення інформації про економічний стан, особливості соціальних процесів, розвиток науки та культури в окремому регіоні; сприяння розвитку дружніх відносин між акредитуючою державою та державою перебування, розширення відносин у тих сферах, які представляють взаємне зацікавлення сторін. Під час реалізації означених функцій почесні консульства мають активно співпрацювати з дипломатичними установами та штатними консульствами тієї держави, інтереси котрої вони представляють. До того ж почесний консул має виконувати всі доручення, які надходять від дипломатичних представництв та штатних консульств тих держав, інтереси яких вони представляють.

На почесні консульства іноземних держав в Україні поширюються привілеї та імунітети, встановлені Віденською конвенцією 1963 та Положенням 2007 р.. Зокрема почесний консул має право вільно пересуватися й подорожувати територією України, якщо це не суперечить чинному законодавству України. Недоторканним є також і консульський архів почесного консула, за тієї умови, що він зберігається окремо від інших паперів та документів, що представляють приватну кореспонденцію глави консульської установи або її співробітників. Проте, на відміну від штатних консулів, почесний консул немає імунітету від арешту та від виклику до суду, проте навіть за таких умов до почесного консула мають ставитися з відповідною повагою. Важливо також відмітити ту обставину, що дія консульських привілеїв та імунітетів не поширюється на членів його родини. Дія привілеїв та імунітетів почесного консула іноземної держави в Україні припиняються в момент завершення його перебування на посаді, до того часу вони мають продовжувати існувати, навіть у тому випадку, якщо у державі буде розвиватися збройний конфлікт [5].

Активний розвиток інституту почесних консульств іноземних держав в Україні

розпочався з 1999 р., що свідчило про зацікавленість іноземних партнерів у розвитку динамічних та взаємовигідних відносин з представниками українського бізнесу, науки, гуманітарної сфери. Найбільше почесних консульств іноземних держав зосереджено у Києві, столиці України, де сконцентровані найбільші можливості для реалізації поставлених перед ними завдань. Багато почесних консульств іноземних держав за останні роки були відкриті й у регіональних центрах, які мають високий рівень економічного розвитку (Дніпро, Львів). Безумовно, що відкриття почесних консульств іноземних держав в цих містах було продиктовано економічними інтересами й позитивно вплинуло на інтенсифікацію економічного співробітництва та зростання товарообігу між державами. Можна припустити, що кількість почесних консульств іноземних держав у регіональних центрах України буде зростати одночасно зі зростанням економіки України та розширенням її зовнішньоекономічних зв'язків.

Доцільно більш детально зупинитися на характеристиці особливостей та провідних напрямків діяльності почесних консульств іноземних держав в регіональних центрах України та Києві.

Так, навесні 2015 р. було відкрито Почесне консульство держави Ізраїль у західному регіоні України, повноваження якого поширюються на такі області як Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська. Заснування цього почесного консульства було викликане необхідністю зміцнення міждержавних відносин між Україною та Ізраїлем та вирішенням гострих питань, передусім пов'язаних з історичним минулим розвитку відносин між українцями та євреями у вказаному регіоні у ХХ столітті.

Наразі на Почесне консульство держави Ізраїль у Західноєвропейському регіоні України покладається реалізації наступних завдань: відновлення інвестиційної привабливості вказаного регіону, допомога українським бізнесменам із виходом на ринок

Ізраїлю, реалізація спільних проектів у сфері безпеки, активізація співробітництва у сфері інформаційних технологій, співпраця у сфері енергозбереження [7]. Почесне консульству активно співпрацює з Посольством Ізраїлю в Україні щодо покращення іміджу України серед громадян Ізраїлю. З цією метою регулярно організовуються наступні заходи: промотури для журналістів, які представляють світські та релігійні медіа Ізраїлю; тури для представників туристичних агенцій та операторів; розробка туристичних маршрутів для ізраїльських громадян. Не залишається осторонь Почесне консульство й від вирішення проблем, які повстали перед нашою державою через події на сході. Так, за ініціативою Почесного консула О.Вишнякова, група дітей з західної України, чії батьки постраждали, або загинули під час перебування на сході України, мали змогу пройти реабілітацію у дитячому таборі у Єрусалимі [7]. Разом з Посольством Ізраїлю Почесне консульство безкоштовно проводять тренінги та семінари за участю ізраїльських психологів для роботи з постраждалих внаслідок подій на сході. Отже, Почесне консульство Ізраїлю у Західній Україні не лише займається питаннями активізації співробітництва в економічній, культурній, гуманітарній, безпековій сферах, а й намагається реалізувати досвід Ізраїлю в цих сферах на території нашої держави.

Восени 2017 р. на території західної України також було відкрито Почесне консульство Республіки Молдова, повноваження якого поширюються на Львівську, Рівненську та Тернопільську області. В.Губицький, який й очолив дану установу, вбачає пріоритетним напрямом своєї роботи налагодження економічних та бізнесових контактів між представниками ділових кіл обох країн [8]. Є всі підстави сподіватися, що це завдання буде найближчим часом реалізоване, адже як молдавські, так і українські бізнесмени зацікавлені у розвитку співробітництва. Свідченням цього є те, що тільки на території Львівської області зараз представлені близько п'ятидесяти молдавських підприємств.

У вересні 2010 р. у Києві було відкрито

Почесне консульство Боснії і Герцеговини в Україні, роботу якого планувалося зосередити на розвитку економічного, культурного співробітництва та надання допомоги боснійським громадянам та компаніям в Україні [9]. Почесне консульство Боснії і Герцеговини в Києві стало надзвичайно важливою ланкою розвитку співробітництва цієї держави з Україною, адже на території України немає дипломатичного представництва цієї держави. Інтереси Боснії та Герцеговини представляє в Україні посольство цієї держави в Угорщині, що дещо ускладнює безпосередню комунікацію між представниками обох держав. Почесне консульство Боснії і Герцеговини в Україні як раз і мало заповнити цю прогалину, приділяючи розвитку відносин у сферах, які представляють взаємний інтерес для держав, зокрема торгівлі. До речі, на пріоритетності розвитку двосторонньої торгівлі між двома державами ще на церемонії відкриття Почесного консульства наголосив його очільник Андрій Васильківський, який зазначив: «Я вірю, що показники двосторонньої торгівлі можуть зрости вже у найближчому майбутньому, як тільки українські бізнесмени зможуть краще пізнати та проаналізувати бізнес-можливості Боснії і Герцеговини, і навпаки» [9]. Окрім цих функцій наразі Почесне консульство Боснії і Герцеговини в Україні зосереджено на виконанні наступних завдань: надання допомоги офіційним посадовим особам Боснії і Герцеговини під час їхнього візиту до України; вживання заходів щодо опіки і допомоги громадянам Боснії і Герцеговини, які проживають на території України; пропагування туризму до Боснії і Герцеговини; інформування відповідних органів Боснії і Герцеговини про зрушення та події у різних сферах у країні перебування (особливо про можливості в торговельно-економічній сфері); надання об'єктивної та вичерпної інформації про державу Боснія і Герцеговина на запити у країні перебування [9]. Проте почесний консул цієї держави в Україні не має права видавати віз і з цих питань українські громадяни змушені звертатися до посольства. Таким чином,

Почесне консульство Боснії і Герцеговини в Україні сприяє налагодженню різносторонніх міждержавних відносин, що є важливою складовою розвитку двостороннього діалогу.

Досить часто почесні консульства іноземних держав відкриваються у прикордонних регіонах й на них покладається завдання активно розвивати саме транскордонне співробітництво та підтримувати національні меншини, які компактно там проживають. Так, 15 листопада 2013 р. було відкрито Почесне консульство Словаччини у с. Великому Березному, що знаходиться неподалік від українсько-словацького кордону й повноваження якого поширюються на Закарпатську та Івано-Франківську області. Рішення про відкриття Почесного консульства саме у цьому населеному пункті було прийнято через наміри надати підтримку словацькій національній меншині, яка вже не одне століття проживає в даному регіоні, сприяти розвитку малого та середнього бізнесу в українських районах, що мають спільний кордон зі Словаччиною [10]. Дане Почесне консульство виконує цілий спектр функцій: приймає заяви цивільно-правового характеру, надає консультації у цивільно-правових питаннях, надає допомогу громадянам Словаччини у випадку необхідності. Безперечно, що присутність Почесного консульства Словаччини у прикордонному населеному пункті сприяє більш ефективному та швидкому вирішенню більшості питань, які зазвичай виникають у населених пунктах, розташованих неподалік державного кордону.

Активному та динамічному розвитку міжнародних контактів Дніпропетровщини допомагають почесні консульства іноземних держав, які протягом останніх років були відкриті у м. Дніпро. 2 серпня 2017 р. у м. Дніпро було розпочато роботу Почесного консульства Федеративної республіки Бразилія, повноваження якого поширюються на наступні області України – Дніпропетровську, Черкаську, Запорізьку, Кіровоградську. Одним із магістральних завдань даного Почесного консульства має стати розвиток бізнесових проектів з представниками підприємств

регіону. Посол Бразилії в Україні Освальдо Біато Жуніор, який був присутній на церемонії відкриття Почесного консульства, зазначив, що умови для співробітництва з Україною значно привабливіші, ніж з такими державами як Італія та Словаччина, що робить український ринок цікавим для його держави [11]. Відкриття Почесного консульства Бразилії матиме позитивний вплив не лише на розвиток двосторонньої торгівлі, а на активізацію співробітництва в сфері освіти, адже зараз у Бразилії не вистачає університетів, де б здійснювали підготовки фахівців в сфері фізики та математики, а вищі навчальні заклади Дніпропетровщини як раз й мають славетні традиції підготовки таких кадрів.

У м. Дніпро функціонує також Почесне консульство Литовської Республіки, яке було відкрито у листопаді 2013 р. за сприяння Українського союзу промисловців та підприємців та Ділової Ради «Україна-Литва». Головним завданням діяльності даного Почесного консульства в першу чергу є захист громадян Литви, які знаходяться на території Дніпропетровської області, зміцнення економічного співробітництва між представниками регіону та зацікавленими підприємствами Литовської Республіки, розширення культурних контактів [12]. Ці завдання були реалізовані на практиці завдяки реалізації успішних проєктів, спрямованих на інтенсифікацію співробітництва між Дніпропетровщиною та Литовською Республікою. Зокрема, у 2013 р. було підписано контракт між Дніпродзержинським Металургійним комбінатом та Литовським тепловозним ДЕПО «ДЕПАС» щодо ремонту тепловозів у Литві [12]. Почесне консульство Литовської Республіки також надає постійну підтримку литовському культурно-діловому центру «Гінтарас», який об'єднує громадян Литви, а також українців литовського походження які проживають на території Дніпропетровської області, для збереження історичних, культурних традицій. Необхідно відмітити, що Почесне консульство Литовської Республіки також активно брало

участь у наданні допомоги воїнам АТО та дітям, які змушені були переселитися з зони АТО, що стало суттєвим внеском у вирішення складних питань, які виникли через події на сході України.

Безумовно, що в першу чергу почесні консульства іноземних держав працюють над розвитку співробітництва між державами, чий інтереси вони представляють, і Україною у економічній та торговельній сферах, але вони також беруть участь у різноманітних мистецьких, культурних заходах, оскільки саме почесні консульства є суб'єктами культурної дипломатії й сприяють налагодженню різноманітних контактів між державами. Наприклад, у березні 2018 р. у приміщенні Почесного консульства Чеської Республіки в Ужгороді відкрилася виставка живопису членів Національної спілки художників України з символічною назвою «Мости», що має продемонструвати перспективу об'єднання України з Європейським Союзом [13]. Почесне консульство Чорногорії в Україні разом з Посольство Чорногорії в Україні у жовтні 2017 р. взяли участь у фестивалі «Outlook World Culture Festival», який є складовою реалізації проєкту Outlook, що виступає одним із напрямів реалізації культурної дипломатії. Участь у цьому заході представників Почесного консульства надала додаткові можливості для презентації культурних особливостей своєї держави [14].

Висновки. Безперечно, що функціонування почесних консульств іноземних держав є важливим складником розвитку двосторонніх відносин України з державами, що їх акредитують. Саме почесні консульства є важливими суб'єктами відстоювання в першу чергу економічних інтересів та захисту іноземних громадян в регіонах свого розташування. Постійне розширення мережі почесних консульств іноземних держав в Україні актуалізує питання більш чіткої регламентації правового статусу почесних консулів іноземних держав на території України, адже чітко простежується тенденція до розширення кола їх функціональних обов'язків та повноважень.

Не виникає сумнівів, що кількість почесних консульств іноземних держав в Україні буде збільшуватися, адже вони довели свою ефективність та неодноразово підтвердили здатність оперативно виконувати поставлені перед ними завдання.

Бібліографічні посилання

1. Мірошниченко О.А. Почесний консул: міжнародне право та національне законодавство України. *Форум права*. 2010. Вип. 2. С.303-307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_2_48 (дата звернення 9.09.2018)
2. Матяш І.Б. Заснування інституту почесних консулів України в 1918-1923 рр.: правові засади та ключові основи URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2942/2635> (дата звернення 9.09.2018)
3. Берчак І. Почесні консули в Україні: дипломатія чи бізнес? URL: <http://meest-online.com/ukraine/policy/pochesni-konsuly-v-ukrajini-dyplomatiya-chy-biznes/> (дата звернення 9.09.2018)
4. Балабанов К.В., Трофименко М.В. Інститут почесних (нештатних) консулів URL: https://www.researchgate.net/publication/323521996_INSTITUT_POCESNIH_NESTATNIH_KONSULIV (дата звернення 6.09.2018)
5. Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами від 25.05.2007 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0617-07> (дата звернення 1.02.2018)
6. Почесні консули іноземних держав в Україні. Погодження, діяльність, припинення повноважень URL: <https://mfa.gov.ua/ua/protocol-info/honorary-consulates-in-ukraine/activity> (дата звернення 6.09.2018)
7. Почесний консул Ізраїлю в Західній Україні «Сьогодні важливо довести, що Західна Україна – не «бандерівці» й антисеміти»: URL: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1404086-pochesnij-konsul-izrayilyu-vzahidnij-ukrayini-sogodni-vazhливо-dovesti-shcho-zahidna-ukrayina-ne-band> (дата звернення 6.09.2018)
8. Почесне консульство Молдови працюватиме на три «фронти» URL: <https://wz.lviv.ua/news/207223-pochesne-konsulstvo-moldovy-pratsiuvatyme-na-try-fronty> (дата звернення 1.02.2018)
9. У Києві відкрилося Представництво Боснії і Герцеговини URL: <http://www.bhconsulate.org.ua/about/34/> (дата звернення 6.09.2018)
10. Почесне консульство Словачької Республіки URL: <http://sk-consulate.org.ua/ua/about> (дата звернення 17.09.2018)
11. Бразилія хоче співпрацювати з Дніпропетровщиною в сферах торгівлі, освіти та туризму. URL: https://most-dnepr.info/news/society/150201_braziliya_hochet_sotrudnichat.htm (дата звернення 17.09.2018)
12. Почесне консульство Литовської Республіки у м. Дніпро. URL: <https://www.dnepr-lt.com.ua/> (дата звернення 17.09.2018)
13. Закарпатські художники виставилися в чеському Почесному консульстві в Ужгороді URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/122615> (дата звернення 17.09.2018)
14. Фестиваль культур народів світу URL: <http://montenegroconsulate.kiev.ua/> (дата звернення 17.09.2018)

References

1. Miroshnichenko O.A. Pochesniy konsul: mIzhnarodne pravo ta natsIonalne zakonodavstvo UkraYini. *Forum prava*. 2010. Vip. 2. S.303-307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_2_48(data zvernennya 9.09.2018)
2. Matyash I.B. Zasnuvannya Institutu pochesnih konsulliv UkraYini v 1918-1923 rr.: pravovI zasadi ta klyuchovI osnovi URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2942/2635> (data zvernennya 9.09.2018)
3. Berchak I. Pochesni konsuli v UkraYinI: diplomatIya chi bIznes? URL: <http://meest-online.com/ukraine/policy/pochesni-konsuly-v-ukrajini-dyplomatiya-chy-biznes/> (data zvernennya 9.09.2018)
4. Balabanov K.V., Trofimenko M.V. Institut pochesnih (neshtatnih) konsulliv URL: https://www.researchgate.net/publication/323521996_INSTITUT_POCESNIH_NESTATNIH_KONSULIV (data zvernennya 6.09.2018)

5. Polozhennya pro pochesnih (neshtatnih) konsulskih posadovih oslb Inozemnih derzhav v UkraYinI ta konsulskI ustanovi, scho ocholyuyutsya takimi posadovimi osobami vId 25.05.2007 r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0617-07> (data zvernennya 1.02.2018)
6. PochesnI konsuli Inozemnih derzhav v UkraYinI. Pogodzhennya, dIyalnIst, pripinennya povnovazhen URL: <https://mfa.gov.ua/ua/protocol-info/honorary-consulates-in-ukraine/activity> (data zvernennya 6.09.2018)
7. Pochesniy konsul Izrayilyu v ZahIdnly UkraYinI «SogodnI vazhlivo dovesti, scho ZahIdna UkraYina – ne «banderIvtsI» y antisemIti»: URL:<http://forbes.net.ua/ua/nation/1404086-pochesnij-konsul-izrayilyu-vzahidnij-ukrayini-sogodni-vazhlivo-dovesti-shcho-zahidna-ukrayina-ne-band> (data zvernennya 6.09.2018)
8. Pochesne konsulstvo Moldovi pratsyuvatime na tri «fronti» URL: <https://wz.lviv.ua/news/207223-pochesne-konsulstvo-moldovy-pratsyuvatyme-na-try-fronty> (data zvernennya 1.02.2018)
9. U KiEvI vIdkriлося Predstavnitstvo BosnIYi I Gertsegovini URL: <http://www.bhconsulate.org.ua/about/34/> (data zvernennya 6.09.2018)
10. Pochesne konsulstvo SlovatskoYi RespublIki URL: <http://sk-consulate.org.ua/ua/about> (data zvernennya 17.09.2018)
11. Braziliya hochet sotrudnichat s Dnepropetrovshchynoy v sferah tovgovli, obrazovaniya i turizma URL: https://most-dnepr.info/news/society/150201_braziliya_hochet_sotrudnichat.htm (data zvernennya 17.09.2018)
12. Pochesne konsulstvo LitovskoYi RespublIki u m. DnIpro URL: <https://www.dnepr-lt.com.ua/> (data zvernennya 17.09.2018)
13. ZakarpatskI hudozhniki vistavilisya v cheskomu Pochesnomu konsulstvI v UzhgorodI URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/122615> (data zvernennya 17.09.2018)
14. Festival kultur narodIv svItu URL :<http://montenegroconsulate.kiev.ua/> (data zvernennya 17.09.2018)

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.15421/341906) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 327

Вікторія Віталіївна Забіян

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, Україна, 04655

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3840-0697>

E-mail: vikokozab@gmail.com

Received 11 July 2018; revised 03 August 2018; accepted 31 August 2018

doi: 10.15421/341906

**ЕКОНОМІЧНА РЕФОРМА В КНР, ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЗВ'ЯЗКІВ З СИСТЕМОЮ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Анотація.

За останні 40 років Китай досяг лідерства у світі за низкою економічних показників і посів особливе місце серед світових лідерів на міжнародній арені. Проаналізовано, яким чином трансформація економічної системи Китаю та економічна реформа вплинули на трансформацію зв'язків КНР з акторами системи міжнародних відносин. Поступове посилення економічних зв'язків та міжнародної торгівлі з іншими країнами стало підґрунтям для активної взаємодії КНР з іншими акторами міжнародних відносин.

Ключові слова: Китай, економічна система, економічна реформа, міжнародні відносини, міжнародні зв'язки.

Victoriia V. Zabiian

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

2 Skovorody vul., Kyiv, 04070, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3840-0697>

E-mail: vikokozab@gmail.com

***Economic reform is in Republic of China, as a factor of transformation of
connections with the system of international relations***

Abstract.

During the last 40 years China has reached leadership in the world in line of economic indexes and has taken special place among world leaders on international arena. In multipolar world economic strength has become the main argument to get more influence on international forum. At the same time, today, authorities can't provide economic development in conditions of isolation and they have to enhance international connections. Author of the article analyzes how transformation of economic system and economic reform impacted transformation of China's connections with actors of international relations system. Economic strategy of Den Xiaoping meant development of international trade, attraction of foreign investors to China and more active participation of the state in international financial institutions. All next Chinese leaders declared that they continue the ideas of Den Xiaoping, connecting challenges of modern world and traditional Chinese values and principles. This strategy was different from economic policy of Mao Zedong, who was oriented on experience of USSR and had careful attitude to relations with capitalistic western countries. Pursuing the main goal of Chinese authorities – provision of wealth for all Chinese citizens and reaching weighty influence on international arena – the decision “to open borders” was made as an unavoidable step. Gradual enhancing of economic connections and international trade with other states has become a basis for active interaction

of China with other actors of international relations. Enhancing as economic so political influence in the world, China gets more responsibilities on international forum, analysis of which can be a subject of further researches.

Key words: *China, economic system, economic reform, international relations, international connections.*

Виктория Витальевна Забиян

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

Ул. Григория Сковороды, 2, Киев, Украина, 04655

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3840-0697>

E-mail: vikokozab@gmail.com

**Экономическая реформа в КНР, как фактор трансформации связей
с системой международных отношений**

Аннотация.

За последние 40 лет Китай достиг лидерства в мире по различным экономическим показателям и занял особенное место среди мировых лидеров на международной арене. В статье проанализировано, каким образом трансформация экономической системы Китая и экономическая реформа повлияли на трансформацию связей КНР с акторами системы международных отношений. Постепенное усиление экономических связей и международной торговли с другими странами стало основой для активного взаимодействия КНР с другими акторами международных отношений.

Ключевые слова: *Китай, экономическая система, экономическая реформа, международные отношения, международные связи.*

Постановка проблеми. В середині ХХ століття Китай зіткнувся з потребою кардинальних змін, яка була обумовлена політичною, соціально-економічною та демографічною кризами. Досвід КНР, як держави яка за короткий час досягла вражаючого економічного зростання, наразі є одним з найцікавіших для сучасних дослідників та країн, що розвиваються. Наразі Китай займає лідерські позиції за багатьма економічними показниками, такими як обсяг експорту, ВВП купівельної спроможності та темпом зростання економіки. Як відомо, за Мао Цзедуна за приклад розвитку Китаю в усіх сферах було взято радянську модель, засновану на марксистсько-ленінському вченні. Проте з приходом до влади наступників Мао Цзедуна - курс змінювався, а рішення щодо реформування ставали більш прагматичними та базувалися на узагальненні та накопиченні досвіду поколінь. Відбулося повернення до принципів буддисько-даосько-конфуціанської традиції, які супроводжували китайську цивілізацію протягом довгих століть існування. Трансформація політичної та економічної систем Китаю відбувалася з необхідності втілювати ідеї загального добробуту китайського народу та рівномірного досягнення

середнього рівня заможності, що в сучасному світі не є можливим в умовах ізоляції.

Метою статті є проаналізувати, як трансформація економічної системи Китаю та економічна реформа вплинули на трансформацію зв'язків КНР з акторами системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб дати характеристику економічній системі Китаю, яка склалася на сьогоднішній день, варто звернутися до визначення економічної системи загалом. Параметри економічної системи можна охарактеризувати сукупністю виробничих, природних, трудових ресурсів, технологічних способів та наукових знань. З точки зору системного підходу, вплив суспільства на економіку здійснюється через мотиви поведінки людей, які беруть участь у виробництві. В свою чергу економічні інтереси визначають дії людей [19, с.7-8].

На основі форми власності на засоби виробництва та способу управління господарською діяльністю можна виділити кілька типів економічних систем - натуральну організацію суспільного виробництва, ринкову, централізовану та змішану. Останній тип сформувався методом поєднання ринкового та централі-

зованого типів економічної системи. Характерними рисами змішаного типу економічної системи можна назвати 1) зважання на духовно-моральні та культурно-ціннісні орієнтири і традиції суспільства; 2) поєднання різних форм власності (державної, колективної, приватної) і рівноправного функціонування різних господарчих суб'єктів в залежності від їх розмірів (дрібних, середніх, висококонцентрованих); 3) орієнтацію на розвиток продуктивних сил та ринкової інфраструктури; 4) оптимальне поєднання ринкового механізму з державними методами регулювання економіки; 5) дотримання соціальної спрямованості розвитку суспільства [21, с.2-3]. Змішану систему важко віднести до капіталізму або соціалізму. Запозичення елементів різних типів систем надає змішаній системі гнучкості, стійкості до криз та дає змогу за потреби проводити заходи регулювання економіки.

Результати сучасних досліджень особливостей економічного розвитку Китаю свідчать про те, що китайська економічна система відповідає характеристикам змішаної, адже частка державного сектору має тенденцію зменшуватися, у той час як розміри приватного капіталу нагромаджуються [6, с.218].

Проте до впровадження економічних реформ китайська економічна система пройшла важкий шлях через виконання п'ятирічок, голод та демографічну політику, яка сприяла виникненню катастрофічного демографічного провалу.

Економічна система КНР знаходиться у повному підпорядкуванні політичної системи та функціонує під контролем китайського керівництва, тому розглядаючи зміни у економічній системі, варто розуміти їх як зміни, що ініціюються на найвищому рівні політичної системи. Економічна реформа - є результатом перетравлення зовнішніх викликів політичною системою, який в свою чергу посприяв подальшим змінам на рівні міжнародних відносин Китаю з іншими акторами системи міжнародних відносин.

Перша п'ятирічка 1953-1957 років розроблялася за участі радянських фахівців, а також за допомогою постачання радянського

обладнання. Пізніше на додаток до традиційних п'ятирічок, китайське керівництво почало розробляти більш довгострокові плани. У 1964 році було запропоновано програму, згідно з якою період до 2000 року поділявся на два етапи. На першому необхідно було створити розвинену систему промисловості, а на другому - модернізувати сільське господарство, оборону, науку, а також досягти економічних показників розвинених країн світу [3]. У 1982 році Ден Сяопін запропонував «трикрокову економічну стратегію», розраховану до середини ХХІ століття, мета якої полягала у виведенні китайської економіки за виробництвом ВВП на душу населення на рівень розвинених країн світу, а за загальним виробництвом ВВП стати лідером світової економіки. Перший крок з 1980 по 1990 рік був пов'язаним з забезпеченням всього населення теплом та їжею, другий крок з 1990 по 2000 рік полягав у зниженні витрат на харчування у сімейних бюджетах до 50% і нижче. Третій крок з 2000 по 2010 рік проводився в рамках державної концепції «соціальної гармонії», яка означала пов'язання економічного зростання, китайських традиційних цінностей, сучасних цілей розвитку КНР і зовнішньої політики країни, а також вирішенні соціальних проблем, які могли б виникнути в результаті надшвидкого економічного зростання, наприклад, соціальної нерівності [8]. Так в загальних рисах можна охарактеризувати шлях трансформації економіки КНР. Проте необхідно розглянути детальніше ті вихідні позиції, які мав Китай для здійснення економічного прориву з 70-х років ХХ століття, аби зрозуміти його масштаб і які виклики стояли перед політичною системою і чому відповідні рішення було прийнято.

Як стверджує британський дослідник А. Меддісон, на момент 1949 року економіка Китаю переживала скоріше стагнацію, аніж зростання чи стабільність. У спадок від імперії новостворена КНР отримала технічно відсталу промисловість з відносно невеликою вагою в економіці та напівфеодалське сільське господарство, яке являло собою велику кількість одноосібних ділянок, де виробництво відбувалося за допомогою застарілих спосо-

бів. Високий відсоток малограмотного населення ускладнював можливість підготовки кваліфікованих спеціалістів, країна відчувала нестачу науково-технічних кадрів, лікарів, вчителів, інженерів, техніків тощо [23, с. 43-58]. За таких умов говорити про стійкий фундамент для економічного прориву представлялося недоречним.

Зі створенням Китайської народної республіки у 1949 році одним з головних ідейних завдань Комуністичної партії Китаю було поновити статус китайської нації як великої і поважної. Часи іноземної присутності в Китаї сприймаються як роки приниження, великою мірою через період «опіумних війн». Колишня велич та реальна неможливість претендувати на місце сильного гравця у біполярній системі післявоєнного світу зіграло свою роль у формуванні сприйняття Китаю себе на світовий політичний арені, а також ставленні інших держав до КНР. Такий дисонанс породив велику кількість упереджень та міфів щодо Китаю. Серед найпопулярніших упереджень довгий час були твердження про те, що Китай є лише регіональним лідером, експортує неякісні товари, має слабку армію, яка не виграла жодної війни, а громадяни перебувають у стані відірваності від решти світу в умовах суцільної бідності.

Проте, не зважаючи на наявність нестійкого економічного фундаменту для побудови нової держави, в перші роки керівництво вдалося мобілізувати населення і вже у 1952 році показник динаміки об'єму промислового виробництва було збільшено вдвоє, продукція сільського господарства, у середовищі якого став розвиватися кооперативний рух, зросла на 50%, було поновлено та зведено нові іригаційні споруди [2, с.37]. Питання викликали тільки методи виконання плану встановленого КПК та їх наслідки для суспільства.

Влада Мао Цзедуна та економічна система країни за його правління базувалася на централізованому бюрократичному апараті, який забезпечував безпрецедентний рівень соціально-економічного контролю, який здійснювався Комуністичною партією. Такий контроль призвів надалі до негативних економічних

наслідків. Рішення часто приймалися членами партії, яким бракувало досвіду та знань у відповідній галузі. Наприклад, ідеологія не передбачала економічних дискусій з приводу того, що в плановій економіці має враховуватися не лише наявність ресурсів для виробництва. Такі фундаментальні концепти як ціна, вартість та прибуток не були враховані. Централізована система мала потенціал до фундаментальних помилок, яскравими прикладами яких були Політика великого стрибка 1959-1961 років та Культурна революція 1966-1976 років [25, с.980].

Під час першої п'ятирічки планування економіки сприймалося як альтернатива «анархії» конкурентного капіталізму. Проте воно породило інші проблеми, такі як постійний дисбаланс між попитом та пропозицією, всебічний дефіцит та, як наслідок, ринок спекуляції [25, с.981]. Подібні проблеми були характерні і для СРСР, на який на той час орієнтувалася КНР.

Наступним періодом кризи для китайської економіки, яка мала тяжкі наслідки для китайського населення, був період Політики великого стрибка - економічної та політичної кампанії в Китаї з 1959 по 1961 рік, яка була націлена на укріплення індустріальної бази та різкий підйом економіки країни. Як вже було сказано, на той час Китай являв собою на 90% аграрну державу, для якої модернізація була необхідною. Головним методом проведення Політики великого стрибка була швидка колективізація.

Основою колективізації мали стати «народні комуни», прибудинкові ділянки ліквідувалися, практикувалася відмова від грошових винагород та система безкоштовного забезпечення. Водночас в комунах необхідно було розвивати промислове виробництво, тобто плавити метал, виготовляти сільськогосподарський інвентар та транспортні засоби. В результаті, селянам не вистачало часу на якісну обробку землі, а позитивні результати демонструвалися завдяки фальсифікації звітів [9, с.504-517]. Оскільки модернізація спиралася на сільське господарство, як на основу економіки Китаю того часу, - найбільше постраждали саме се-

ляни, більшість населення країни. Державний контроль за виробництвом, закупівлею та розподілом зерна, а також ліквідація додаткових джерел доходу та продуктів харчування - є передумовою голоду у будь-якій країні. Нестача їжі призвела не лише до величезних людських жертв під час Політики великого стрибка, але і залишила відбиток на наступних поколіннях китайців. Нестача поживних елементів в організмі призвела до зміни показника середнього зросту китайців, закріпивши у всьому світі стереотип про те, що китайці мають невеликий зріст [24, с.10]. Характерною рисою Політики великого стрибка були також надлюдські робочі години, оскільки населенню довелося працювати і вдень, і вночі. Також диспропорції в комунах привели до зниження рівня ентузіазму робітників, адже багатші комуни мали допомагати біднішим. Така система не спонукала ані багаті, ані бідні комуни виробляти продукцію ефективніше, адже надлишки багатих комун передавалися бідним, які могли працювати менше і в будь-якому разі отримувати допомогу [26].

З 1949 по кінець 50-х років китайське керівництво проводить дипломатичну стратегію «триматися однієї сторони», яка полягала у політичному, економічному та ідеологічному зближенні з Радянським Союзом. Більшою мірою такий союз відбувається як протиставлення Китаєм себе Заходу та «американському імперіалізму». На цьому ґрунті, Китай бере участь у Корейській війні 1950-1953 років під приводом захисту незалежності Кореї [5, с.40-41]. Після цих подій китайським керівництвом було сформульовано «п'ять принципів мирного співіснування», які полягали у 1) взаємній повазі до суверенітету та територіальної цілісності; 2) ненапад; 3) невтручання у внутрішні справи; 4) рівність та взаємовигода; 5) мирне співіснування. З точки зору практики, декларування цих принципів мало забезпечити мирне сусідство Китаю з іншими державами та невтручання ними у справи КНР, особливо стосовно питань щодо Тайваню, Тибету та Сінцзяну [30, с.154].

Свого часу співпраця з СРСР в економічній сфері допомогла Китаю зробити перші кроки

на шляху до індустріалізації. Проте наприкінці 50-х років у відносинах між двома країнами відбувся розкол на ідеологічному ґрунті, що породило ряд неприйнятних для Китаю вимог з боку Радянського Союзу. Такі вимоги як постійне знаходження радянських сил на північному сході Китаю, створення об'єднаного тихоокеанського флоту та радіостанції для морської комунікації на території Китаю під радянським керівництвом - загрожували національним інтересам КНР. Тоді китайським керівництвом було прийнято рішення про неготовність продовжувати дійсний зовнішньополітичний курс заради зовнішньої економічної підтримки [32, с.8-9]. До кінця 60-х років XX століття відносини між Китаєм і СРСР перейшли з рівня ідеологічних розбіжностей до рівня територіальних претензій. Керівництво КНР почало сприймати Радянський Союз як реальну та ймовірну військову загрозу.

Продовженням Політики великого стрибка можна назвати такий етап китайської історії як Культурна революція 1966-1976 років. І хоча вона торкалася ідеології, закріплення позицій Мао Цзедуна, виховання нового покоління в традиціях маоїзму - причини її початку мають економічний характер.

Великою мірою Культурна революція була результатом боротьби за владу між двома групами у керівництві Комуністичної партії. Російський синолог О. Непомнін вважає, що першу групу очолював Лю Шаоци, Ден Сяопін та Лу Диньї. Вони підтримували ідею продовження періоду економічного врегулювання та співпраці з СРСР. Представники іншої групи - Мао Цзедун, Кан Шен, Лін Бяо та інші - виступали проти спільних дій з Радянською владою по всім питанням та намагалися закріпити культ особистості Мао Цзедуна. Інший дослідник Б. Кулик вказує на те, що Культурна революція була результатом турбувань Мао Цзедуна з приводу відновлення капіталізму в КНР на фоні наслідків рішень стосовно економіки минулих років [10, с. 116-118].

Станом на кінець 60-х років Китай опинився в ситуації, коли зв'язки з колишніми союзниками були в стані кризи, а встановити нові не вдавалося. На той момент Китаю вдалося

встановити дипломатичні відносини не більш ніж з 20 країнами. Окрім Франції, решта країн представляли Африку та Азію [4, с.294]. Через свою опозицію і СРСР, і США - Китай опинився ізольованим від зовнішнього світу. Тому Мао Цзедун вирішив створити новий табір союзників, який складали країни третього світу. Ідея полягала у тому, аби протиставити СРСР та Америці групу держав, які розвиваються, а значить мають більший потенціал у майбутньому.

Загалом період з часу створення КНР та до закінчення Культурної революції можна охарактеризувати як етап жорсткого регулювання економіки комуністичним урядом заради виконання плану не зважаючи на реальну ціну економічних здобутків. Політика реструктуризації економіки відбувалася шляхом знищення права на власність майже в усіх сферах. Іноземна торгівля, власність закордонних інвесторів, діяльність місіонерів та навіть приватна власність тих іноземців, що проживали в Китаї вже протягом декількох поколінь - були позбавлені привілеїв перед правлячим режимом. У період з 1949 по 1978 рік у китайській економіці таки відбулося зростання у 4%. Ціною такого прориву стали життя близько 30 мільйонів громадян, голод, переслідування інтелектуалів та членів партії, що наважувалися критикувати курс діючої влади [27, с.23-25].

Заради закріплення свого статусу, як держави-лідера союзу країн, що розвиваються – незважаючи на не дуже позитивні тенденції у власній економіці, у 70-80 роках XX століття Китай надав економічну допомогу майже 70 країнам світу, перевершивши показники Радянського Союзу за кількістю наданої підтримки [32, с.11]. В Раді безпеки ООН в 70-х роках Китай проводить політику антигегемонії та самовизначення націй, що часто призводило до гострої критики іншими державами, коли мова йшла про політичні вимоги незаконних режимів [31]. Вибрана стратегія дала свої результати і наприкінці 70-х років Китай встановив дипломатичні відносини майже з 70 країнами, багато з яких розірвали офіційні зв'язки з Тайванем [4, с.294].

Після смерті Мао Цзедун та фактичного приходу до влади Ден Сяопіна починається новий етап в житті держави та її економіці - час великої економічної реформи. Причинами проведення економічних реформ у КНР в 70-80 рр. XX століття були: 1) економічна відсталість Китаю, необхідність у розвитку виробничих сил у промисловості та сільському господарстві, забезпечення науково-технічного прогресу; 2) тяжке становище більшості селян, які не могли забезпечувати себе необхідним; 3) необхідність подолати відчуження суспільства від держави, падіння авторитету вищого партійного керівництва [12, с.198]. Ден Сяопін дотримувався прагматичних поглядів щодо здійснення економічних реформ, які полягали в урахуванні специфіки реалій держави, відмові від принципів «наздогнати та перегнати» та помірному запозиченні досвіду західних держав.

Економічна реформа почалася з сільського господарства, адже досі воно залишалося домінуючою галуззю. Зміни були пов'язані з відміною народної комуни. Практично всі селяни отримали право на вільне сільськогосподарське виробництво. Аграрний сектор було виведено з кризи, в селі з'являлися підприємства, які було створено за ініціативою селян. Як наслідок - було створено нові робочі місця, рівень життя почав зростати, а сільське господарство модернізуватися. У 1984 році вперше було згадано концепцію планової ринкової економіки. У містах було відібрано ряд підприємств, яким було надано широку свободу дій. Поступово вони б мали стати самостійними економічними суб'єктами, що б могли самостійно виходити на ринок як виробники товарів. Замість старої системи перерахування частини прибутку державі, було введено податок на прибуток. В межах політики «відкритих дверей», ряд китайських міст, таких як Шеньжень, Чжухай, Сямень, Шаньтоу, було оголошено спеціальними економічними зонами, які отримували інвестиційні та податкові пільги задля залучення іноземного капіталу та технологій [18].

Основою економічної політики Китаю за правління Ден Сяопіна стала теза про те, що

добробут споживачів, економічна ефективність та політична стабільність є одним цілим. Велика увага приділялася збільшенню рівня особистих доходів та споживання.

Важливим фактором реструктуризації економіки стало відновлення чотирьох видів власності. Державна власність продовжувала займати першочергове положення за ВВП, товарообігом та кількістю зайнятих робітників. Тут були сконцентровані всі основні засоби виробництва головних галузей - промисловості, транспорту, зв'язку тощо. Кількість підприємств, що знаходилися в колективній власності переважали у сільській місцевості та невеликих містах. Вони отримували все більшу самостійність та у ході реформ були розподілені по трьом категоріям - дрібні колективні підприємства, великі колективні підприємства з кількістю зайнятих більше 1 тис. осіб та виробничо-кооперативні групи. До приватних підприємств зараховувалися господарства з кількістю найманих робітників більше 7-8 осіб. До кінця 80-х років їх нарахувалося близько 280 тис., проте юридична основа їх діяльності ще не була достатньо розвинута. Сфера індивідуального підприємництва, заснованого на праці власника та членів його родини, була поширена в таких галузях, як побутове обслуговування населення, будівництво, культура, роздрібна торгівля тощо [17, с.106-107].

Беззаперечно, позитивні економічні показники виражають успіх проведеної Ден Сяопіном економічної реформи. Проте не менш цінним є поворот у переконаннях китайського керівництва щодо ринкової економіки, як головної ознаки капіталізму, а значить неприйнятним елементом соціалізму. Китай став позитивним прикладом країни, де функціонує соціалістична ринкова система з різними формами власності, конкуренцією підприємств, проте з принципом розподілу згідно з якістю роботи працівників, методами регулювання та комплексним економічним плануванням орієнтованим на якість, а не на швидкість.

З приходом до влади Ден Сяопіна, зовнішня політика Китаю зазнає значних трансформацій. Виснажена держава після Культурної

революції та смерті Мао Цзедун, в руках якого концентрувалася вся влада - готується до запровадження великих реформ, які стануть початком шляху Китаю до статусу світового лідера.

Зовнішньополітичні ідеї Ден Сяопіна пов'язані з реалізацією Китаєм курсу на «відкритість зовнішньому світу» і базувалися на бажанні отримати економічну вигоду від відносин з міжнародними партнерами. Основним засобом досягнення бажаних цілей у цьому напрямку стало створення «спеціальних економічних зон» та «відкритих міст», адже мотиви трансформації зовнішньої політики КНР були суто прагматичними. Зовнішньополітична стратегія Ден Сяопіна полягала у такому розширенні зв'язків із зовнішнім світом, країнами з іншою ідеологією та політико-економічними системами, щоб могло сприяти здійсненню економічної, технологічної модернізації. При цьому важливим для китайського керівництва було зберегти стабільність політичної системи та самобутність китайської культури та традицій [11].

Зовнішній політиці КНР часів Ден Сяопіна притаманна прагматичність та пошук економічної вигоди. Мова не йшла про додаткові зусилля спрямовані на здобуття статусу світового лідера соціалістичного руху або гегемона, а внутрішня потужність та потенціал Китаю ретельно приховувались від решти світу. У встановленні міжнародних контактів керівництво держави в першу чергу враховувало яку вигоду може мати населення КНР від заключення союзів з іноземними партнерами.

Обидва наступники Ден Сяопіна - Цзян Цземінь та Ху Цзіньтао продовжували здійснювати економічну політику відповідно до зміни економічних обставин. Ключовим завданням залишалася розробка такої політики, яка б забезпечувала стрімкий економічний підйом.

У 1989 році, Цзян Цземінь задекларував необхідність здійснення такого економічного розвитку, який би залежав від науково-технічного прогресу та покращення умов праці, підвищення якості людського капіталу через інвестиції в освіту. Наступний етап розвит-

ку економічної системи Китаю за правління Цзян Цземіня почався 2002 року. Серед важливих напрямків стратегії були покращення ринкової системи, розвиток зовнішньої торгівлі, залучення зарубіжних інвестицій та міжнародне співробітництво [28, с.8-9]. В цей час унікальна змішана економічна система Китаю набуває все більш чітких рис, а курс на реалізацію соціалістичної ринкової економіки був закріплений не тільки в законодавстві, але і на практиці.

На початку 90-х років градус напруги, що панувала у світі через холодну війну, значно знизився. Багатополарність, розвиток, регіоналізація та глобалізація стали новими тенденціями у міжнародних відносинах. 1992 року Цзян Цземінь декларує, що КНР буде продовжувати дотримуватися зовнішньополітичного курсу, початок якому поклав Ден Сяопін [20, с.81]. Загалом, кінець XX століття для КНР є періодом укладання символічних договорів задля декларування позиції за мир у всьому світі. В цей період часу відбулося укладання договорів про стратегічне партнерство з Росією, Європейським Союзом та США, а також вступ Китаю до ВТО, що прискорило переміщення Китаю з периферії до центру політичної арени, як одного з найбільших експортерів товарів.

Наступний лідер КНР, Ху Цзіньтао, у 2007 році під час з'їзду партії разом з підведенням позитивних підсумків щодо проведення економічних реформ - прагматично окреслив виклики для китайської економічної системи в майбутньому. Серед них були: 1) наближення до обмежень розвитку китайської економіки через надто швидкий розвиток та модернізацію; 2) зростання нерівності доходів та доступу осіб до соціальних послуг; 3) тривожна ситуація в сфері енергетики та екології. Звідси впливав ряд рішень, пов'язаних з приділенням уваги системі розподілу доходів Китаю та сфері соціальних послуг, питанням енергетики та якості навколишнього середовища, власному науково-технічному прогресу та технологіям, покращенню становища людського капіталу через підвищення рівня освіти, якості навичок працівників та розвитку культури

[28, с.9-10].

З початку XX століття стає очевидним, що роль Китаю на міжнародній політичній арені продовжує набирати ваги. З 2003 року, коли Ху Цзіньтао закликав світову спільноту докласти зусиль до становлення та формування справедливого нового міжнародного політичного і економічного порядку, який би базувався на багатополарності світу [13, с.144], у офіційній позиції Китаю відчувається байдужість щодо подій, які не зачіпають китайських інтересів. Це підтверджує китайська стратегія «мирного розвитку» та висунута Ху Цзіньтао концепція «спільної побудови гармонійного світу».[14] Також така позиція вписується в традиційні філософсько-релігійні вчення, популярні в Китаї.

Разом з тим, китайське керівництво стоїть насторожі безпеки регіону. Тайванське та Корейське питання та низка заморожених територіальних конфліктів вимагали постійного контролю з боку беззаперечного регіонального лідера. Щодо Корейського конфлікту Китай наполягає на мирному діалозі та організації багатосторонніх переговорів. Стосовно Тайваню, КНР декларує, що ця територія є частиною території Китайської Народної Республіки. Китайське керівництво активно проводить політику «м'якої сили» через впровадження культурно-освітніх програм щодо Тайваню [22, с.134-137].

Підсумовуючи період керівництва Ху Цзіньтао, важливо сказати, що на тлі економічних успіхів, КНР доводиться виправдовувати статус регіонального лідера та приділяти увагу участі у врегулюванні безпекових питань. Проте офіційна позиція Китаю залишається такою, що урегулювання будь-яких конфліктів має відбуватися у спосіб мирних переговорів.

Економічна політика Сі Цзіньпіна характеризується логічним продовженням дій його попередників, рамках доктрини «чотирьох всебічностей». Досягнення були зроблені в розбудові інфраструктури, капітальному будівництві та у розробці моделі державного капіталізму. Сі Цзіньпін прийняв ряд стратегічних рішень пов'язаних з досягненням

швидкого, проте більш стриманого зростання економіки; зміною моделі економічного будівництва з інвестиційної та інноваційну, тобто вироблення продукції на основі сучасних технологічних досягнень та з високою доданою вартістю; продовженням лібералізації фінансового ринку шляхом заохочення іноземного капіталу в сфері які контролюються державою або китайськими власниками [15].

З часу запровадження реформ, економіка Китаю зростала значно швидше ніж у дореформений період. З 1979 по 2016 рік річний ВВП Китаю складав в середньому близько 9,5% [29, с.5]. Експерти стверджують, що за останні 15 років у світі не було жодного економічного суб'єкту окрім Китаю, який би отримав величезний прибуток завдяки економічним глобалізаційним процесам у світі. Сьогодні економічне зростання Китаю спирається в першу чергу на іноземні інвестиції та експорт. Проте на чергову п'ятирічку 2011-2014 років владою було вжито заходів з метою стимулювання саме споживання, яке в майбутньому має стати рушійною силою економіки [7, с.13-14].

Правління нового китайського голови Сі Цзіньпіна, який очолив державу у 2012 році, здається продовженням попереднього курсу КНР. Проте існує думка про те, що його лідерство є більш централізованим, а влада, в тому числі контроль над збройними силами, сконцентрована в його особі. В цьому контексті варто згадати, що Сі Цзіньпін очолює Політбюро, в якому шість з семи місць зайняті членами його партійної фракції [30, с.158].

Економічне зростання призводить до посилення політичної ролі КНР в системі міжнародних відносин. У зв'язку з цим зовнішньополітична стратегія потребує оновлення, що породжує боротьбу двох позицій китайського керівництва. З одного боку, велику вагу мають традиційні ідеї Ден Сяопіна, які полягали у необхідності відстороненого спостереження за подіями на міжнародній арені та концентрації лише на внутрішній політиці. З іншого боку, присутнє усвідом-

лення необхідності посилення ролі держави в глобальній політиці для того, аби контролювати процеси, що можуть зашкодити розвитку країни ззовні [1].

И все ж, хоча в міжнародній сфері Сі Цзіньпін активізує саме економічну міжнародну дипломатію - його підхід до міжнародних відносин дозволяє комплексно оцінити переваги та ризики від економічного піднесення, що змушує поєднувати питання економіки з внутрішньополітичною стабільністю та безпекою.

Американський дослідник М. Ферчен зазначає, що позиція китайського керівництва наразі виражається в констатації необхідності ретельно замислитися над тим, що є економічний розвиток; що ми розуміємо під безпекою та стабільністю; як вони пов'язані між собою зараз і як мають бути поєднані в майбутньому. Довгий час у китайському керівництві вважали, що розвиток національної економіки та соціальна стабільність є невід'ємними частинами одного цілого - зараз це твердження поширюється і на зовнішню політику Китаю [16].

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можна стверджувати, що економіка Китаю, у такому вигляді як вона є сьогодні, сформувалася в результаті послідовних заходів з урахуванням невдалого досвіду дореформаційного періоду. Усвідомлення необхідності помірного економічного зростання та регулювання економіки, участі у міжнародній торгівлі та вкладання ресурсів у інновації та людський капітал - допомогли китайській економіці встояти як перед зовнішніми труднощами, такими як світова економічна криза, так і перед викликами всередині держави, наприклад демографічним дисбалансом та соціальним розшаруванням. Оскільки розвиток економіки у сучасному світі неможливий без участі у міжнародній торгівлі та міжнародних відносинах - економічна реформа сприяла трансформації політичної системи та подальшого вироблення нових зовнішньополітичних рішень. Реалії глобальної економіки спонукають КНР до активізації зовнішньоекономічних зв'язків, що тягне за собою необхідність впровадження

політики відкритості і в інших сферах, змінюючи загальний тон зовнішньої політики держави.

Предметом подальших досліджень в даному напрямку може бути трансформація поведінки Китаю на міжнародній арені в процесі

збільшення його економічного впливу у світі. Адже економічна перевага накладає особливу відповідальність на актора міжнародних відносин і у сучасному світі означає активну участь у вирішенні політичних, безпекових та інших питань на міжнародному форумі.

Бібліографічні посилання

1. Арсентьева И.И. Внешняя политика КНР: реалии и тенденции развития. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-kr-realii-i-tendentsii-razvitiya>
2. Бондарева В.В. Китай в первое послереволюционное десятилетие (1950-е гг.): основные проблемы и противоречия. *Альманах современной науки и образования*. 2015. №9(99). С. 36-41.
3. Ван Гепин. Социально-экономическое развитие Китая [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitiie-kitaya>
4. Грачиков Е.Н. Внешняя политика Китая: стратегии в контексте идентичности и глобальной перспективы. *Международные отношения*. 2015. №3. С. 290-306.
5. Грачиков Е.М. Особенности внешней политики Китая: этапы смены стратегий. *Научно-аналитический журнал Обозреватель*. 2015. №3. С. 39-50.
6. Кирилюк Є.М. Еволюція наукових підходів до типологізації економічних систем. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2011. №1(55). С. 215-220.
7. Козка В.М. Еволюційні процеси в китайській економіці та необхідність трансформації моделі розвитку. *Економічний часопис*. XXI. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2012. №1(2). С. 13-14.
8. Моргунов Е.В. Теория и практика модернизации индустриальной системы страны / Е.В. Моргунов, И.В. Жаворонков. *Проблемы развития рыночной экономики: (сб. науч. тр.)* / Ран. ин-т проблем рынка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.cemi.rssi.ru/mei/articles/morgun_11-03.pdf
9. Непомнин О.Е. История Китая. XX век. Москва: ИВ РАН. 2011. С. 504-517.
10. Переверзев В.В. Причины начала «культурной революции» в отражении современной отечественной историографии. *История, экономика, международные отношения*. 2014. С. 115-120.
11. Портяков В.Я. Экономическая политика Китая в эпоху Ден Сяопина. Москва, Изд. Восточная литература. 1998.
12. Стадніченко Р. Концептуальні засади змін у внутрішньополітичному курсі КНР у період правління Ден Сяопіна. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. 2009. С. 194-202.
13. Стародуб Т.С., Підберезний К.Д. Китай як регіональний актор з глобальними амбіціями в умовах краху біполярності. *Грані. Політологія*. 2013. №9(101). С. 140-147.
14. Сыроежкин К. Особенности внешней политики нового руководства КНР. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2013/03/03/особенности-внешней-политики-нового-руководства-кнр/fvcv>
15. Таран М.А. «Чотири всебічності» Сі Цзіньпіна: ідеологічна спадкоємність та нові стратегічні орієнтири розвитку Китаю. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/06/Таран-2.pdf>
16. Ферчен М. Китай, экономическое развитие и международная безопасность: заполнение пробелов. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://carnegieendowment.org/files/CP_Ferchen_2017_web_Rus.pdf
17. Чжан Чжифен. Экономические реформы в Китае: их особенности, механизмы, факторы успеха. *Гуманитарные науки*. 2003. С. 104-110.
18. Чжоу Синьчен. Экономическая реформа в Китае: достижения и задачи. *Экономическая политика: стратегия и тактика*. №2(97). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://vasilieva.narod.ru/3_2_97.htm
19. Экономические системы: кибернетическая природа развития, рыночные методы управления, координация хозяйственной деятельности корпораций / под общ. ред. акад. РАН Н. Я. Петракова, д-ра

экон. наук, проф. В. И. Видяпина, д-ра экон. наук, проф. Г. П. Журавлевой. М., ИНФРА-М, 2008. С. 384.

20. Ю Хань. Развитие внешней политики КНР. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные науки*. 2016. №1(239). С. 84-90.

21. Юсип О.Л. Особливості організації змішаного типу економічної системи Китаю. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. №2(50). С. 1-8.

22. Ярмоленко В. Зовнішня політика КНР у питаннях безпеки в АТР за керівництва Ху Цзіньтао. *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива*. 2013. Вип. 3. С. 134-137.

23. Maddison Angus. Chinese Economic Performance in the Long Run. Second Edition, Revised and Updated. *Development Centre Studies*. 2007. P. 43-58.

24. Morgan Stephen L. The Welfare Consequences of the Great Leap Forward Famine in China, 1959-61: The Stature of the Survivor. *International Economic History Congress, Helsinki*. 2006. P. 5-20.

25. Nolan Peter and Ash Robert F. China's Economy on the Eve of Reform. *The China Quarterly*. Cambridge University Press. 1995. №144. Special Issue: China's Transitional Economy. P. 976-987.

26. Palese Adriana. The Great Leap Forward (1958-1961). Historical events and causes of one of the biggest tragedies in People's Republic of China's history. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1671693&fileId=1671694>

27. Stephen C. Thomas. China's Economic Development from 1860 to the Present: The Roles of Sovereignty and the Global Economy. *The Forum of Public Policy*. 2006. P. 20-31.

28. Tisdell Clem, Thirty Years of Economic Reform and Openness in China: Retrospect and Prospect. *Economic Theory Applications and Issues*. 2008. P. 1-15.

29. Wayne M. Morrison. China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States (Congressional Research Service. February, 2018). P. 1-11.

30. Weissmann Mikael. Chinese Foreign Policy in a Global Perspective: A Responsible Reformer «Striving For Achievement». *JCIR*. 2015. Vol. 3. №1. P. 150-162.

31. Wuthnow Joel, Beyond the Veto: Chinese Diplomacy in the United Nations Security Council. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:132019>

32. Zhu Tianbiao. Nationalism and Chinese Foreign Policy. *The China Review*. 2001. Vol. 1. №1. P. 1-12.

References

1. Arsenteva I.I. Vneshnyaya politika KNR: realii i tendentsii razvitiya. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-knr-realii-i-tendentsii-razvitiya>

2. Bondareva V.V. Kitay v pervoe poslerevoljucionnoe desyatiletie (1950-e gg.): osnovnyie problemy i protivorechiya. *Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya*. 2015. #9(99). S. 36-41.

3. Van Gepin. Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Kitaya [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie-kitaya>

4. Grachikov E.N. Vneshnyaya politika Kitaya: strategii v kontekste identichnosti i globalnoy perspektivy. *Mezhdunarodnyie otnosheniya*. 2015. #3. S. 290-306.

5. Grachikov E.M. Osobennosti vneshney politiki Kitaya: etapyi smenyi strategiy. *Nauchno-analiticheskiy zhurnal Obozrevatel*. 2015. #3. S. 39-50.

6. Kirilyuk E.M. Evolyutsiya nauchnykh podhodov do tipologizatsiy ekonomicheskikh sistem. *Visnik ZhDTU. Ekonomicheskaya nauka*. 2011. #1(55). S. 215-220.

7. Kozka V.M. Evolyutsiya protsesa v kitayskoy ekonomike neobkhodimo transformatsiyi modeli razvitiya. *Ekonomicheskyy chasopis. HHI. SvItove gospodarstvo i mlzhnarodni ekonomichni vIdnosini*. 2012. #1(2). S. 13-14.

8. Morgunov E.V. Teoriya i praktika modernizatsii industrialnoy sistemy strany / E.V. Morgunov, I.V. Zhavoronkov. Problemy razvitiya rynochnoy ekonomiki: (sb. nauch. tr.) / Ran. in-t problem rynka. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: http://www.cemi.rssi.ru/mei/articles/morgun_11-03.pdf

9. Nepomnin O.E. Istoriya Kitaya. HH vek. Moskva: IV RAN. 2011. S. 504-517.

10. Pereverzev V.V. Prichiny nachala «kulturnoy revolyucii» v otrazhenii sovremennoy otechestvennoy istoriografii. *Istoriya, ekonomika, mezhdunarodnye otnosheniya*. 2014. S. 115-120.

11. Portyakov V.Ya. Ekonomicheskaya politika Kitaya v epohu Den Syaopina. Moskva, Izd. Vostochnaya

literatura. 1998.

12. Stadnichenko R. Konceptualni zasadi zmin u vnutrishnopolitichnomu kursu KNR u period pravlinnya Den Syaopina. Naukovi zapiski. Seriya: Istorichi nauki. 2009. S. 194-202.

13. Starodub T.S., Pidbereznij K.D. Kitaj yak regionalnij aktor z globalnimi ambiciyami v umovah krahу bipolyarnosti. Grani. Politologiya. 2013. №9(101). S. 140-147.

14. Syroezhkin K. Osobennosti vneshnej politiki novogo rukovodstva KNR. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://carnegieendowment.org/2013/03/03/osobennosti-vneshnei-politiki-novogo-rukovodstva-knr/fvcv>

15. Taran M.A. «Chotiri vsebichnosti» Si Czinpina: ideologichna spadkoyemnist ta novi strategichni oriyentiri rozvitku Kitayu. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/06/Taran-2.pdf>

16. Ferchen M. Kitaj, ekonomicheskoe razvitie i mezhdunarodnaya bezopasnost: zapolnenie probelov. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://carnegieendowment.org/files/CP_Ferchen_2017_web_Rus.pdf

17. Chzhan Chzhifen. Ekonomicheskie reformy v Kitae: ih osobennosti, mehanizmy, faktory uspeha. Gumanitarnye nauki. 2003. S. 104-110.

18. Chzhou Sinchen. Ekonomicheskaya reforma v Kitae: dostizheniya i zadachi. Ekonomicheskaya politika: strategiya i taktika. №2(97). [Elektronij resurs]. Rezhim dostupu: http://vasilieva.narod.ru/3_2_97.htm

19. Ekonomicheskie sistemy: kiberneticheskaya priroda razvitiya, rynochnye metody upravleniya, koordinaciya hozyaistvennoj deyatel'nosti korporacij / pod obsh. red. akad. RAN N. Ya. Petrakova, d-ra ekon. nauk, prof. V. I. Vidyapina, d-ra ekon. nauk, prof. G. P. Zhuravlevoi. M., INFRA-M, 2008. S. 384.

20. Yu Han. Razvitie vneshnej politiki KNR. Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Gumanitarnye nauki. 2016. №1(239). S. 84-90.

21. Yusip O.L. Osoblivosti organizatsiyi zmishanogo tipu ekonomichnoyi sistemi Kitayu. Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya. 2016. №2(50). S. 1-8.

22. Yarmolenko V. Zovnishnya politika KNR u pitannyah bezpeki v ATR za kerivnictva Hu Czintao. Mizhnarodni vidnosini i turizm: suchasnist ta retrospektiva. 2013. Vip. 3. S. 134-137.

23. Maddison Angus. Chinese Economic Performance in the Long Run. Second Edition, Revised and Updated. Development Centre Studies. 2007. R. 43-58.

24. Morgan Stephen L. The Welfare Consequences of the Great Leap Forward Famine in China, 1959-61: The Stature of the Survivor. International Economic History Congress, Helsinki. 2006. R. 5-20.

25. Nolan Peter and Ash Robert F. China's Economy on the Eve of Reform. The China Quarterly. Cambridge University Press. 1995. №144. Special Issue: China's Transitional Economy. R. 976-987.

26. Palese Adriana. The Great Leap Forward (1958-1961). Historical events and causes of one of the biggest tragedies in People's Republic of China's history. [Elektronij resurs]. Rezhim dostupu: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1671693&fileId=1671694>

27. Stephen C. Thomas. China's Economic Development from 1860 to the Present: The Roles of Sovereignty and the Global Economy. The Forum of Public Policy. 2006. R. 20-31.

28. Tisdell Clem. Thirty Years of Economic Reform and Openness in China: Retrospect and Prospect. Economic Theory Applications and Issues. 2008. R. 1-15.

29. Wayne M. Morrison. China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States (Congressional Research Service. February, 2018). R. 1-11.

30. Weissmann Mikael. Chinese Foreign Policy in a Global Perspective: A Responsible Reformer «Striving For Achievement». JCIR. 2015. Vol. 3. №1. R. 150-162.

31. Wuthnow Joel, Beyond the Veto: Chinese Diplomacy in the United Nations Security Council. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:132019>

32. Zhu Tianbiao. Nationalism and Chinese Foreign Policy. The China Review. 2001. Vol. 1. №1. R. 1-12.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 323 (437.6)

Анатолій Юрійович Ключкович

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6573-6500>

E-mail: anatoliy.klyuchkovych@uzhnu.edu.ua

Received 10 October 2018; revised 14 November 2018; accepted 10 December 2018

doi: 10.15421/341907

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РОЗМЕЖУВАННЯ В СЛОВАЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ОСНОВНІ ЛІНІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ В УМОВАХ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація.

Проаналізовано соціально-політичні розмежування як чинник партійно-політичного розвитку в Словаччині. Простежено аналогічну відповідність класичних соціально-політичних розмежувань словацькому соціально-структурному контексту. Виокремлено нестандартні конфліктні лінії, які ситуативно та кон'юнктурно загострювалися в умовах переходу Словаччини до демократії. Падіння комуністичного режиму та плюралізація суспільно-політичного життя на поч. 1990-х рр. зумовила інституціоналізацію численних соціально-політичних розмежувань. Консолідація демократичного політичного режиму сприяла послабленню суспільно-політичної напруги в Словаччині й актуалізувала стандартні суперечності в соціально-економічній, етнічній, ліберально-консервативній площинах.

Ключові слова: Словаччина, соціально-політичні розмежування, конфлікт, партійна система, посткомунізм, демократичний транзит.

Anatoliy Yu. Klyuchkovych

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6573-6500>

E-mail: anatoliy.klyuchkovych@uzhnu.edu.ua

**Social and political cleavages in Slovak society: the main lines and features
of influence in the conditions of postcommunist development**

Abstract.

It is analyzed the social and political cleavages as a factor of party-political development of Slovakia after the collapse of the communist regime. The author used the analytical toolkit for the theory of social and political cleavages for the study of social splits and their party representation. The analogical conformity of the classical socio-political cleavages («center – periphery», «state – church», «city – village», «workers – owners») is traced to the Slovak socio-structural context.

Non-standard conflict lines that were situationally and conjuncture aggravated in the conditions of Slovakia's transition to democracy were singled out: «communism – anti-communism», «radical – moderate economic reform», «meciarismus – anti-meciarismus», «slovaks – hungarians», «eurooptimizm – euroskepticism», «mainstream – protest parties», etc.

The fall of the communist regime and the pluralization of socio-political life in the beginning of the 1990's had led to the institutionalization of numerous socio-political cleavages. The operation of the hybrid political

regime in the Slovak Republic in the mid-1990s contributed to the domination of the non-standard conflict line «meciarismus – anti-meciarismus». Consolidation of the democratic political regime contributed to the easing of social and political tension in Slovakia and updated the standard contradictions in the socio-economic, ethnic, liberal-conservative level. The standardization of lines of separation, reduction of their severity in the 2000's showed that the Slovak Republic is approaching the countries of liberal democracy.

It was concluded that the presence of traditional and non-standard conflicting social lines, their mutual plating and situational updating led to the complexity of the post-communist social and political development of the Slovak Republic and the risks to stabilize its party system.

Key words: Slovakia, social and political cleavages, conflict, party system, postcommunism, democracy transit.

Анатолій Юрєвич Ключкович

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6573-6500>,

E-mail: anatoliy.klyuchkovych@uzhnu.edu.ua

Социально-политические размежевания в словацком обществе: основные линии и особенности влияния в условиях посткоммунистического развития

Аннотация.

Проанализированы социально-политические размежевания как фактор партийно-политического развития в Словакии. Прослежено аналогичное соответствие классических социально-политических размежеваний словацкому социально-структурному контексту. Выделены нестандартные конфликтные линии, которые ситуативно и конъюнктурно обострялись в условиях перехода Словакии к демократии. Падение коммунистического режима и плюрализация общественно-политической жизни в нач. 1990-х гг. обусловила институционализацию многочисленных социально-политических разграничений. Консолидация демократического политического режима способствовала ослаблению общественно-политического напряжения в Словакии и актуализировала стандартные противоречия в социально-экономической, этнической, либерально-консервативной плоскостях.

Ключевые слова: Словакия, социально-политические размежевания, конфликт, партийная система, посткоммунизм, демократический транзит.

Постановка проблеми. Важливим чинником структурування партійно-політичного простору в умовах демократичного транзиту є соціально-політичні розмежування, які відображають глибинні суспільні розколи та специфіку ціннісних орієнтацій на різних етапах політичних трансформацій. Досвід посткомуністичного розвитку країн Центрально-Східної Європи і Словаччини зокрема засвідчує наявність різних типів розмежувань, як традиційних, так і специфічних, суспільна гострота і партійна репрезентація яких змінювалася під впливом комплексу структурних і процедурних чинників. Питання вивчення соціально-політичних розмежувань у посткомуністичних країнах не втрачає своєї актуальності з огляду на проблеми суспільної інтеграції та нестабільності партійно-політичного представництва в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціально-політичних розмежувань у Словаччині висвітлена в дослідженнях переважно словацьких авторів (І. Дудінська, В. Кривий, Д. Малова, Д. Лешка, М. Цірнер, С. Сомолані), які акцентують увагу на історичних, економічних, етнічних, соціально-релігійних чинниках розвитку партійної системи. Динаміка наукового інтересу до проблематики обумовлена мінливістю електоральної поведінки, зміною характеру партійної конкуренції та активізацією популістських, антисистемних політичних сил у сучасній Словаччині.

Метою статті є аналіз ключових соціально-політичних розмежувань у контексті демократичних трансформацій у Словаччині.

Основний зміст. У процесі демократичного транзиту посткомуністичних країн ЦСЄ

загострювалися старі та виникали нові соціальні розмежування, найбільш резонансні з яких трансформувалися у соціально-політичні. А. Романюк виокремлює два ключових індикатори, які свідчать про перетворення соціального поділу в соціополітичний: по-перше, це виникнення зв'язку між групою та партією, або іншим політичним інститутом, який буде виступати представником інтересів цієї групи; по-друге, часовий вимір, який свідчить про тривалість, а не випадковість чи кон'юнктурність означеного зв'язку (щонайменше, період у два парламентські терміни) [3, с. 39]. В інструментальному аспекті з усієї сукупності поділів у суспільстві виокремлюються тільки ті, які мають тривалий зв'язок між соціальними групами та політичними партіями. Комбінуючи соціальні та політичні елементи, А. Рьоммеле пропонує сутнісне розуміння розмежувань як довгострокових структурних конфліктів у суспільстві, що призводять до появи протилежних позицій, які представляють конкурентні політичні організації [2, с. 37].

Для дослідження глибоких, стійких соціальних розколів та їх партійної репрезентації в посткомуністичних суспільствах використовується аналітичний інструментарій теорії соціально-політичних розмежувань. Фундатори теорії розмежувань С. М. Ліпсет і С. Роккан визначали чотири основні типи кліважів, що структурували партійні системи західних країн: «центр – периферія», «державна – церква», «місто – село», «робітники – власники» [7]. Рамкова конструкція Ліпсета-Роккана розроблялася в сер. XX ст. з урахуванням історичного, соціально-політичного досвіду країн Західної Європи, тому для аналізу партійно-політичного розвитку в умовах постіндустріального суспільства втратила свою універсальність. Динамічність демократичних перетворень у країнах ЦСЄ, неструктурованість їх політичного простору, лабільність і нестійкість зв'язків між виборцями і партіями змушувала дослідників шукати нові пояснюючі моделі. Аналізуючи партійну політику в країнах Центральної Європи, Д.-Л. Сейле пропонує модифіковану версію моделі С. Роккана, яка складається з шести розмежувань. Окрім чо-

тирьох «старих» поділів, які окреслені навколо парадигматичних осей національної та економічної революцій, Д.-Л. Сейле виокремлює також лінії розмежувань «посткомуністи – демократи» та «мінімалісти – максималісти», які конструювалися в результаті міжнародної революції та демократичного транзиту [4, с. 59-61]. Класична теорія розмежувань й надалі зберігає визначений потенціал у поясненні партійно-політичних процесів у «нових» демократіях, тому її можна з корективами застосовувати для вивчення структури поділів у посткомуністичних країнах, попри значні відмінності західноєвропейського та східноєвропейського соціального контексту.

Колапс комуністичного режиму в Чехословаччині, як і в інших країнах ЦСЄ, обумовив структурні зміни на різних рівнях суспільної системи, і особливою складністю відзначалися політико-культурні трансформації. В 1989-1992 рр. у словацькому суспільстві актуалізувалося ряд конфліктних ліній, які знаходилися в «дрімаючому» стані за часів комуністичного режиму. В цей турбулентний період партійно-політична структуризація швидко увібрала в себе цілий комплекс проблем політичного, економічного, національно-етнічного, соціально-релігійного та національно-емансипаційного характеру.

Як і в інших «нових» демократіях ключовим розмежуванням у Словаччині було ставлення до комуністичного режиму, яке інституціоналізувалося вже в контексті установчих парламентських виборів 1990 р. На противагу ослабленій Комуністичній партії Словаччини (КПС) антикомуністичний табір був репрезентований кількома потужними суб'єктами з різноспрямованими ідеологічними профілями: консервативно-релігійним (Християнсько-демократичний рух), національно-етнічним (Словацька національна партія і партія угорців), екологічним (Партія зелених) та ідейно-гетерогенним (Громадськість проти насилля), – які отримали представництво в національному та федеральному парламентах.

Гетерогенність антикомуністичного табору зумовила те, що парламентські вибори 1990 р. були не тільки плебісцитом по відношен-

ню до попереднього режиму, але й зіткненням двох сильних (некомуністичних) політичних суб'єктів. Основна конкуренція в тогочасній Словаччині відбувалася між широкоспектральним масовим рухом ГПН і консервативним ХДР. В протиставленні ГПН і ХДР можемо віднайти елементи прояву кліважу «держава – церква», який має історично глибокі корені в словацькому суспільстві.

Демократичні перетворення після 1989 р. призвели до зміни у становищі національних меншин (насамперед угорців), які отримали можливості для повноцінного політичного розвитку. Зокрема на партійній сцені Словаччини з'явилися угорські політичні суб'єкти – Угорська незалежна ініціатива, Угорський християнсько-демократичний рух, «Співіснування». Виникнення угорських партій, з одного боку, і націоналістично-орієнтованої Словацької національної партії (СНП) – з іншого, репрезентувало довготривале соціоструктурне розмежування в площині «словаки – угорці», яке можна співвіднести з класичним кліважем «центр – периферія».

Поряд з розмежуванням навколо демократичної осі в 1990-1992 рр. конструюється конфліктна лінія стосовно словацького національного питання, яке також було ключовим чинником структурування партійного-політичного простору. Політизацію чесько-словацьких суперечностей і питань національного державотворення з боку, насамперед, СНП і РЗДС, варто розглядати в розрізі класичного розмежування «празький центр – словацька периферія».

Розмежування між симпатиками федеративної держави та прихильниками словацької самостійності в цей період напластовувалося на конфліктну лінію щодо ринкового курсу реформ («радикальний – поміркований»), тим самим загострюючи чесько-словацькі відносини в соціально-економічній площині. У той час як на парламентських виборах 1992 р. у Чехії перемогла Громадянська демократична партія на чолі з В. Клаусом, метою якої було поглибити ринкові реформи, у Словаччині електоральний успіх здобув РЗДС на чолі з В. Мечіаром, який критикував федеральну мо-

дель економічної трансформації та прийшов до влади на хвилі суспільного невдоволення її реалізацією в Словаччині. Політична констеляція в результаті виборів 1992 р. не сприяла досягненню компромісу в ключових питаннях реформування державного устрою та економіки Чеської та Словацької Федеративної Республіки, що зумовило її поділ.

В аспекті репрезентації соціополітичних поділів варто підкреслити унікальність ідеологічного профілю Руху за демократичну Словаччину (РЗДС) на чолі з В. Мечіаром, яка полягала в тому, що партії вдалося побудувати свою політичну платформу та електоральну риторику на акумулюванні одразу кількох ключових конфліктних ліній у словацькому суспільстві. По-перше, РЗДС став головним електоральним спадкоємцем ГПН, яка була головною рушійною силою антикомуністичної революції в Словаччині. По-друге, РЗДС позиціонувався як основний захисник інтересів словацької периферії в контексті дискусії про реформування чехословацької федерації («празький центр – словацька периферія»). По-третє, РЗДС «окупував» соціально-економічну конфліктну лінію шляхом критики радикальної економічної реформи, яка зображувалася як дискримінаційна і насаджувана з Праги, та популістської риторики про особливий словацький шлях економічної трансформації. І насамкінець, В. Мечіар як прем'єр-міністр використовував конфліктну лінію «церква – держава» в аспекті підтримки реституції церковного майна та розвитку договірних відносин з Ватиканом, тим самим конкуруючи з ХДР на католицькому електоральному полі.

Складним у політичному розвитку Словаччини видався період після проголошення її самостійності, що пов'язано з гальмуванням демократичних перетворень і наростанням авторитарних тенденцій. У 1993-1998 рр. загострилося відразу кілька конфліктних ліній, що зумовило соціальну і політичну напругу.

Актуалізувалося етнічне розмежування по лінії «словаки – угорці» (або «словацький центр – угорська периферія»), яке за структурою не було кардинально гострим, але часто використовувалося націонал-популістами в

політичному процесі для мобілізації потенціалу етнічної напруги та історичних ресентиментів з метою здобуття влади [1, с. 69]. Насамперед, владні партії РЗДС і СНП спекулювали на етнічній конфліктній лінії, ігноруючи правомірні вимоги угорських партій чи порушуючи права національних меншин.

В сер. 1990-х рр. посилювалося розмежування за ідеологічною віссю «авторитаризм – лібертаризм», яке знаходило широку партійно-політичну репрезентацію. Громадяни, які прихильно чи стерпно ставились до економічного патерналізму й авторитаризму, підтримували три правлячі партії – РЗДС, СНП і Асоціацію робітників Словаччини (АРС), а також тоді позапарламентську КПС Вияток склали виборці Партії демократичної лівиці (ПДЛ) і Партії угорської коаліції (ПУК), які хоч і були в економічному аспекті орієнтовані на опікунську державу, але дистанціювалися від авторитаризму [1, с. 57-58].

Гібридний режим В. Мечіара опирався на досить широку електоральну основу, сприйнятливую до націонал-популістських гасел, ідей економічного патерналізму, авторитарних практик управління. Прихильники цінностей ліберальної демократії та євроінтеграційного курсу підтримували опозиційні партії, які об'єдналися напередодні парламентських виборів 1998 р. в Словачку демократичну коаліцію (СДК).

Отже, у зв'язку з ціннісними амбівалентціями, фрустраційною поведінкою громадян і недемократичними практиками управління в сер. 1990-х рр. домінуючою стала нестандартна лінія «мечіаризм – антимечіаризм», яка відображала ставлення громадян до діяльності правлячої коаліції на чолі з В. Мечіаром і перекривала структурні конфліктні лінії в суспільстві в соціально-економічній, національній, державно-церковній площині. В межах цієї лінії інституціоналізувався двоблоковий формат партійної системи (РЗДС, СНП і АРС на противагу СДК і ПУК), який відображав складність протистояння між авторитарно-популістськими та ліберально-демократичними силами у боротьбі за форму політичного режиму. Соціополітичне розмежування «мечі-

аризм – антимечіаризм», попри свою специфічність і ситуативність, певною мірою відображало глибокі й тривалі ціннісні конфлікти у словацькому суспільстві та визначило проекцію політико-владних відносин у межах щонайменше двох електоральних циклів.

Ставлення до «мечіаризму» залишалося ключовим соціально-політичним розмежуванням у Словаччині і після парламентських виборів 1998 р., внаслідок яких до влади прийшла коаліція демократичних партій на чолі з М. Дзуріндою. Створення і функціонування широкої коаліції правоцентристських, етнічних і лівих партій (СДК, ПУК, ПДЛ і Партії громадянського порозуміння) свідчило, що конфліктна лінія «мечіаризм – антимечіаризм» відтіснила на задній план суперечності в площині «ліві – праві» та ставлення до комуністичного режиму. Крім того, участь ПУК в антимечіарівській коаліції послабило гостроту протиріч у площині «словаки – угорці», на яких тривалий час спекулювали РЗДС і СНП.

Іншим чинником, що сприяв консолідації, як на рівні правлячої еліти, так і громадянського суспільства, був євроінтеграційний вектор розвитку. Вступ Словаччини до ЄС користувався підтримкою більшості суспільства, але значна частина громадян не поділяла урядовий єврооптимізм, який до того ж активно критикували РЗДС і СНП. В даному контексті варто підкреслити і традиційне коливання ціннісних і геополітичних орієнтацій словаків межах осі «Захід – Схід», яке мало прояв і на урядовому рівні (лояльність до Кремля В. Мечіара і прозахідний курс М. Дзурінди). Поступово західний культурний вектор здобував більше прихильників і «повернення до Європи» в контексті демократичної трансформації інтерпретувалося як повернення Словаччини до русла свого цивілізаційного розвитку.

Демократично орієнтована еліта зробила висновки з минулих поразок, про що свідчило збереження вимушеної консенсуальності коаліційних партій. Незважаючи на ідеологічну неоднорідність і непрості взаємини коаліційних партій, їм вдалося зберегти єдність у ключових питаннях урядової діяльності, що дозволило країні подолати негативний спадок

режиму В. Мечіара, закріпити неоліберальний курс на парламентських виборах 2002 р. і рухатися шляхом до консолідованої демократії та вступу в ЄС і НАТО.

На поч. 2000-х рр. політичний конфлікт у площині «мечіаризм – антимечіаризм» («авторитаризм – лібертаризм») втратив свою актуальність і більше не загострював політичний порядок денний. Консолідація демократичного політичного режиму в Словаччині сприяла послабленню суспільно-політичної напруги й актуалізувала стандартні суперечності та конфліктні лінії, які хоч й не зникали з політичної сцени, але їм бракувало політичної ваги в митлому.

В. Кривий виокремив три основні осі розмежувань у Словаччині на поч. 2000-х рр.: по-перше, консервативно-ліберальна вісь з суперечками щодо ідеологічних, етичних, культурних питань; по-друге, ліво-права вісь, навколо якої обертаються проблеми соціально-економічного характеру та відношення до комуністичного режиму; по-третє, вісь напруги між національною неприязню до угорців, з одного боку, і громадянською терпимістю до них – з іншого [1, с. 63]. Окреслені соціально-політичні розмежування відображають довгострокові структурні конфлікти в словацькому суспільстві, тому знаходили ситуаційне загострення і партійну репрезентацію впродовж всього розвитку Словаччини.

В 2000-х рр. на передній план виходить розмежування на соціально-економічній основі, виявом якого була конкуренція партій у ліво-правому ідеологічному спектрі. Всупереч суспільним очікуванням неоліберальні перетворення уряду М. Дзурінди і вступ Словаччини в ЄС не призвели до швидкого вирішення складних економічних і соціальних проблем пересічних словаків, оскільки дали переважно макроекономічні позитивні результати. Розчарування лібералами і слабкість середнього класу відкрили простір для ретрансляторів лівоорієнтованої популістської риторики, насамперед, партії «Напряв-СД», яка після виборів 2006 р. займає домінуюче положення в партійній системі Словацької Республіки.

Деструктивні можливості впливу роз-

межування в площині «консервативна – ліберальна політика» яскраво проявилися під час урядування правоцентристської коаліції в 2010-2011 рр. Постійні суперечки між ХДР і партією «Свобода і Солідарність» щодо консервативного чи ліберального спрямування урядового курсу в поєднанні з міжпартійним конфліктом щодо підтримки заходів ЄС по збереженню «єврозони» завершилися розпадом коаліції і достроковими виборами в 2012 р. В Словаччині виникла своєрідна трицентрова конфігурація партійної конкуренції, яка, окрім класичної схеми «правий центр – лівий центр», включала самостійний полюс неоліберальної правиці [6, с. 84].

Слід зазначити, що в період консолідації демократичного режиму ключові політичні актори не були орієнтовані на загострення соціально-політичних розколів. Стандартизація ліній розмежувань, зменшення їх гостроти свідчили про те, що Словаччина наближається до країн ліберальної демократії.

Водночас останні парламентські вибори 2016 р. зафіксували ряд деструктивних тенденцій партійно-політичного розвитку, пов'язаних з розпадом «структурного ядра» партійної системи, різким оновленням її складу, зростанням електорального впливу політичних суб'єктів антисистемної спрямованості та представництвом у парламенті партії право-екстремістської орієнтованості [5, с. 101-102]. В основі цих негативних тенденцій комплекс суспільних проблем, пов'язаних зі зростанням недовіри до політичних еліт і владних інститутів, розчаруванням національною і європейською політикою.

Критично оцінюючи етап політичної трансформації Словаччини після виборів 2016 р., Д. Малова вказує на проблеми корупції, клієнтелізму як джерела суспільної недовіри і конструювання конфліктної лінії «мейнстрім-партії проти партій анти-істеблішменту» [8, с. 2-5]. Формування в 2016 р. ліво-правої коаліції, в рамках якої вперше партнерами стали націоналістична СНП і партія угорців «Міст», є свідченням не стільки послаблення напруги в розрізі традиційних розмежувань, скільки намаганням владної еліти згуртова-

но протистояти новим викликам. Запит словацького суспільства на політичні зміни, які не пов'язуються з традиційними партіями і навіть ставлять під сумнів демократичні цінності, є відображенням нових ризикових тенденцій у політичному розвитку країн ЦСЄ.

Висновки. Отже, партійно-політичний розвиток Словаччини засвідчив наявність численних соціополітичних розмежувань, які можна розглядати в розрізі як традиційних кліважних типів, так і нестандартних конфліктних ліній, властивих суто словацькому суспільству.

В структурно-динамічному аспекті частину словацьких проблемних комплексів можна співвідносити з традиційними кліважами С. М. Ліпсета і С. Роккана. Розмежування «центр – периферія» у модифікованих варіантах («празький центр – словацька периферія», «Братислава – регіони», «словацький центр – угорська периферія») відігравало важливе значення впродовж всього посткомуністичного розвитку. Динамічною актуалізацією відзначається також соціально-економічна конфліктна лінія, яка проявлялася у різних варіаціях неоднозначного відношення суспільства до федеральної економічної реформи в ЧСФР, неоліберальних ринкових реформ М. Дзурінди, соціального курсу Р. Фіцо. Стабільну електоральну підтримку забезпечував політичним носіям християнських цінностей (ХДР, СХДС) кліваж «церква – держава», тоді як аграрний напрямок в контексті розмежування

«місто – село» мав найслабше партійно-політичне представництво в Словаччині.

Для партійно-політичного розвитку Словаччини характерні ряд нестандартних ліній розмежувань, які опиралися не на різнобічну оцінку суспільством політичних процесів, а на відчуття небезпеки, ризику чи страху. Причому, в 1990 р. йшлося про необхідність остаточно покінчити з комуністичним режимом; в 1992 р. центральним було питання поділу федерації; в 1997-1998 рр. на передній план висунулася боротьба за збереження демократичного режиму й усунення від влади В. Мечіара, а в 2002 р. – недопущення тих політичних сил, які могли б завадити євроінтеграційному процесу; в 2012 р. в епіцентрі суспільної уваги – криза «єврозони» і корупційні скандали; 2016 р. – криза довіри до мейнстрімних партій і антиемігрантські настрої. Загалом, не маючи глибокої соціально-структурної основи, нестандартні розмежування часто загострювалися партійно-політичними акторами ситуативно і кон'юнктурно, насамперед, в контексті активної фази електорального циклу.

Наявність традиційних і нестандартних конфліктних суспільних ліній, їх взаємне напластування, ситуативна актуалізація і нестійка партійно-політична репрезентація підтверджують складність посткомуністичного суспільно-політичного розвитку Словаччини і створюють ризики для стабілізації її партійної системи на сучасному етапі.

Бібліографічні посилання

1. *Опыт демократических преобразований Словакии*. Братислава: Институт общественных проблем, 2007. 213 с.
2. Реммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 30-50.
3. Романюк А. *Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір*. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
4. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? (Реферат). *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 56-63.
5. Kľučkovič A. Структурні зміни в партійній системі Словацької Республіки в контексті сучасних викликів. *Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku. Zborník* / I.Dudinská, M.Cirner, G.Székely (eds.). Prešov, 2018. Vyd. 1. S. 94-102.
6. Leška D. Hlavné etapy formovania systému politických strán na Slovensku po roku 1989. *Sociológia*. 2013. Č. 1. S. 71-88.

7. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 1967. P. 1-61.
8. Malová D. *Transformation experiences in Slovakia: governing uncertainty*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. 13 p.

References

1. Opyt demokraticheskikh preobrazovanij Slovakii. Bratislava: Institut obshestvennyh problem, 2007. 213 c.
2. Remmele A. Struktura razmezhevaniya i partijnye sistemy v Vostochnoj i Centralnoj Evrope. *Politicheskaya nauka*. 2004. № 4. S. 30-50.
3. Romanyuk A. Porivnyalnij analiz politichnih sistem krayin Zahidnoyi Yevropi: institucijnij vimir. Lviv: Triada plyus, 2004. 392 s.
4. Sejle D.-L. Primenimy li razmezhevaniya Rokkana k Centralnoj Evrope? (Referat). *Politicheskaya nauka*. 2004. № 4. S. 56-63.
5. Kľuckovic A. Strukturni zmini v partijnij sistemi Slovacckoyi Respubliki v konteksti suchasnih viklikiv. *Politologicka analiza regionalnych volieb 20 7 na Slovensku*. Zbornik / I.Dudinska, M.Cirner, G.Szekely (eds.). Presov, 2018. Vyd. 1. S. 94-102.
6. Leska D. Hlavne etapy formovania systemu politickych stran na Slovensku po roku 1989. *Sociologia*. 2013. C. 1. S. 71-88.
7. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 1967. R. 1-61.
8. Malova D. *Transformation experiences in Slovakia: governing uncertainty*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. 13 p.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 32.019.5:004

Анастасія Костянтинівна Константинівська

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, 04655, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6463-123X>

E-mail: konstantinovskaya1@gmail.com

Received 18 June 2018; revised 20 July 2018; accepted 24 August 2018

doi: 10.15421/341908

РОЛЬ ЕЛЕКТРОННОЇ УЧАСТІ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація.

Стрімкий інформаційно-технічний розвиток суспільства значно змінив та удосконалив форми участі громадян: до звичних мітингів, демонстрацій, громадських зборів додалися інструменти електронних петицій, участь в електронних консультаціях та форумах. Інтернет розширив можливості політичної участі, нові комунікаційні технології дали змогу громадянам (громадським організаціям, ЗМІ, експертним групам) бути активними учасниками політичного життя, поглибити діалог між державною владою та суспільством. Електронна участь дозволяє досягти ширшої аудиторії за короткі проміжки часу; за допомогою нових технологій можна підтримувати та розвивати політичні комунікаційні канали; оперативно забезпечувати громадян надійною інформацією щодо політичних подій в державі, при цьому форма оприлюднення інформації є більш доступною та зрозумілою для пересічного громадянина. У статті розглянуто нові інструменти політичного залучення громадян до формування державної політики, канали електронної участі та їх мобілізаційний ефект.

Ключові слова: платформи електронної участі, громадянське суспільство, політична участь, онлайн-форуми, електронні консультації.

Anastasiya K. Konstantynivska

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

2 Skovorody vul., Kyiv, 04070, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6463-123X>

E-mail: konstantinovskaya1@gmail.com

Role of electronic participation in the formation of civil society

Abstract.

Rapid technical development significantly changed and improved different forms of citizen participation: electronic petitions, electronic consultations and forums were added to ordinary rallies, demonstrations, and public meetings. Wide usage of information and communication technologies has become a new trend for facilitating citizen participation in decision-making. New technologies increase the transparency of the state and the citizens' confidence in the state policy. Internet has expanded political opportunities, new communication technologies have made it possible for citizens (public organizations, mass media, expert groups) to be active participants in political life, to deepen the dialogue between authorities and society. Electronic participation allows reaching a wider audience at short intervals; with the help of new technologies, political communication channels can be supported and developed; in addition provide citizens with reliable information on political events in the state, in addition form of information become more accessible and understandable to the average citizen. In a context of low political participation, governments around the world are trying to introduce new

approaches to re-encourage citizens to enjoy their democratic rights. Currently, the popular strategy is the implementation of digital participation platforms. Through specialized platforms, citizens can not only engage in discussion of existing proposals but also offer their own ideas for improving a particular policy. This article examines new instruments of political engagement of citizens to formulate state policy, channels of electronic participation and their mobilization effect. The main purpose of the study is to explore channels of electronic political participation and to determine their impact on the development of civil society.

Key words: e-participation platforms, civil society, political behavior, online forums, electronic consultations.

Анастасия Константиновна Константиновская
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»
Ул. Григория Сковороды, 2, Киев, 04655, Украина
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6463-123X>
E-mail: konstantinovskaya1@gmail.com

Роль электронного участия в формировании гражданского общества

Аннотация.

Стремительное информационно-техническое развитие общества значительно изменило и усовершенствовало формы участия граждан: к привычным митингам, демонстрациям, общественным сборам добавились инструмент электронных петиций, участие в электронных консультациях и форумах. Интернет расширил возможности политического участия, новые коммуникационные технологии дали возможность гражданам (общественным организациям, СМИ, экспертным группам) быть активными участниками политической жизни, углубить диалог между государственной властью и обществом. Электронное участие позволяет достичь более широкой аудитории за короткие промежутки времени; с помощью новых технологий можно поддерживать и развивать политические коммуникационные каналы; оперативно обеспечивать граждан надежной информацией относительно политических событий в государстве, при этом форма обнародования информации является доступнее и понятной для рядового гражданина. В статье рассмотрены новые инструменты политического привлечения граждан до формирования государственной политики, каналы электронного участия и их мобилизационный эффект.

Ключевые слова: платформы электронного участия, гражданское общество, политическое участие, онлайн-форумы, электронные консультации.

Постановка проблеми. В останні роки питання активного залучення громадян до формування державних політик є постійно на порядку денному. Використання інформаційно-комунікаційних технологій стало новим трендом для полегшення участі громадян в процесі прийняття рішень. Нові технології збільшують прозорість роботи органів державної влади та підвищують довіру громадян до державної політики. Останні дослідження показують, що електронна участь дозволяє економити час, ресурси при цьому підвищує якість виконаної роботи [3,5,11]. Успішний досвід взаємодії громадян з органами державної влади через інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), привертає увагу інших активних громадян, які бажають змін в країні, формуючи таким чином новий тип відкритого

суспільства.

Уряди європейських країн активно працюють над привабливістю інструментів залучення до процесу прийняття державних рішень через інформаційно-комунікаційні канали [3,14]. Нові канали взаємодії дозволяють виокремити цільові аудиторії окремих політик відповідно до політичних поглядів, соціального статусу, культурних цінностей тощо. Органи державної влади розробляють нові електронні інструменти для залучення громадян, збільшення функціональних можливостей електронних платформ та зменшення ресурсних витрат. У свою чергу громадяни мають відповідально ставитись до своїх можливостей, через спеціалізовані державні програми розвивати необхідні навички та компетенції. За допомогою електронних платформ спіл-

кування (електронні форуми та консультації) громадяни можуть не тільки долучитися до обговорення пропозицій порядку денного, а й запропонувати власні ідеї для покращення тієї чи іншої політики. Важливо, для того щоб громадяни активно брали участь в державних процесах має бути відчутний зворотній зв'язок, запропоновані чинні історії успіху та відкриті можливості постійного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженнями електронної участі займалися: Г.Брейді, С.Верба, Е.Квінтельєр, С.Марієн, Р.Гібсон, М.Цантіїоч, К.Шлозман, М.Хуге; у вітчизняній політичній думці дослідження електронних платформ участі здійснювали: О.Голобуцький, М.Демкова, І.Коліушко, Н.Ротар, К.Саркісова, А.Серенок. Зокрема, С.Марієн, М.Хуге та Е.Квінтельєр вивчали нові інструменти політичного залучення та їх мобілізаційні ефекти. Також, можна виділити окремий блок досліджень позаінституційних форм політичних дій, нових дискурсів та «віртуальних» форм громадянської політичної участі, які виникають через активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, К.Шлозман, С.Верба та Г.Брейді, досліджували питання політичної участі у Facebook і дійшли висновків, що даний ресурс є платформою для обговорення лише серед однодумців, людей які належать до однієї спільноти, критичних конструктивних зауважень там мінімальна кількість тому важко стверджувати про якийсь політичний вплив на життя країни. Проте, науковці, все ж таки дійшли висновків, що соціальні мережі можуть пришвидшити політичні процеси, структурувати політичну участь та узгодити політичну поведінку. Соціальні мережі дозволяють створити нові політичні групи, які настільки швидко розвиваються, що з часом зможуть стати впливовим гравцем у системі розподілу влади[13].

Мета статті. Метою статті є дослідити канали електронної політичної участі та визначити їх вплив на розвиток громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що участь громадян в прийнятті

державних рішень зазвичай спровокована зовнішніми подразниками (невдала державна політика, низький рівень соціального забезпечення тощо) [8]. Для того щоб громадянин використав електронний інструмент він має бути зручним у використанні з привабливим інтерфейсом та попередніми історіями успіху. Процедура участі має бути публічною на всіх етапах, канали інформування оперативними, уряди мають проводити додаткову комунікаційну роботу для налаштування процедур взаємодії [5].

С.Марієн, М.Хуге, Е.Квінтельєр виділяли традиційні форми участі (зазвичай пов'язані з виборами, партійним членством, прагненням стати частиною традиційної інституційної політичної системи) та нові форми участі (електронні консультації та форуми, дистанційні зустрічі, подача електронних петицій). Практика показує, що нові форми стають більш ефективними за традиційні, через те що суттєво економлять час та ресурси. Також нові форми нівелюють будь-яку дискримінацію за статтю, віком, соціальним статусом та освітою, бо є простими та зручними у використанні, сприяють формуванню нової інклюзивної політичної спільноти [9]. Електронна політична участь відіграє важливу роль як в стабільних демократіях так і в країнах, що розвиваються. В першому випадку, онлайн-активізм є додатковим каналом до традиційних форм участі, в другому, мобілізує нові групи для залучення до процесу прийняття державних рішень.

Переходячи безпосередньо до питань електронної участі громадян у віртуальних спільнотах, то К.Шлозман стверджував, що активність у блогах та соціальних мережах пропонує нові форми політичної участі, поза традиційними інститутами державної влади та їхніми механізмами взаємодії [13]. На перших етапах інформаційного розвитку нових каналів взаємодії досліджувалися більш прості форми залучення громадян, як звернення до політика електронною поштою та подальші політичні дії: дистанційні зустрічі, активне обговорення в мережі, організація мітингів тощо [3,8]. Інший напрямок дослідників, що вивчали політичну участь, намагалися з'ясу-

вати як Інтернет впливає на індивідуальну політичну участь, та його мобілізаційні ефекти. Зокрема цікавим є вплив нових інструментів на «сплячих» громадян, які здійснюють активні політичні дії лише у випадках, які їх дійсно хвилюють [8]. Окремим блоком залучення громадян в політичний процес є дослідження політичної участі через підписання петицій [9,12].

Вивчаючи портрет середньостатистичного користувача нових електронних інструментів взаємодії, то Дж.Шмідт та К.Йохансен визначили, що зазвичай це чоловіки середнього віку [14], при цьому важливим фактором є соціальний статус, який додає відчуття впливовості на політичне життя, тих, хто знаходиться на верхніх щаблях соціально-економічних сходів. Раніше це пояснювалося тим, що багаті люди мають вищий рівень освіти, тому краще розбираються у державних справах, володіють необхідними навичками та компетенціями, мають кращий доступ до інформації та що важливо знаходяться в подібному середовищі, в якому користуються підтримкою [10].

Також, на використання інструментів електронної участі суттєво впливає попередній досвід та наявність історій успіху, у свою чергу, негативні історії комунікації, навпаки посилюють розчарування у нових інструментах електронної взаємодії. В цьому контексті, цікавим є аналіз динаміки використання електронних інструментів, наприклад, А.Йеов, С.Фарай та С.Джонсон визначили, що нові користувачі електронних порталів починають з ознайомлення з інформацією представленою на електронному порталі та вивчення попереднього досвіду, а далі, з розширенням своїх компетенцій, рухаються до складніших завдань, як активна участь в обговореннях, підписання електронних петицій, їх адвокація, модерація тематичних підгруп тощо. Дж.Озер, С.Марієн та М.Хуге виділили окремий тип громадян як «онлайн-активісти», які є активними до здійснення політичних дій в мережі Інтернет: підписання петицій, обговорення на онлайн-форумах, листування з політиками [12].

Інструмент електронних консультацій

передбачає двосторонні відносини органу державної влади та громадянина щодо попередньо визначених питань (зазвичай їх визначає уряд, а громадяни вносять свої пропозиції). За таких умов, відбувається активна взаємодія та партнерство, коли громадяни можуть визначати зміст державних політик, вносити свої пропозиції. В деяких розвинутих демократичних країнах (Німеччина Велика Британія) громадяни можуть долучатися до визначення урядового порядку денного, не дивлячись на те що виконавча влада несе повну відповідальність за результати своєї роботи.

В цьому контексті, І.Массака визначає три рівні електронної участі: перший передбачає збільшення доступу громадян до інформації; другий рівень, за допомогою використання новітніх технологій залучає громадян для активної взаємодії, наприклад електронні громадські консультації; третій рівень дозволяє впливати на порядок денний [12]. Можна виділити декілька етапів формування державних політик, і на кожному з них можна застосовувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та інструменти електронної участі [7]:

1. встановлення порядку денного та ідентифікація проблеми;
2. визначення контексту проблематики, аналіз можливостей та альтернатив;
3. визначення інструментів досягнення цілей, розробка варіантів вирішення проблеми та їх плану впровадження;
4. після пілотних досліджень, аналізу ризиків та ефективності варіантів, вибір нової версії політики;
5. реалізація політики: розробка законодавства, впровадження на рівні виконавчої влади;
6. моніторинг виконання нової політики, оцінка результатів, контроль над виконанням.

Важливо, на кожному етапі, необхідно визначити головних акторів та їх повноваження, ідентифікувати зацікавлені сторони, цільову аудиторію для впровадження політики [5]. Об'єднання зазвичай відбувається або навколо ідеї, або навколо учасників як група інтересів. Для ефективної роботи електронних інструментів комунікації, важливо розробити

вимоги та правила до залучення, налагодити процес збору персональних даних, забезпечити конфіденційність інформації, визначити на якому етапі формування державної політики участь громадянина буде найбільш корисною, вивчити методи оцінювання результатів та критерії досягнення успіху. Коли ми говоримо про запровадження ІКТ в циклі формування державної політики, то в першу чергу це збільшення учасників процесу, через розширення каналів залучення, що може гальмувати процес прийняття рішень. Щодо появи нових функцій в електронному забезпеченні формування політик, то це розробка електронного контенту, управління та контроль за допомогою інструментів ІКТ, сприяння поширенню ініціатив, впровадження політики, аналіз та оцінка результатів.

Наприклад, в Європейській Комісії, одна з таких ініціативних груп розробила політику електронної демократії в країнах-членах ЄС. Учасниками групи стали політики, експерти, науковці, державні службовці, представники бізнесу, а результатом роботи став запуск міжнародного електронного форуму обговорень www.eu-forum.org. Завдяки розробкам групи та появи нової європейської політики використання інформаційно-комунікаційних технологій, залучення та розширення можливостей громадянського суспільства суттєво збільшилася [5].

Для використання таких інструментів, від громадянина вимагається високий рівень компетентності та відповідальності, особливо важливо налагодити горизонтальні механізми співпраці між громадянами. Громадянин має відчувати важливість запропонованих ідей, відчувати зворотній зв'язок від представників влади. Будь-які позитивні сигнали, що стосуються розгляду питання можуть вплинути на поведінку та активність учасників, в аспекті готовності брати участь в ініціативі. І навпаки, низький рівень організації, байдужість з боку влади до електронних платформ участі можуть спричинити втрату відчуття своєї належності до процесу прийняття рішень, розчарування в нових електронних інструментах участі. Також до таких наслідків можуть спри-

чинити перевантаження інформацією електронних платформ комунікації, незручний інтерфейс, складність процедури залучення, зарегульованість процесів тощо. Дослідження показують, що припинення участі відбувається через занепад інтересу, відсутність мотивацій, контролю з боку представників влади та ігнорування запропонованих ідей [3,5].

Електронна політична участь пригнічується, коли учасники стикаються з дефіцитом у часі, обмеженнями у ресурсах або відсутності навичок для користування новими технологіями, через що залучення стає суттєво обмеженим. Проблемою, також, є брак мотивації бути громадсько активним, оскільки відсутній інтерес до державної політики, її проблем та наслідків[13]. Однак, оскільки нові інструменти електронної участі знижують або нівелюють кожен з цих бар'єрів для політичної діяльності громадян, існує висока ймовірність мобілізувати громадян на політичні дії та посилити їх інтерес до державних справ. Електронні форуми та консультації суттєво спрощують залучення громадян, зацікавлених в політиці, з високим рівнем обізнаності в політичному житті країни, наявними ідеями для покращення функціонування різних державних напрямків.

Ще однією важливою формою електронної участі є система електронного голосування (дистанційно або на виборчих дільницях). Електронне голосування – це процедура голосування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Процес є безпечним, надійним та зручним, що часто призводить до збільшення явки виборців та, як наслідок репрезентативності результатів. Серед основних переваг застосування інструменту електронного голосування можна виділити [6]:

- висока зручність при дистанційному голосуванні (відсутність черг, вибір зручного часу);
- економія ресурсів;
- збільшення явки виборців;
- доступність процедури для людей з обмеженими фізичними можливостями;
- збільшення довіри громадян до електронної процедури голосування, через міні-

мізацію впливу людського фактора на процес підрахунку голосів;

- можливість перевірки свого голосу та можливість його змінити;
- швидкість обробки результатів.

За допомогою інформаційно-комунікаційних технологій політики можуть проводити в мережі агітаційну виборчу кампанію, збір коштів, здійснювати комунікацію з виборцями, що в свою чергу формує новий стиль відкритої політики [2]. Кандидати, партії та політичні організації не лише використовують мережу Інтернет як спосіб розповсюдження інформації, але й реалізують свої можливості для залучення нових прихильників. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють, з використанням невеликої кількості ресурсів, модерувати велику кількість процесів, оперувати значними обсягами інформації.

Політична участь дозволяє не тільки долучитися до процесу прийняття рішень, а й отримати нові канали перевіреної інформації. Сьогодні громадяни можуть онлайн ознайомитися з новинами про реалізацію державних політик, вивчити на порівняти міжнародний досвід [3]. За допомогою інструментів електронної участі, громадяни безперешкодно та оперативно мають доступ до усієї відкритої державної інформації. Б.Бімбер прослідкував, що після тісної взаємодії державних службовців з громадянами, та процесом обміну інформацією, виникає зміна політичної поведінки усіх учасників. Висновки дослідника полягали в тому, що розширене спілкування громадян з урядом через нові канали комунікації повністю змінює структуру взаємодії еліт з громадянським суспільством, яка стає більш горизонтальною та відкритою [4]. О. Голобуцький зазначає, що використання органами державної влади засобів ІКТ не тільки під час адміністративного управління, а й для двосторонньої взаємодії з громадянським суспільством суттєво підвищує легітимізацію влади. Автор наполягає на тому, що електронне урядування передбачає постійний діалог з громадянами, відкритий обмін ідеями та пропозиціями, що в свою чергу виховує інтерес до політичного життя країни [1]. Через

постійну комунікацію громадяни підвищують свою обізнаність у державних справах та процедурах прийняття рішень. В таких умовах держава має забезпечувати учасників процесу перевіреною та оперативною інформацією, залучаючи громадян до консультацій та обговорень державних рішень.

Для оцінки готовності України до впровадження інструментів електронної участі необхідно підготувати телекомунікаційну інфраструктуру, забезпечити регулярний доступ громадян до мережі Інтернет, підвищити компетентність громадян у використанні нових електронних інструментів (проведення тренінгів) [1]. Нові державні впровадження дозволять підвищити політичну активність та інтерес до державних справ. У цьому випадку інформаційно-комунікаційні технології та інструменти електронної участі дозволяють розпочати відкритий діалог з владою за спрощеною процедурою, економлячи ресурси, в першу чергу часові. Електронні консультації дозволяють владі визначити пріоритетні проблеми, що турбують громадянське суспільство, а головне надавати зворотній зв'язок громадянам щодо ключових питань політики [13].

Висновки та пропозиції. Електронна демократія передбачає широку політичну участь з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що слугують логічним доповненням до традиційних методів державного управління та форм комунікації. В умовах низького рівня політичного залучення, уряди у всьому світі намагаються запровадити нові підходи для повторного заохочення громадян користуватися своїми демократичними правами. Інструменти електронної участі лише розширюють традиційні канали взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади, забезпечують оперативність відповідей влади на запити громадян, допомагають роз'яснювати нові державні політики, забезпечуючи їх легітимність. Проте, нові електронні платформи комунікації стають ефективними лише через наявний позитивний досвід їх використання, демонстрацію важливості вкладу кожного громадянина, що збільшує за-

цікавленість в подальшій участі. Електронна демократія в Україні забезпечить прозорість та відкритість влади, надасть більше можливостей для активної політичної участі та залучення громадян до процесів державного управління.

Бібліографічні посилання / References

1. Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5 (14). С. 75–86.
2. Rotar, N. (2006). Politichna uchasť gromadyan Ukrayini v umovah e-demokratizaciyi. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8811>
3. Anduiza, E., Gallego, A., & Cantijoch, M. (2010). Online political participation in Spain: the impact of traditional and Internet resources. *Journal of Information Technology & Politics*, 7(4), 356-368.
4. Bimber, B. (1999). The Internet and citizen communication with government: Does the medium matter? *Political communication*, 16(4), 409-428.
5. Cortés-Cediel, M. E., Gil, O., & Cantador, I. (2018, May). Defining the engagement life cycle in e-participation. In *Proceedings of the 19th Annual International Conference on Digital Government Research: Governance in the Data Age* (p. 93). ACM.
6. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e-voting — explanatory memorandum. Rec(2004)11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>.
7. Dunn, W., *Public Policy Analysis: An Introduction*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, 1994.
8. Gibson, R., & Cantijoch, M. (2013). Conceptualizing and measuring participation in the age of the internet: Is online political engagement really different to offline? *The Journal of Politics*, 75(3), 701-716.
9. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2010). Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58(1), 187-213.
10. Margetts, H. Z., John, P., Hale, S. A., & Reissfelder, S. (2015). Leadership without leaders? Starters and followers in online collective action. *Political Studies*, 63(2), 278-299.
11. Massaka, I. (2017). Selected Issues of E-Democracy and Political E-Participation. *Historia i Polityka*, (18 (25)), 9-18.
12. Oser, J., Hooghe, M., & Marien, S. (2013). Is online participation distinct from offline participation? A latent class analysis of participation types and their stratification. *Political Research Quarterly*, 66(1), 91-101.
13. Schlozman, K. L., Verba, S., & Brady, H. E. (2010). Weapon of the strong? Participatory inequality and the Internet. *Perspectives on Politics*, 8(2), 487-509.
14. Schmidt, J. & K. Johnsen (2014) On the Use of the E-Petition Platform of the German Bundestag, Discussion Paper No. 2014-03, Berlin, HIIG Discussion Paper Series.
15. Yeow, A., Johnson, S., & Faraj, S. (2006). Lurking: legitimate or illegitimate peripheral participation? *ICIS 2006 Proceedings*, 62.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 321.534

Аліна Євгенівна Лясота

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0130-8421>, E-mail: alyasota@ua.fm

Received 11 June 2018; revised 18 July 2018; accepted 28 August 2018

doi: 10.15421/341909

СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДІАЛОГ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація.

Стаття присвячена актуальній проблемі взаємодії державних органів влади та інститутів громадянського суспільства в сфері гуманітарної політики. Автор ставить за мету розглянути основні аспекти саме такої взаємодії, проаналізувати участь громадянського суспільства у формуванні державної гуманітарної політики та визначити основні чинники ефективності її реалізації. Вивчення українського громадянського суспільства як об'єкта управлінського впливу на гуманітарну політику вимагає звернення до проблеми розмежування компетенції держави й суспільства і визначення господарського і політичного статусу самоврядних структур.

Ключові слова: гуманітарна політика, антропологіка, громадянське суспільство, гуманітарна безпека, інтерсуб'єктивний діалог.

Alina Lyasota

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0130-8421>, E-mail alyasota@ua.fm

Modern Humanitarian Policy:

An Institutional Dialogue Between the State and Civil Society

Abstract.

The article is devoted to the actual problem of interaction of state authorities and civil society institutions in the sphere of humanitarian policy. The author seeks to examine the main aspects of such interaction, analyze the participation of civil society in the formation of the state humanitarian policy and determine the main factors of its implementation. The study of Ukrainian civil society as an object of managerial influence on humanitarian policy requires addressing the problem of delimiting the competence of the state and society and determining the economic and political status of self-governing structures.

The urgency of the problem of our study is that, despite the availability of publications related to the analysis of various aspects of communication between the state and civil society, to date, the problem of the very socio-political (social, civil dialogue, and formation of institutional mechanisms of dialogue interaction between power and society in Ukraine).

A special kind of intersubjective dialogue is the institutional social and political dialogue between the state and civil society that takes place in the sphere of humanitarian policy.

In recent years, the Ukrainian authorities are actively engaged in the creation of civil society institutions, today significant and important changes are taking place in the institutional design of the civil society of modern Ukraine. This tendency is expressed in the emergence and institutionalization of a number of new practices of interaction between society and government. In the same series, institutionalization of such interactions as negotiating procedures, discussions, debates, as well as tolerance, feedback mechanism, public relations

The use of structural and functional analysis and the systemic method as the main ones in the study made it possible to conclude that, on the one hand, the range of the main functions and tasks of civil society, as a rule, is out of the framework of the current state structure. However, on the other hand, in some cases, civil society institutes can take part in governance by taking on a number of government functions.

The specificity and effectiveness of this interaction depends on the specific political situation and on how effectively the public administration process is implemented in this case - whether it will be complicity or support from the state, or an informal substitution of non-working formal institutions. The result of the work is practical recommendations for removing obstacles and improving the intersubjective dialogue between civil society and the state in the field of humanitarian policy.

Key words: humanitarian policy, anthropolytics, civil society, humanitarian security, intersubjective dialogue.

Алина Евгеньевна Лясота

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0130-8421>, E-mail alyasota@ua.fm

Современная гуманитарная политика:

институциональный диалог государства и гражданского общества

Аннотация.

Статья посвящена актуальной проблеме взаимодействия государственных органов власти и институтов гражданского общества в сфере гуманитарной политики. Автор ставит целью рассмотреть основные аспекты именно такого взаимодействия, проанализировать участие гражданского общества в формировании государственной гуманитарной политики и определить основные факторы эффективности ее реализации. Изучение украинского гражданского общества как объекта управленческого воздействия на гуманитарную политику требует обращения к проблеме разграничения компетенции государства и общества и определения хозяйственного и политического статуса самоуправляющихся структур.

Ключевые слова: гуманитарная политика, антрополитика, гражданское общество, гуманитарная безопасность, интерсубъективный диалог.

Постановка проблеми. Проблематика формування інституційних механізмів діалогової комунікації держави і громадянського суспільства для формування гуманітарної політики в Україні базується на теорії і практиці взаємодії держави і громадянського суспільства як інститутів і розглядається в рамках «міждисциплінарних підходів у сфері політології, соціології, соціальної філософії, державознавства і права, політичної лінгвістики, комунікативістики, конфліктології, соціальної психології, культурології, медієвістики, соціального управління і так далі» [7, с.95].

Аналіз публікацій. Діалогічній проблематиці велику увагу приділяли такі мислителі ХХ століття, як М. Бубер, М. Бахтін, М. Фуко та інші. Юрген Габермас прийшов до розуміння громадянського суспільства як особливості сфери публічного дискурсу, де виникає діалог держави, бізнесу і громадянського су-

спільства. Але цей діалог носить не міжперсональний, як «звичайний» людський дискурс, а інтерсуб'єктивний характер [16, р. 44]. Це не спілкування між особистостями, а взаємодія інститутів, громадських організацій, комерційних структур та органів державної влади. Дане розуміння «діалогу» носить опосередкований, метафоричний, переносний характер. Це комунікація, яка здійснюється іншими способами і засобами, ніж мовна діалогова комунікація в традиційному розумінні концепту «діалог».

Актуальність проблематики нашого дослідження полягає в тому, що, не зважаючи на наявність публікацій, пов'язаних з аналізом різних аспектів комунікації держави і громадянського суспільства, до теперішнього часу залишаються практично не дослідженими проблеми як самого соціально-політичного (суспільного, громадянського діалогу, так і

формування інституційних механізмів діалогової інтеракції влади і соціуму в Україні.

Метою статті є аналіз сучасної гуманітарної політики в контексті інституційного діалогу держави та громадянського суспільства.

Основний зміст. Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних в дослідженні дозволило дійти до висновку, що з одного боку, коло основних функцій та відповідно завдань громадянського суспільства, як правило, виводиться за рамки чинної державної структури. Однак, з іншого боку, в ряді випадків інститути громадянського суспільства можуть брати участь в управлінні, взявши на себе ряд державних функцій. Специфіка та ефективність цієї взаємодії залежить від конкретної політичної ситуації і від того, наскільки ефективно реалізований в даному випадку процес державного управління - чи буде це співучастю та підтримкою з боку держави, або неформальною підміною непрацюючих формальних інститутів. Результатом роботи є практичні рекомендації щодо усунення перешкод та вдосконалення інтерсуб'єктивного діалогу і громадянського суспільства та держави в сфері гуманітарної політики

Особливим різновидом інтерсуб'єктивного діалогу є інституційний соціально-політичний діалог держави і громадянського суспільства, що протікає у сфері гуманітарної політики.

Головною метою гуманітарної політики визнається «формування гармонійно розвиненої особистості» [11], а цілями державної гуманітарної політики:

- зміцнення громадянської ідентичності;
- створення умов для виховання громадян;
- збереження історичної та культурної спадщини і його використання для виховання та освіти;
- передача від покоління до покоління традиційних для цивілізації цінностей та норм, традицій, звичаїв і зразків поведінки;
- створення умов для реалізації кожною людиною її творчого потенціалу;

– забезпечення доступу громадян до знань, інформації, культурних цінностей і благ.

В системі державного управління гуманітарним розвитком формується об'єктивно необхідна інтегральна, комплексна державна концепція, стратегія гуманітарного розвитку, стратегія розвитку людського потенціалу. Враховуючи, що категорія гуманітарної політики («антропополітики») не інституціоналізована і не номінована в політологічному дискурсі, теорії та практиці політико-адміністративного управління [11], в контексті нашого дослідження пропонується два основні її виміри.

По-перше, у політико-філософському сенсі антропополітика – це державна гуманітарна мегаполітика (державна антропологічна політика), практична реалізація якої створює умови для вільного розвитку і самоактуалізації, самоздійснення людини, сталого, випереджаючого людського розвитку, підвищення «якості якостей населення», формування гармонійно розвиненої особистості.

По-друге, у вузькому, державно-управлінському контексті, державна гуманітарна політика (антропологічна політика держави) - це цілеспрямована, планомірна, безперервна і скоординована система спільної діяльності державних, регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства з інтегрованого та синхронного здійснення комплексу гуманітарних, людино-орієнтованих політик, (у їх єдності, взаємозв'язку і взаємодоповнюваності [10, с. 70]), з метою практичної реалізації її стратегічної мети – створення умов для вільного розвитку людини, формування гармонійно розвиненої особистості, підвищення «якості характеристик населення» [1, с. 93], розвитку людського потенціалу, антропологічного перетворення країни, формування основ соціогуманітарного, людино-орієнтованої держави, створення умов для досягнення ціннісно-цільових параметрів успішності гуманітарного розвитку країни (гуманітарної успішності країни).

Концепція гуманітарної політики (антропополітики) заснована на принципі, одночас-

ного вирішення широкого спектру проблем людського розвитку, що мають тісний зв'язок між собою. У практичному втіленні це передбачає, що рішення визначених задач в рамках окремих напрямків антропополітики буде одночасно сприяти реалізації завдань інших напрямків і отримання більш вагомих результатів. Тому найважливішою умовою реалізації концепції, досягнення її цілей і вимогою до органів державної влади є те, що всі напрямки і весь комплекс «людино-розвиваючих» політик повинен здійснюватися в їх єдності, системності, синхронізації дій і взаємозв'язок.

У дискурсі даної проблеми, слід звернути увагу на те, що антропополітика повинна мати статус інтегральної та інтегративної «мегаполітики», оскільки при її проектуванні враховується багатовимірність, багатогранність взаємообумовлених і взаємопов'язаних цілей і завдань людського розвитку, об'єктивна необхідність інтеграції, синтезу складного комплексу державних гуманітарних і соціальних субполітик для реалізації її цілей [9, с. 217].

Проектуючи комплекс концепції гуманітарної політики (антропополітики) варто зазначити, що стратегічними цілями даної концепції та державної гуманітарної політики в цілому, є:

- забезпечення розширеного відтворення умов для самореалізації і самоактуалізації, вільного, гармонійного розвитку фізичних і духовних сил людини, реалізації закладених в людині багатовимірних здібностей і потенцій, досягнення людиною обраних ним життєвих смислів, розширення поля людської ідентичності;

- формування гармонійно розвиненої особистості;

- підвищення якості якостей населення, збереження і нарощування духовно-моральних, інтелектуальних і фізичних можливостей людини;

- забезпечення переходу від «економіко-центристської», «людино-споживчої» парадигми державної політики до «людино-центрованої», «людино-орієнтованої моделі дер-

жавного управління, переходу до політики «людино-заощадження» і «людино-відтворення», сталого людського розвитку [1, с. 95].

Найважливішою умовою ефективної реалізації антропополітики є створення інституційної інтегрально-міжгалузевої системи управління процесами гуманітарного розвитку, розвитку людського потенціалу на регіональному та місцевому рівнях.

Гуманітарний розвиток – це модель розвитку, що зорієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації.

«У політичному вимірі перехід до гуманітарного розвитку передбачає досягнення найвищих ступенів свободи особистості й водночас її готовність брати відповідальність за себе, свою родину, місцеву громаду і країну» [47].

Гуманістичні, консолідаційні, консенсусні, духовно-психологічні ресурси антропополітики дозволяють здійснювати наступні функції: гуманізації, інтеграції, консолідації та солідаризації суспільства, забезпечення гуманітарної та психологічної безпеки, а також, культурно-виховну, соціально-аксіологічну, змістовноорієнтуючу, світоглядну, соціально-психологічну функції та ряд інших [8, с. 103].

Враховуючи, що гуманітарна політика (антропополітика) є основним механізмом формування людино-орієнтованої держави, найважливішим теоретичним компонентом концепції є «людино-орієнтована держава».

Людський капітал, боротьба за нього, особливо за здібності націй до інновацій, сьогодні визначає темпи розвитку країн сучасного світу [2, с. 108]. Безпека буття конкретної людини є основою національної безпеки і умовою безпеки соціуму.

Зазначимо, що у доповіді «Програми ООН з розвитку» (1997 р.) були виділені шість складових human security:

- економічна безпека;
- продовольча безпека;
- медична безпека;

- екологічна безпека;
- безпека особистості (від таких загроз, як тортури, війни, злочини, наркотики, суїциди і навіть ДТП);
- безпека спільнот, що включає збереження традиційних культур, етнічних груп і політичну безпеку (цивільні права і свободи, відсутність політичного гноблення).

Крім внутрішніх причин взаємодії компонентів гуманітарної безпеки, пов'язаних з єдністю системи управління в конкретній країні, існують і зовнішні фактори, що визначають близькість цих аспектів [5, с. 75]. Головним серед них є процес глобалізації, що стрімко змінює ставлення до національної держави, захисту її кордонів і, що особливо важливо, до її внутрішньої політики.

Призначення гуманітарної безпеки в такому ракурсі, захист інноваційного відтворення людського співтовариства, здатного в рамках адекватної політики до поліваріантного розвитку, готового відповісти на виклики невизначеності соціуму, безпеки особистості і нейтралізувати загрози життю та її якості конкретного індивіда – з урахуванням конкретних обов'язків громадянина [2, с. 110].

Просування і забезпечення гуманітарної безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівні є підставою цілого спектру політик національного масштабу.

У доповіді «Програма ООН з розвитку» основна увага приділена розвитку особистості. Було сформульовано вимогу усунення не просто матеріальних причин бідності, а й бідності як позбавлення можливості жити гідно [23, с.115].

На сьогоднішній день немає загальновизнаного визначення цього поняття, не вироблено єдиних критеріїв визначення рівня його розвитку та методології оцінки стану, механізму прийняття державних рішень за принципом збалансованості інтересів суспільства і людини.

У теоретичному осмисленні ця концепція все ще знаходиться в тривалій інтуїтивно-пошукової стадії, що пояснюється в першу чергу обмеженістю наявної у дослідників інформації, відсутністю необхідних статистичних да-

них. Концепція людського потенціалу визначає такий підхід до аналізу суспільних явищ і процесів, який «центрований на людину і при цьому діалектично пов'язаний з суспільними завданнями» [6, с. 33].

Державне управління на основі концепції людського потенціалу передбачає органічне поєднання соціально-економічних інтересів суспільства з поточними та перспективними потребами людини. При цьому враховуються не тільки матеріальні потреби, а й нематеріальні, головною з яких є потреба в самореалізації.

«Поняття людського потенціалу має цілісний, інтегративний характер. У ньому присутня антропологічна складова, що відображає в людині єдність біологічного, соціального і індивідуального. Показники, що стосуються матеріальної і духовної сторін розвитку індивіда або суспільства, також розглядаються в єдності» [6, с. 34].

Людський потенціал концентрує в собі три рівні тимчасових зв'язків і відносин. По-перше, що відображають минуле. Вони є сукупністю властивостей людського потенціалу, накопичених і реалізованих в процесі всієї історичної життєдіяльності людей.

Накопичений в минулому людський потенціал не тільки втілений у генетичному коді людини, але і матеріалізований, відображений в культурі, політиці, економіці, науці і т. д. По-друге, характеризує сьогодення. У цій якості людський потенціал актуалізує готівкові сили, їх практичне застосування. Дійсне існування людського потенціалу полягає в його конкретній якості. По-третє, спрямованих у майбутнє. Напрямок і характер процесів накопичення та реалізації людського потенціалу в сьогоденні зумовлюють його майбутні можливості. Існуючі тенденції у розвитку людського потенціалу дозволяють робити прогнози соціальної динаміки, а програми і проекти здійснювати цілеспрямовану корекцію його еволюції.

У просторовому відношенні людський потенціал також представлений трьома рівнями: мікро – людина, мезо – група, макро – країна (сукупний людський потенціал) [2, с. 107]. Всі

рівні, незважаючи на функціональні та структурні відмінності, між собою генетично взаємопов'язані в рамках єдиної системи соціально-економічних відносин. Слід розуміти, що сукупний людський потенціал суспільства не зводимо до суми потенціалів його індивідуальних носіїв.

Людський потенціал країни акумулює всю безліч особистісних потенціалів громадян, синтезує сукупні здібності до суспільно корисної діяльності населення, тобто як система генерує нові якості, обумовлені взаємодією складових елементів.

Контекст нашого дослідження передбачає далі розгляд питання участі громадянського суспільства у реалізації гуманітарної політики України.

Необхідно окремо зазначити, що особливе місце в системі управління гуманітарною сферою належить різного роду громадським організаціям і об'єднанням громадян. Провідне місце серед органів співпраці влади та громадськості займає Громадська гуманітарна рада при Президентові України, яку було створено 2 квітня 2010 р. відповідно до Указу Президента України як дорадчо-консультативний орган при Главі держави. «Згідно з положенням про Громадську гуманітарну раду у його структуру входять 5 робочих груп за основними напрямками діяльності, зокрема, з питань освіти і науки; культури і мистецтва; охорони здоров'я, фізичної культури та екологічної безпеки; суспільної комунікації; міжнаціональних і державно-церковних відносин» [3].

Інституційний діалог держави і громадянського суспільства у сфері формування гуманітарної політики слід розуміти як гранично широку громадянську комунікацію в її конкретних інституційних проявах і формах. Таких, приміром, як громадські слухання, публічні дебати, дискусії, переговори, соціальне партнерство, суспільний (громадський) контроль за владою, громадські експертизи соціально значущих проектів, захист прав громадян і так далі.

В цілому ж інституційний діалог між державою і громадянським суспільством можна

визначити як інтерсуб'єктивну взаємодію з метою знаходження суспільного консенсусу та взаєморозуміння, пошуку і виявлення загальних інтересів, транспарентного визначення в процесі переговорів соціальних пріоритетів, позицій, узгодження думок, намірів, методів, форм та способів вирішення конфліктних ситуацій, координації взаємних дій, коригування ситуації та вироблення взаємоприйнятних правових, політичних і управлінських рішень і заходів.

Організаційною основою громадянського суспільства виступає некомерційний сектор. Неурядові некомерційні організації стають каталізатором реалізації зворотного зв'язку між урядом і громадянами, що сприяє розвитку в них почуття патріотизму, відповідальності, громадянської солідарності, формуванню активної життєвої позиції, розвитку самоорганізації і самоврядування [7, с. 94].

Сучасні НУО в Україні зайняли нішу, пов'язану з наданням соціальних послуг. Ними накопичені значні потенціал, здібності, система ресурсів (інтелектуальних, матеріальних, інформаційних і людських), які застосовуються в щоденній роботі по збільшенню ефективності соціальних технологій, розробці новітніх методів вирішення соціальних проблем у тих секторах соціальної сфери, де держава не може всебічно здійснити свою соціальну функцію.

Зокрема, можна навести приклад розвитку організацій волонтерського руху, який в період «Євромайдану» та Антитерористичної операції на Донбасі розкрився з нової сторони. У цей період почали формуватися перші групи з надання медичної допомоги, по роботі з громадянами, групи, які займалися пошуком і збором гуманітарної допомоги, яка виходила від різних міжнародних організацій і фондів, так і від небайдужих мешканців України [13]. Саме ці групи стали основною ланкою у взаєминах між протестувальниками і громадянами під час подій на «Євромайдані», які не проявляли, принаймні відкрито, свої громадянські позиції.

Однією з найважливіших складових діяльності волонтерів був інформаційний супро-

від. Громадськість дізнавалася не тільки про те, що необхідно для конкретного підрозділу, але і про ситуацію, яка складалася в зоні антитерористичної операції. Діяльність військових волонтерів була пов'язана, перш за все, з активністю великої кількості некомерційних організацій та благодійних фондів, що працюють на забезпечення української армії в зоні конфлікту.

На сайті Міністерства інформаційної політики України офіційно розміщена інформація про 12 великих організацій та фондів. Насправді таких організацій значно більше. Тільки на сайті м. Дніпра розміщена інформація про 42 організації та спільноти [15, с. 141].

Станом на сьогодні, увагу державних органів на всіх рівнях в Україні сконцентрована на розвитку форм забезпечення постійного партнерської взаємодії з інститутами громадянського суспільства та їх законодавче закріплення. Держава намагається передбачити нові і розвивати вже створені механізми забезпечення співпраці з представниками некомерційного сектора з метою результативного вирішення питань соціально-економічного розвитку України і регіонів, а також формування гуманітарної політики.

Панівними стають ідеї розвитку соціального діалогу, заснованого на рівноправному співробітництві. Для ефективного втілення в життя положень соціальних програм, які реалізуються в Україні, відносини між органами державної влади, бізнесом і некомерційним сектором повинні вибудовуватися на базі принципів солідарності, співробітництва та партнерства з метою оптимізації спільних зусиль у даному напрямку.

Недержавні некомерційні організації в Україні далеко не завжди готові взяти на себе роль, яку їх зарубіжні аналоги успішно виконують в ряді країн. Каталізатором для побудови справжньої демократії з розвиненою структурою інститутів громадянського суспільства в сучасній реальності виступають технічні інновації та інформаційно-комунікаційні технології. Спостерігається тенденція переходу до нового рівня реалізації громадянами їх конституційних прав [14, с. 164].

Становлення громадянського суспільства в Україні передбачає формування і вільний розвиток багатьох структур, функціонування та діяльність яких здійснюється поза державних та економічних інституцій. Це різні громадянські ініціативи, неформальні організації, волонтерські добровільні об'єднання, протестні рухи, міжособистісні асоціації та т. п. [4, с. 185]. Координати громадянського суспільства визначаються можливостями самоорганізації в українському соціумі, рівнем самовиявлення і реалізації потреб особистості, добровільним об'єднанням людей навколо вирішення важливих життєвих проблем, поширення свободи в системі політичного життя.

Динаміка розвитку структур громадянського суспільства в Україні значною мірою зумовлена активністю різних форм соціальної організації-формальної та неформальної, інституалізованих утворень та вільних людських асоціацій. Соціальна і політична ефективність яких свідчить про очевидний прогрес у формуванні цивілізованих форм людського життя. Природно, при цьому враховується також суттєва різниця в змісті, цінностях, нормах, які характеризують різні типи організованості і різні прояви людської солідарності.

Висновки. Гуманітарна сфера українського суспільства, будучи стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, створює і нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал, в цілому виступає як культурний фундамент суспільства, як своєрідний генетичний механізм трансляції накопиченого соціального досвіду, завдяки якому стає можливою повномасштабна реалізація сутнісних сил людини, закладених в нього самою природою. Необхідність існування і розвитку структур громадянського суспільства обґрунтовується не в останню чергу тим, що в українському соціумі вже давно склалася та існує складна ситуація, пов'язана з посиленням впливу державних бюрократичних структур, офіційних інститутів, формальних приписів і регламентів.

В сучасних умовах політика України в гуманітарній сфері має ґрунтуватися на загальних тенденціях світового розвитку та аналізі

всього пройденого шляху, так і на стані українського досвіду в нових і дуже непередбачуваних умовах соціально-економічного розвитку країни. Світове співтовариство переходить до постіндустріального, інформаційного суспільства, коли стрімко поширюються масштаби міжкультурної взаємодії на міжнародно-

му рівні. Україна виступає активним учасником цього глобального процесу, і ефективна взаємодія органів державного управління та громадянського суспільства в сфері гуманітарної політики надають їй стратегічний шанс зайняти гідне місце в нових реаліях сучасного світу.

Бібліографічні посилання

1. Білинська М. М. Управління для забезпечення здоров'я як нова стратегія в державному управлінні / М. М. Білинська, Л. І. Жаліло, О. І. Мартинюк. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 3. С. 92-97.
2. Близнюк В. В. Людський потенціал: особливості формування для модернізації [Електронний ресурс] / В. В. Близнюк. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 4. С. 106-116. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2011_4_12
3. Бульба, В. Г. Громадська гуманітарна рада при президентові України: підсумки року діяльності [Електронний ресурс] / В. Г. Бульба, А. В. Меляков. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=346>
4. Голубь В. Політико-адміністративні аспекти формування громадянського суспільства в транзитивних суспільствах / В. Голубь. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 1. С. 183-192.
5. Горбатюк, С. Є. Міжнародні міжурядові організації глобального типу у системі забезпечення соціогуманитарної безпеки / С. Є. Горбатюк. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2017. № 3. С. 73-80.
6. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні [Електронний ресурс] / Г. М. Гузенко. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка*. 2010. Вип. 10. С. 30-41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphknpu_eko_2010_10_8
7. Кваша А. С. Розвиток громадянського суспільства в Україні та проблеми об'єктивності його дослідження [Електронний ресурс] / А. С. Кваша. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 91-97. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%281%29_12
8. Красняков Є. В. Державна політика Чеської Республіки в галузі освіти: досвід для України / Є. В. Красняков. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2015. № 4. С. 101-106.
9. Омельчук В. Державна мовна політика як чинник єдності гуманітарного простору: зарубіжний досвід / В. Омельчук. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 2. С. 215-223
10. Петроє О. М. Основні напрями вдосконалення державного управління соціогуманитарним розвитком на регіональному рівні [Електронний ресурс] / О. М. Петроє. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 2. С. 69-74. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2014_2_13
11. Розпутенко І. В. Пріоритетні напрями розвитку гуманітарної сфери в Україні в контексті політичного процесу [Електронний ресурс] / І. В. Розпутенко, С. О. Москаленко. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_8
12. Телешун С. Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору / С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 185-196.
13. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин [Електронний ресурс] / І. М. Тохтарова. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_2_5
14. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи / М. П. Требін. *Український соціум*. 2013. № 4. С. 161-174.
15. Шамрай В. О. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні / В. О. Шамрай, М. А. Ольховський. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 139-145.
16. Habermas J. The structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois Society. [Електронний ресурс] / J. Habermas. Cambridge, 1989. 305 p. Режим доступу: https://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/phil123-net/publicness/habermas_structural_trans_pub_sphere.pdf

References

1. Bilynska M. M. (2013) Upravlinnia dlia zabezpechennia zdorovia yak nova stratehiia v derzhavnomu upravlinni [Management for health as a new strategy in public administration] / M. M. Bilynska, L. I. Zhalilo, O. I. Martyniuk. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. № 3, 92-97.
2. Blyzniuk V. V. (2011) Liudskyi potentsial: osoblyvosti formuvannia dlia modernizatsii [Human Potential: Peculiarities of Formation for Modernization] / V. V. Blyzniuk. *Ekonomika i prohnouzuвання*. № 4. 106-116. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2011_4_12
3. Bulba, V. H. Hromadska humanitarna rada pry prezydentovi Ukrainy: pidsumky roku diialnosti [Public Humanitarian Council under the President of Ukraine: the results of the year] / V. H. Bulba, A. V. Meliakov. *Elektronne naukovе fakhove vydannia «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok»*. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=346>
4. Holub V. (2010) Polityko-administratyvni aspekty formuvannia hromadianskoho suspilstva v tranzitivnykh suspilstvakh [Political and administrative aspects of the formation of civil society in transitive societies] / V. Holub. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. № 1, 183-192.
5. Horbatiuk, S. Ye. (2017) Mizhnarodni mizhuriadovi orhanizatsii hlobalnogo typu u systemi zabezpechennia sotsiohumanarnoi bezpeky [International intergovernmental organizations of the global type in the system of ensuring socio-humanitarian security] / S. Ye. Horbatiuk. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. № 3, 73-80. [in Ukrainian].
6. Huzenko H. M. (2010) Liudskyi potentsial: sutnist ta priorytetni napriamky rozvytku v Ukraini [Human potential: the essence and priority directions of development in Ukraine] / H. M. Huzenko. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody. Ekonomika*. Vyp. 10. 30-41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_eko_2010_10_8
7. Kvasha A. S. (2015) Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta problemy obiektyvnosti yoho doslidzhennia [The development of civil society in Ukraine and the problems of the objectivity of its research] / A. S. Kvasha. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 44(1), 91-97. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%281%29_12
8. Krasniakov Ye. V. (2015) Derzhavna polityka Cheskoi Respubliky v haluzi osvity: dosvid dlia Ukrainy [State policy of the Czech Republic in the field of education: experience for Ukraine] / Ye. V. Krasniakov. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia*. 2015. № 4, 101-106. 9. Omelchuk V. (2010) Derzhavna movna polityka yak chynnyk yednosti humanitarnoho prostoru: zarubizhnyi dosvid [State language policy as a factor in the unity of the humanitarian space: foreign experience] / V. Omelchuk. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. Vyp. 2., 215-223.
10. Petroie O. M. (2014) Osnovni napriamy vdoskonalennia derzhavnoho upravlinnia sotsiohumanitarnym rozvytkom na rehionalnomu rivni [The main directions of improvement of public administration by socio-humanitarian development at the regional level] / O. M. Petroie. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. № 2, 69-74. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2014_2_13
11. Rozputenko I. V. (2012) Priorytetni napriamy rozvytku humanitarnoi sfery v Ukraini v konteksti politychnoho protsesu [Priority directions of humanitarian development in Ukraine in the context of the political process] / I. V. Rozputenko, S. O. Moskalenko. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2012. № 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_8
12. Teleshun S. (2012) Publichna chy derzhavna polityka – vitchyzniana dylema vyboru [Public or state policy is a domestic dilemma of choice] / S. Teleshun, S. Sytnyk, I. Reiterovych. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. Vyp. 4, 185-196.
13. Tokhtarova I. M. (2014) Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn [Volunteer Movement in Ukraine: The Way to Development of Civil Society as a Sphere of Social Relations] / I. M. Tokhtarova. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. № 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_2_5
14. Trebin M. P. (2013) Suchasnyi stan hromadianskoho suspilstva v Ukraini: problemy i perspektivy [The current state of civil society in Ukraine: challenges and perspectives] / M. P. Trebin. *Ukrainskyi sotsium*. № 4, 161-174. 15. Shamrai V. O. (2015) Suchasnyi stan ofitsiinoho vyznannia volonterskoi diialnosti v Ukraini [The current state of official recognition of volunteer activity in Ukraine] / V. O. Shamrai, M. A. Olkhovskiy. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 4, 139-145.
16. Habermas J. (1989) The structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois Society. / J. Habermas. Cambridge, 1989. Retrieved from: https://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/phil123-net/publicness/habermas_structural_trans_pub_sphere.pdf

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 321.01(100)-055.2(091)

Лідія Іванівна Марфобудінова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-3161-2451>, E-mail: lida-05@ukr.net

Received 10 October 2018; revised 14 November 2018; accepted 10 December 2018

doi: 10.15421/341910

**ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО РОЛЬ ЖІНОК У СОЦІАЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ**

Анотація.

У статті розглядаються теоретичні погляди філософів античності відносно ролі жінок у політиці та суспільній діяльності, принцип андрогінності у гностицизмі, єретичний рух та окультизм – епоха повного пригнічення «жіночого», раннє Відродження як епоха перших теорій рівності статей. Погляди філософів нового часу щодо участі жінок в політиці та управлінні державою. Гендерна асиметрія як чинник формування традиційної західної культури. Просвітницькі та соціалістичні ідеї про рівноправ'я жінок та чоловіків. XX століття – століття гендерної самосвідомості.

Ключові слова: *гендер, стать, політика, жінка, чоловік, концепція гендерної рівності, гендерна асиметрія.*

Lidiya I. Marfobudinova

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3161-2451>, E-mail: lida-05@ukr.net

***Evolution of representations about the role of women
in social and political life: the basic concept***

Abstract.

The researcher analyzes the conceptual approaches and practical changes in the system of government (the participation of women in politics and public life) during the period (from the Antiquity to the twentieth century). This article raises questions related to the theoretical views of the philosophers of antiquity on the role of women in social activity. The principle of androgyny in Gnosticism, heretical movement and occultism are an era of complete “oppression” of women in both social and political life. The epoch of the Early Renaissance, where one of the first concepts of equality of articles is formed, is studied. The views of philosophers of the modern age on the participation of women in politics and government are analyzed. Arguments of philosophers regarding the participation of women in civil society as a necessary part of it. Gender asymmetry as a factor in the formation of traditional western culture. The beginning of the XVIII century - an era of new approaches to assess the principle of gender differentiation (liberal philosophy and the concept of civil rights). An overview of the philosophical views of Marxism in relation to the social and political participation of women (attention is paid to the aspect of gender differentiation of society). Educational and socialist ideas about the equality of women and men. The concept of the twentieth century concerning the role of women in political and social life (the age of gender identity) is explored. Robert Stoller Gender Identification and Gender Socialization. Study of the theory of gender socialization Tolkot Parsons. An alternative preliminary conception of Simon de Beauvoir regarding the participation of women in political life is analyzed. The issue of gender inequality as a political phenomenon in Pierre Bourdieu's Man's Domination is explored, where the concept of “habitus”

reveals mechanisms that ensure the resilience of traditional gender dispositions in the political field.

Key words: *gender, gender, politics, woman, man, concept of gender equality, gender asymmetry.*

Лидия Ивановна Марфобудинова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3161-2451>, E-mail: lida-05@ukr.net

***Эволюция представлений о роли женщин в социально-политической жизни:
обзор основных концепций***

Аннотация.

В статье рассматриваются теоретические взгляды философов античности относительно роли женщин в политике и общественной деятельности, принцип андрогинности в гностицизме, еретическое движение и оккультизм – эпоха полного подавления «женского», раннее Возрождение как эпоха первых теорий равенства полов. Взгляды философов нового времени на участие женщин в политике и управлении государством. Гендерная асимметрия как фактор формирования традиционной западной культуры. Просветительские и социалистические идеи о равноправии женщин и мужчин. XX век – век гендерного самосознания.

Ключевые слова: *гендер, пол, политика, женщина, мужчина, концепция гендерного равенства, гендерная асимметрия.*

Постановка проблеми. Вся історія суспільства – це історія політичного володарювання чоловіків. Звичайно існують в історії поодинокі випадки, коли пост правителя займала жінка, але це скоріше виняток, загалом жінці довгий час відводилось місце берегині домашнього затишку. З одного боку можна говорити про те, що така ситуація влаштовувала самих жінок, адже їй не потрібно було «здійснювати подвиги» чи вирішувати справи, які «її не обходять», бо вона в них «нічого не тямить», тобто займатись суспільно-політичною діяльністю. З іншого ж боку, умови, які створювались у суспільстві не давали жінкам шансів проявити/ не проявити здатність до цієї управлінської діяльності поза межами домашнього господарювання та народжування дітей. Формування стереотипів протягнуте ниткою крізь століття формує у жінок «особливий тип поведінки», де певні сфери для неї зачинені, «бо вона жінка», а це – «чоловіча справа». Звичайно ж сперечатись із природою з точки зору біології марно, оскільки чоловіча стать дійсно має більшу фізичну силу, ніж жіноча. Однак, вважати влаштування її мозку «іншим» вважаємо не доречним. Формування її як «іншої» ніщо інакше як наповнення мозку інформацією, що формує її як «іншу», що й обмежує її право на учать, зокрема і у полі-

тичних процесах.

Можна констатувати той факт, що на сьогоднішній день досягти гендерного паритету в політиці ще не вдалося, однак еволюція концептуальних підходів та практичні зміни у системі влади (участь жінок у політиці) мають значні зрушення. Тож **метою статті** є огляд теоретичних поглядів мислителів щодо гендерної рівності в політиці від Античності до сьогодення.

Аналіз публікацій. Ґрунтовний вклад в розвиток політичної науки, та уявлень про розподіл ролей у суспільстві внесли такі античні філософії як Платон «Держава» та Аристотель. Згодом у середньовічний період з'являється концепція статі Іоана Скотта Еригени (Ериугена) «Про поділ природи». У XV ст. «Молот відьом» Якова Шпренгера та Генріха Інстіторіса. Представник Відродження Корнелій Агриппа фон Неттесхайм. Місце та роль жінки у ідеальних містах описували утопісти Т.Мор, Т. Кампанелла. Класична німецька філософія І.Кант «Есе про високе і прекрасне», та Ф.Гегель «Феноменологія духу». Французькі утопічні соціалісти Сен-Симона і Ш. Фур'є про рівноправність жінок і чоловіків. Соціальна філософія Маркса, відома праця Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави». XX століття. Стаття як соці-

альна категорія М. Мід (1935), теоретик фемінізму Симона де Бовуар «Друга стаття» (1949), Т. Парсонс (1940-1950 pp.) – теорія гендерної соціалізації, П. Бурдьє (1998) «Чоловіче панування», де проблема гендерної нерівності розглядається як політичний феномен. Сучасні ідеї фемінізму розглядають А.Дворкін, Белл Хукс (Глория Джинн Уоткінс), Ч. Морага.

Виклад основних положень. Впродовж століть жінка була поза межами політики, публічної сфери та сфери володарювання. Управління державою відбувалося поза жіночою участю. Нижче наведені погляди мислителів яскравий приклад підтвердження цієї тези, однак слід більш детально розглянути кожен із них, щоб все ж таки знайти передумови формування концепцій гендерної рівності (хоча не всі сучасні концепції теоретиків політичної науки можна іменувати концепціями гендерної рівності, багато серед них таких, які відводять жінкам пасивну участь через її «особливу природу»).

Більшість теоретиків, починаючи з мислителів античності говорили, що біологічні особливості, пов'язані із жінками не лише не дозволяють їм брати участь у прийнятті політичних рішень, а й розвивати якості, які із ними пов'язані. Для античності була характерна ієрархічна побудова світу, де головними були боги, потім люди, а потім тварини та рослини. Однак, люди – жінки та чоловіки, раби та вільні люди, діти та дорослі не вважалися рівними. Незалежно від реального становища жінки у суспільстві для усього періоду античності характерним було визнання нерівної цінності чоловіка та жінки, котре мотивувалось їхньою «різною природою». Класичне для античності розуміння статі висловлював Аристотель, він приходить до висновку, що «чоловік за своєю природою вище, жінка – нижче, перший володарює, друга підкорюється»[1]. Як чоловік, так і жінка володіють певними моральними якостями, але в силу різної їх природи їм притаманні різні чесноти: для жінки мовчання, наприклад – чеснота, для чоловіка – ні. Настільки ж відмінні функції чоловіка та жінки в сім'ї: кожен виконує свої обов'язки, не втручаючись у справи один одного.

Ставлення до проблеми статі видатного філософа Платона було нетиповим для античності, аналізуючи трактат «Держава» Платона іноді називають «першим античним фемінізмом». В ідеальній державі Платона всі люди взаємодіють виключно для суспільного блага. Тому тут немає ані приватної власності, ані сім'ї (принаймні у представників вищого стану), ані окремих домогосподарств. На думку Платона, жінки, які звільнились від домашніх обов'язків, можуть нарівні із чоловіками, брати участь у державних справах. Хоча природа жінки інша, аніж у чоловіка, це не впливає на її здібність виконувати на рівні із чоловіком будь які покладені на неї обов'язки. «Однакові природні якості – пише Платон, – зустрічаються як в живих істотах однієї, так і іншої статі, за своєю природою як чоловіки, так і жінки можуть брати участь у всіх справах» [2].

Жінки, в залежності від їхніх здібностей, можуть бути філософами та навіть воїнами. Суспільне виховання дітей може бути покладене як на чоловіків, так і на жінок. Платон впритул підійшов до ідеї рівноправ'я жінок та чоловіків. Однак, не варто перебільшувати «фемінізм» Платона, беручи до уваги його діалоги «Тимей» та «Пир» видно, що він притримувався традиційної для античності точки зору стосовно нерівності статей.

Припускаємо, що підхід філософів античності не надавав жінкам, на рівні з чоловіками, права на упадіння державою та політичну діяльність.

Поява християнства означала розрив із язичницькою традицією протиставлення статей та підкорення жінки, як істоти нижчої за своєю природою, чоловікові. Висока оцінка жінки у християнстві – частина нового погляду на розподіл статей, котрий вже не вичерпується лише необхідністю народжувати та вести господарство. Згідно із християнською догматикою, чоловік та жінка спільно виражають образ Божий у людині. Існують розхожі уявлення, що раннє християнство заперечувало шлюб та статеву любов та схияло людей до відмови від сімейного життя. Однак, у християнських доктринах цього не зазначало-

ся. Хоч християнський шлюб і повинен бути «цнотливим», це не означає, що чоловік та дружина не повинні вести нормальне сімейне життя. Супротивниками шлюбу та статевого життя виступали не християни, а представники релігійно-містичних вчень, які об'єднуються під назвою гностицизм. Гностицизм виник ще до нашої ери (до народження Христа) але надалі увібрав у себе елементи християнської доктрини. Проблема статі у гностицизмі займала особливе місце. Основні розбіжності гностицизму та християнства полягають у різному ставленні до матеріального світу. Християни признають світ творінням Бога – тому не можуть зневажати матерію та людське тіло у всіх його проявах. На думку гностиків Бог не створював ні матеріальний світ, ні людське тіло. До появи світу призвела низка надзвичайних обставин, Бог представив себе в серії послідовних персоніфікованих сутностей (еонів), кожна із яких була андрогінна.

Принцип андрогінності був дуже важливий для гностиків. На їхню думку Бог включав у себе як жіночність, так і мужність.

У своєму творі «Про поділ природи» Іоан Скотт Еригена (Ериугена) виклав свою концепцію статі. Він вважав стать результатом розподілу від самого початку єдиної людської природи [3]. Чоловік та дружина – дві сторони людської природи розум(дух) та почуття.

Проблема статі відображалась в масовій свідомості Середньовіччя й у зв'язку із вченнями різноманітних ересей. Вони широко розповсюдились у Європі у XIII столітті, ці ересі вносили в суспільну свідомість сюжети прославлення безшлюбності, ненависті до жінок (вважалося, що жінка своїм виглядом провокує чоловіка до вступу у любовний зв'язок).

По мірі ослаблення влади церкви в період пізнього Середньовіччя та раннього Відродження у всіх прошарках суспільства зростає вплив еретичних рухів та окультизму. Саме в цей час Європою ширяться багаточисленні процеси відьом та чаклунів. Якщо раніше католицька церква намагалась триматись подалі від народної віри, вважаючи її марновірством, то в період пізнього Середньовіччя церковні автори починають активно обговорювати про-

блеми демонології та відьомства. У XV столітті з'являється відома книга Якова Шпренгера та Генріха Інстіторіса «Молот відьом»[4]. Її автори доводять, що жінка більш схильна до чаклунства та угоди із дияволом, ніж чоловік.

На рубежі середніх віків існували філософські твори іншого роду, не типові для цього часу, спрямовані на захист жінки. Відомий представник Відродження Корнелій Агриппа фон Неттесхайм написав трактат «Про благородство та перевагу жіночої статі», де доводить, що жінка за своїми духовними характеристиками знаходиться значно вище, ніж чоловік. Проти ненависті до жінок також виступила Христина Пізанська [5]. На її думку чоловіки, які говорять із ненавистю до жінок, діють всупереч розуму та природі. Треба відзначити цей етап, скільки за повної відсутності рівноправ'я між жінками та чоловіками, поява таких праць свідчить про значне зрушення в системі світосприйняття.

Хоча багато мислителів раннього Відродження мислила мовою окультичних наук, їх увага все більше зверталась до від проблем трансформації душі до проблеми реформи суспільства. З'являється маса проектів раціональної перебудови суспільства та природи. В цей період виникають перші теорії рівності статей в суспільстві. Та проекти реформи відносять чоловіка та жінки. Ці проекти, зазвичай мали характер роздумів про політичний, економічний, суспільний устрій ідеальної держави. Сьогодні ми називаємо ці трактати утопіями.

Англійський політик та мислитель Томас Мор описав у трактаті «Золота книга» ідеальну державу. Тут чоловіки та жінки приймають участь в суспільно корисній праці, займаються науками та мистецтвом. Жінки можуть бути священними, котрі одночасно представляють в Утопії головних посадових осіб, вони можуть служити в армії разом зі своїми чоловіками. Мор, на відміну від авторів багатьох інших проектів зберігає сім'ю, однак шлюб засновується не на любові, а на схожості характерів майбутнього подружжя. Мор прагне реформувати соціальні відносини в сучасній йому Англії, зокрема, надати жінкам право от-

римувати освіту.

Трактат «Місто сонця» Томмазо Кампанелли ілюструє ідеальне місто кероване на науковій основі. Там немає власності та сім'ї, чоловіки та жінки отримують однакову освіту, однаково одягаються. Природна відмінність полягає у тому, що чоловіки виконують більш важку фізичну працю. Народження дітей відбувається виключно в інтересах держави, яка намагається отримати «досконалих» нащадків. За допомогою розташування зірок та гороскопів начальники визначають які чоловіки та жінки підходять один одному.

Говорячи про класичну німецьку філософію не можемо оминати увагою погляди стосовно жінок та їхнього місця у суспільстві таких філософів як І.Кант та Г.Гегель. Тож Іммануїл Кант підтримував ідею про більш низькі ментальні здібності жінок, при цьому він вважав такий стан справ необхідною умовою існування суспільства. Недолік абстрактного мислення, стверджував Кант у своїй роботі «Есе про високе і прекрасне», розвиває в жінках смак, почуття прекрасного, чутливість, практичність. У сімейному житті, яка відіграє значну роль у функціонуванні суспільства, чоловік врівноважує жіночі недоліки і, таким чином, створюється гармонійна пара, в якій чоловіче і жіноче начала грають взаємодоповнюючу роль.

Тут, як і завжди в західній інтелектуальній традиції, жіноче/фемінне конституюється через статус нижчого, неповноцінного, вторинного по відношенню до маскулінного.

Ф. Гегель також виводив жінок і пов'язані з ними форми буття і свідомості за сфери громадянського суспільства і моралі. Розглядаючи в «Феноменології духу» сім'ю, він визначив її як нижчу стадію громадянського суспільства, оскільки відносини в ній розгортаються між кровними родичами, а не між громадянами. Це, за Гегелем, «нижчий світ», і так як жінки – не громадяни, це – світ жінок. Для них не існує участі в формах духу, які лежали б за межами сім'ї. Далі Гегель стверджує, що оскільки відносини в родині мають приватний характер – фокусуються на певному чоловікові та і певній дитині, остільки ці відносини і

не перебувають у сфері етичного. Чоловіки, на відміну від жінок, мають додаткову сферу активності, де вони працюють для «універсального» і «етичного». Для чоловіків сімейні відносини залишаються на рівні приватного, їм не доводиться жертвувати своїм етичним життям.

Гегелівський підхід до фемінності, двоякий. З одного боку, це – раціоналізація виключення жінок і жіночого з соціокультурної сфери. Жінки відрізняються від чоловіків як рослини від тварин, – писав Гегель у «Філософії права». Принцип, який керує їхнім розвитком, це почуття, а не розуміння універсальності, тому фемінні, за Гегелем, є загрозою громадянському суспільству. З іншого боку, існування нижчого жіночого світу – необхідна складова частина громадянського суспільства, оскільки цей світ дозволяє чоловікам процвітати як етичним істотам. Результатом цієї подвійності є ідея про придушення фемінного і відтискуванні його в приватну (нижчу) сферу.

За логікою цей підхід передбачає можливість жінок бути залученими до суспільно-політичних процесів, оскільки жінка, за Гегелем, – необхідна складова частина громадянського суспільства. Масштаб же цієї участі є категорією дискусійною та динамічною: від незначного за Гегеля до визначального у перспективі.

Гендерна асиметрія була одним з основних чинників формування традиційної західної культури, що розуміється як система продукування знання про світ.

Незважаючи на домінування зазначених вище принципів, починаючи з XVIII століття, в західній філософії формуються нові підходи до оцінки самого принципу гендерної диференціації. Виникають ідеї про те, що культурним ідеалом є возз'єднання обох онтологічних принципів маскулінного і фемінного, а соціальною нормою – рівноправність жінок і чоловіків у суспільстві.

Багато в чому виникнення такого підходу пов'язано із поширенням просвітницьких і соціалістичних ідей, розвитком ліберальної філософії та концепції громадянських прав. У філософії уявлення про рівноправність жі-

нок і чоловіків найбільше розвивалися в навчаннях французьких утопічних соціалістів Сен-Симона і Ш. Фур'є.

У 1791 р на хвилі Великої французької революції під символічним заголовком «Декларація прав жінки і громадянки» з'явився перший в історії документ, в якому фактично була сформульована вимога гендерної реконструкції самого уявлення про межі політичного поля. Автор «Декларації», мало кому відома в ту пору письменниця Олімпія Де Гуж, висловила цю вимогу в метафоричній формі. Вона заявила: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право зійти і на трибуну». Революційна влада прийняла всерйоз тільки першу половину цієї заяви: два роки по тому Олімпію де Гуж за помилковим доносом відправили на гільйотину.

Відносно філософських поглядів марксизму, вони є дещо суперечливі. З одного боку, К. Маркс фактично відкинув західну філософську традицію розглядати матерію як пасивну субстанцію – у нього матерія активна, саме «буття визначає свідомість» [6]. Цей принцип первинності матеріального, практичного розвивається в онтології і гносеології марксизму, в його економічному вченні. І оскільки в західній інтелектуальній традиції матеріальне завжди асоціюється з фемінним, можна сказати, що К. Маркс стверджує пріоритетність фемінного в культурі. Однак, це твердження неточне, бо самого К. Маркса цікавив не культурно-символічний, а соціальний аспект гендерної диференціації суспільства.

У соціальній філософії Маркс багато в чому унаслідував уявленням утопічного соціалізму і підтримував ідею емансипації жінок (хоча ніколи і не надавав цьому питанню надто великого значення). Справа в тому, що вторинність фемінного і його наслідок – дискримінація жінок в суспільстві розглядається в класичному марксизмі як частковий вияв глобальної класової стратифікації.

Набагато більше уваги «жіночому» питанню приділяє Ф. Енгельс. У відомій праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» [7] він докладно розглядає історію та соціально-економічні основи дискримінації

жінок з позицій класового аналізу. Енгельс пояснює походження і існування дискримінації жінок тим, що в руках чоловіків сконцентрувалася власність. Однак власність, з точки зору Енгельса, виступає основою придушення не тільки жінок, а й чоловіків, які її не мають (тобто пролетаріату). Іншими словами, дискримінація жінок представляється як окремий випадок придушення людини в антагоністичному класовому суспільстві, а способом її подолання може бути тільки революція і встановлення соціалізму.

Концепція К.Маркса та Ф. Енгельса стосовно участі жінок у політиці значно еволюціонувала, у порівнянні з ідеями, наприклад, Г.Гегеля, де жінка лише частина громадянського суспільства. К.Маркс та Ф. Енгельс надають жінці можливість бути повноправним учасником політичних процесів (за умови становлення соціалізму).

Ідея розрізнення біологічної і соціальної статі висловлювалася в 1935 р М. Мід в книзі «Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах» [8], в книзі представлені її спостереження життя трьох племен в Новій Гвінеї. На початку дослідження Мід була переконана, що існують якісь докорінні відмінності між статями. Вона сприйняла ідею, що між чоловіками і жінками існують вроджені відмінності, тому представники кожної статі призначені для певних ролей. Отримані дані здивували її. У кожному з трьох досліджених племен чоловіки і жінки виконували абсолютно різні ролі, часом прямо протилежні загальноприйнятим стереотипам, який вважається «природними» для кожної статі. Знадобився ще не один десяток років після цих досліджень аби термін «гендер» увійшов у науковий обіг як соціальна категорія. Це сталося завдяки виступу американського вченого Р. Столлера. В 1970 році він виступив на конгресі психоаналітиків в Стокгольмі з доповіддю про поняття соціологічної статі або, як він назвав її, «гендерна самосвідомість», поклавши початок вивченню процесів гендерної ідентифікації та гендерної соціалізації. Столлер вперше позначив відмінність понять стать і гендер. Його концепція будувалася на

поділі біологічного і культурного: вивчення статі є предметною областю біології і фізіології, а аналіз гендеру може бути розглянутий як предметна область досліджень психологів і соціологів, аналізу культурно-історичних явищ. Розмежування біологічної та культурної складових у вивченні питань, пов'язаних зі статтю, й дало поштовх формуванню особливого напрямку в сучасному гуманітарному знанні – гендерних досліджень.

Якщо концепцію Р. Столлера екстраполювати у сферу політико-владних відносин (користуватись активним виборчим правом, займатись суспільно-політичною діяльністю, бути лідером думок і т.д.) припускаємо, що такий підхід дає рівні можливості як для чоловіків, так і для жінок.

У 1940 – 1950-х роках американський соціолог Т. Парсонс сформулював теорію гендерної соціалізації [9], яка заснована на біодетерміністській теорії структурно-функціонального аналізу, що грала провідну роль в американській соціології аж до початку 70-х рр. XX ст. і характерну для індустріального суспільства. Модель диференціації статевих ролей на інструментальну та експресивну, яка відповідала функціям чоловіка і жінки в родині і в міру зростання впливу даної теорії була віднесена автором до суспільства в цілому. Інструментальна функція (що вимагає владності і жорстокості) забезпечує, на думку вченого, відносини системи із зовнішнім світом, а експресивна функція (що припускає м'якість і терпіння) націлена на підтримку інтеграції членів системи. Подібне розділення ролей глибоко функціональне, необхідне для підтримання стабільності будь-якої соціальної системи і тому універсальне. Сегрегація ролей інтерпретується Парсонсом як механізм придушення можливого руйнівного для шлюбу і сім'ї змагання між подружжям за владу, престиж, успіх. Поділ ролей в сім'ї Парсонс розглядає як важливий соціологічний механізм залучення дитини до суспільства і культури. У своїй концепції Парсонс спирається на теорію З. Фрейда, згідно з якою універсальні психологічні механізми залучення дитини до суспільства біологічно обумовлені

(табу інцесту і Едіпів комплекс). Диференціація ролей в дорослому стані пояснюється різним переживаннями хлопчиками і дівчатками своєї сексуальності. Принижений соціальний статус жінок пояснюється їх анатомічною збитковістю і заздрістю до біологічної повноцінності чоловіків.

Теорія описує і пояснює соціальні відмінності між чоловіками і жінками як біологічно детерміновані, обумовлені сексуальними не-свідомими інстинктами. Основна увага в процесі залучення до суспільства і культури приділяється процесу соціалізації, в якому особистість займає пасивне місце, будучи об'єктом впливу. Допускаємо, що подібна детермінація відноситься й до участі жінок у політиці, оскільки їм належить експресивна роль, тобто фактично жінки є пасивними гравцями у політичному світі.

Інший підхід належить французькій письменниці, філософу та теоретику фемінізму Симоні де Бовуар. Найвідомішою її роботою є книга «Друга стаття», яку цілком можна віднести до «класики» теорії фемінізму. І хоча книга вийшла в 1949 році, вона все ще залишається дуже актуальною для осмислення становища жінки в сучасному суспільстві та політиці. Основна теза книги Друга стаття [10]: «Жінкою не народжуються, нею стають» відсилає нас до соціального конструкту поняття «жінка», «жіночність». Симона де Бовуар стверджує, що не існує такого явища, як жіноча природа і жіночність. Те, що вкладається в ці поняття обумовлено культурно і історично. Відповідно створюється певний міф, еталон, єдине монолітне уявлення про те, що є таке жінка і жіночність. Суспільство вимагає від кожної жінки відповідності даному образу, яке, по суті, неможливо. Гендерні відмінності не є природними або біологічними, але в соціокультурному просторі легітимізуються в даних категоріях. Більшою мірою дані відмінності виявляються в моделях поведінки, соціальних сферах, тобто практиках повсякденної взаємодії. При цьому владні відносини інкорпоровані в гендерні відносини, таким чином, що відмінності чоловічого і жіночого репрезентуються як нерівність можливостей різних

груп чоловіків і жінок.

Відмінності статей будуються на універсалістській точці зору, що ототожнює чоловіче з загальнолюдським і зводить жіноче до другорядної позиції «Іншого». За чоловіком в повсякденній свідомості закріплена роль творця, суб'єкта, господаря, а за жінкою – об'єкта його влади. Те, що вкладається в поняття «жінка»/«жіночність» покликане підтримувати існуючу ієрархію між статями. Будь-які спроби жінки зайняти позицію активного суб'єкта зазіхають на руйнування гендерного поділу і нерівності. Відповідно поняття «жінка» не просто включає в себе якісь категорії, ідеї, образи, але вбудовано в стосунки влади і підпорядкування. Саме це визначає, чому жінка набуває властивостей пасивного об'єкта.

Симона де Бовуар бачить потенціал звільнення жінки в економічній незалежності і зміні розподілу ресурсів в суспільстві. Вона підкреслює, що, не дивлячись на декларовану рівність прав чоловіків і жінок, наприклад, набуття жінкою виборчого права, реального звільнення жінці не приносить, це неможливо без економічної незалежності. Однак, при цьому важливо і зміна всієї соціальної структури, так як на думку Бовуар лише соціалістичне суспільство може запропонувати таку модель, при якій можливо подолати трудову експлуатацію і надати жінкам реальні ресурси для емансипації. Капіталістична система підтримує систему контролю чоловіків над жіночою працею. Суть цього контролю полягає в тому, що жінки не допускаються до високооплачуванним робочих місць, до продуктивних сфер праці (жінки найчастіше сконцентровані в невиробничих сферах). Все це підштовхує їх до розгляду шлюбу як засобу вирішення матеріальних проблем. Відносно участі жінок у політиці, то тут, наголошує С.Бовуар, необхідні зміни в існуючій системі влади, а саме, зміна структури влади та розподілу ресурсів, а також положення жінок на ринку праці.

Над цією проблемою всерйоз розмірковував П'єр Бурдьє. Із-під його пера вийшла, зокрема, книга-есе «Чоловіче панування» [11], яка була спеціально присвячена проблемам пригнічення жінок, тобто гендерної нерівно-

сті як політичного феномена. Бурдьє, доводив в ній, що гендерна нерівність є чи не найбільш надійною основою для підтримки соціальних ієрархій. Теоретик виходив з того, що збереження гендерної нерівності забезпечується за рахунок символічного насильства, тобто формування та підтримки гендерних стереотипів, певних символів і образів, які їх пояснюють та підсилюють, а отже, виробляють і відтворюють патерни панування і підпорядкування між чоловіками і жінками. В процесі взаємодії індивіди створюють колективні культурні схеми (фрейми), які впливають на його характер. Різного роду комунікації – ритуали, церемонії, взагалі закріплені форми емоційно мотивованої поведінки, які перетворюються на моделі доречної в конкретній ситуації поведінки, Бурдьє включив в об'ємне поняття «габітус» (від франц. «Habitat» – місце проживання, певна соціальна локація) Габітус у Бурдьє – це система надбаних в процесі соціалізації схильностей. Такі схильності, об'єктивно призначені для досягнення певних результатів, не передбачають свідомої спрямованості на ці результати і не вимагають особливої майстерності. Габітус зумовлений середовищем, умовами існування шляхом внутрішнього засвоєння правил індивідом. Це – результат його особистої історії і соціального досвіду. Разом з тим габітус структурує і новий досвід, який, в свою чергу, може трансформувати вихідні ментальні структури. Габітус залежить від соціальної «траєкторії» індивіда. В цьому плані габітус є «інкорпорований клас» (включаючи не тільки соціальні, а й біологічні властивості індивіда, наприклад, стать і вік). На думку Бурдьє, фактори, що впливають на індивідів протягом усього їхнього існування, утворюють систему, всередині якої головна увага припадає на наявний у них соціальний капітал, а також на відповідну диспозицію у відносинах виробництва і відтворення. Бурдьє переконаний в тому, що саме габітус надає владі символічний вимір – він дозволяє отримувати від домінованих згоду на панування. Механізм чоловічого панування забезпечений, в першу чергу, «диференційованою соціалізацією» чоловіків і жінок. Ця соціалізація конструює

чоловічий габітус через відносини з закріпленими сферами: економічною, політичною, релігійною, науковою. У цих просторах між чоловіками як би розігруються серйозні ігри – чоловіки приречені володіти ними. У той же час жінок привчають до того, що вони знаходяться на полюсі приватного, тобто юридично і фактично виключені з тих ігор, де стверджується і здійснюється мужність. Їм відводиться роль глядачок. Поза грою вони виявляються на тій підставі, що природа нібито обділила їх необхідними якостями: жіноча стать на відміну від чоловічої конструюється як стать, наділена переважно негативними, зневажливими характеристиками. Ці характеристики не дозволяють брати участь у публічній діяльності від першої особи, тобто на правах суб'єкту. А тому, як іронічно зауважує Бурдьє, диференційована соціалізація навчає «чоловіків любити ігри влади, а жінок – любити чоловіків, які в них грають» [11].

Цей аналіз диспозицій чоловіків і жінок спонукає Бурдьє вельми критично оцінювати наслідки формальної інституалізації жіночої участі в політиці. Він переконаний в тому, що звільнення жертв від символічного насильства не може здійснюватися тільки на основі указу. Більш того, на його думку, обмеження, що накладаються на поведінку жінок їх габітусом, найсильніше починають проявлятися саме тоді, коли зникає зовнішній примус і досягається формальне рівність їх прав (Право голосу, право на освіту, доступ до будь-яких професій, в тому числі політичних).

Припускаємо, що повноцінна, а не формальна, участь жінок у політиці можлива за умови руйнування ментальних конструкцій символічної переваги чоловіків, а також створення різних форм колективного контролю за соціальними механізмами панування, одним з ключових концептів якої є «габітус», який глибоко розкриває механізми, що забезпечують стійкість традиційних гендерних диспозицій в політичному полі.

На сьогодні сформувалась ціла низка сучасних концепцій гендерної рівності, оскільки це питання має наростаючу актуальність у

демократично орієнтованих державах. Формуються квоти на жіноче представництво в органах державної влади. І це має бути темою окремого дослідження.

Висновки. Теоретичні праці, які аналізувалися в цій статті, демонструють що більшість поглядів на питання статусно-ролевих взаємовідносин між чоловіками та жінками є маскулінно орієнтованими. Більшість державних правителів були саме чоловіками, поза одинокими випадками. Однак, якщо більш ретельно дослідити кожну з епох, то ми знайдемо праці теоретиків-філософів, які міркували про устрій суспільства, де чоловік та жінка є рівними (утопісти – Т.Мор, Т. Кампанелла, Сен-Симона, Ш. Фур'є), (К.Маркс та Ф.Енгельс з позиції революції та встановлення соціалізму), (М.Мід – опосередковано), (Симона де Бовуар як теоретик фемінізму), (П. Бурдьє – описуючи умови, за яких жінки нарівні і чоловіками стають повноцінними гравцями на політичному полі). Це звичайно можна вважати передумовою формування гендерної рівності. Практичний погляд на проблему показує, що реальні зміни у свідомості почалися тоді, коли жінки стали вважатися повноцінними членам громадянського суспільства, потім отримали деякі із громадянських прав (право голосувати на виборах, отримувати освіту, займатися суспільними справами). Отримання доступу до інформації надало більші можливості жінкам реалізовувати свій потенціал поза межами домогосподарювання. Проте, повного гендерного паритету наразі не досягнуто навіть у багатьох сучасних демократичних країнах. Для розуміння ситуації щодо гендерного паритету є спеціальний термін «гендерний розрив», котрий означає відмінності між чоловіками та жінками у доступі до ресурсів та можливостей, у отриманні користі (вигоди) від освіти, послуг, зайнятості, політичної участі тощо. Однак, якщо це питання всерйоз непокоїть світову наукову та політичну спільноту та виноситься на порядок денний, то маємо підстави прогнозувати тенденцію до подальшої мінімізації гендерного розриву.

Бібліографічні посилання

1. Аристотель. Политика. *Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории* / Аристотель. М.: Литература, 1998.
2. Платон. Держава. *Мыслители Греции. От мифа к логике: Соч.* М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 1998.
3. Трофимова М.К. Гностицизм и христианство. *Апокрифы древних христиан.* М., 1989. С. 168.
4. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. М.: Атеист, 1930, С. 129.
5. Кристина Пизанская. Из «Книги о Граде женском». *Пятнадцать радостей брака.* М., 1991. С. 228.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. *Соч.* Т. 3. С. 31.
7. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.* Т. 21. С. 68.
8. М. Мид. Культура и мир детства. Избранные произведения. (главы из книги «Пол и темперамент в трех примитивных обществах») (с.233). Москва, «Наука» Главная редакция восточной литературы .1988.
9. Parsons T., Bales R. Family, Socialization and Interaction Process. New York: Free Press, 1955.
10. Бовуар С. Второй пол. М.: Прогресс; СПб: Алетейя, 1997.
11. Бурдье П. Мужское господство. Пер. с фр. Марковой Ю.В. *Социальное пространство: поля и практики.* М.: Институт экспериментальной социологии, СПб. Алетейя, 2005. С. 286-364.

References

1. Aristotel. Politika. *Aristotel. Etika. Politika. Ritorika. Poetika.* M.: Literatura, 1998.
2. Platon. Derzhava. *Myisliteli Gretsii. Ot mifa k logike: Soch.* M.: ZAO Izd-vo EKSMO-Press; H.: Folio, 1998.
3. Trofimova M.K. Gnostitsizm i hristianstvo. *Apokrifyi drevnih hristian.* M., 1989. S. 168.
4. Shprenger Ya., Institoris G. Molot vedm. M.: Ateist, 1930, S. 129.
5. Kristina Pizanskaya . Iz «Knigi o Grade zhenskoy». *Pyatnadsat radostey braka.* M., 1991. S. 228.
6. Marks K., Engels F. Nemetskaya ideologiya. *Soch.* T. 3. S. 31.
7. Engels F. Proishozhdenie semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva. *Marks K., Engels F. Soch.* T. 21. S. 68.
8. M. Mid. Kultura i mir detstva. Izbrannyye proizvedeniya. (glavyi iz knigi «Pol i temperament v treh primitivnyih obschestvah») (с.233). Moskva, «Nauka», Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi. 1988.
9. Parsons T., Bales R. Family, Socialization and Interaction Process. New York: Free Press, 1955.
10. Bovuar S. Vtoroy pol. M.: Progress; SPb: Aleteya, 1997.
11. Burde P. Muzhskoe gospodstvo. Per. s fr. Markovoy Yu.V. *Sotsialnoe prostranstvo: polya i praktiki.* M.: Institut eksperimentalnoy sotsiologii, SPb. Aleteyya, 2005. S. 286-364.

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 321.021

**Александр Владимирович Михайлюк*,
Виктория Анатольевна Вершина****

*Национальная металлургическая академия Украины

Пр. Гагарина, 4, Дніпро, 49600, Україна

*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>; E-mail: mich_al@ukr.net

**Дніпровський національний університет імені Олесе Гончара

Пр. Гагарина 72, Дніпро, 49000, Україна

**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>; E-mail: vivi.dp@ukr.net

Received 26 July 2018; revised 25 August 2018; accepted 10 September 2018

doi: 10.15421/341911

**ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА:
СМЫСЛ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ**

Аннотация.

Рассматривается смысл и содержание понятия «информационная политика». Смысл понятия «информационная политика» раскрывается через понимание слагаемых «информационная» и «политика». Понятие «политика» выступает здесь как имя существительное, подчиняющее понятие, а «информационная» – как имя прилагательное, характеризующее основное понятие «политика». Т.е. понятие «политика» шире, чем понятие «информационная политика» и перекрывает последнее.

Политика рассматривается как разновидность управления. В основе политики лежат властные отношения, отношения руководства – подчинения. Информация рассматривается как результат внешнего знакового воздействия и его интерпретации, а не собственного опыта человека. Власть и ее осуществление рассматривается как коммуникационный процесс.

Информационная политика представляет собой использование информации как средства для достижения политических и иных целей, информационное воздействие политических акторов друг на друга. Власть – это информационное взаимодействие между управляющим и управляемым. В информационном обществе политика и информация – взаимозависимые явления, которые влияют друг на друга в процессе социального управления. Информационная политика является регулятором большинства сфер жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: информационная политика, управление, коммуникация, власть, медиа.

Oleksandr V. Mykhailiuk*, Victoriia A. Vershyna**

*National Metallurgical Academy of Ukraine

Gagarina ave., 4, Dnipro, 49600, Ukraine

*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>; E-mail: mich_al@ukr.net

**Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>; E-mail: vivi.dp@ukr.net

Information politics: the meaning and content of the concept

Abstract.

The meaning and content of the concept “Information politics” are examined. Sense of concept “Informative politics” opens up through understanding of elements “informative” and “politics”. Concept of “politics”

is here what as a noun, subordinating a concept, and “informative” - as the name is adjective characterizing the basic concept of “politics”. The concept of “politics” is wider, than concept “Informative politics” and overlaps the one.

Politics is examined as a kind of management. Politics is based on power relations, on relations of leadership-subordination. Information is examined as a result of interpretation of external sign influence, but not own experience of a person. Power and her realization are examined as an of communication process.

Informative politics is the use of information as facilities for the achievement of political and another aims, informative influence of political actors friend on each other.

A significant factor in any communication is the credibility of the information. Confidence in information means, first of all, a conscious a priori endowment with its property of reliability, which is accompanied by positive emotional evaluations of information and readiness to use it in its activities.

Interactivity implies a critical attitude to information, the ability to analyze and independently comprehend it. In this case, it is necessary to ascertain not only the absence of psychological mechanisms of protection against manipulative influences in a significant part of the population, but a direct unwillingness to resist the informational influence.

Power is this informative co-operation between a manager and guided. In informative society politics and information is the interdependent phenomena that influence on each other in the process of social management. Informative politics is the regulator of most spheres of human activity.

Keywords: informative politics, management, communication, power, medias.

Михайлюк Олександр Володимирович*, Вікторія Анатоліївна Вершина**

**Національна металургійна академія України*

Пр. Гагаріна, 4, Дніпро, 49600, Україна

**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>; E-mail: mich_al@ukr.net*

***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

***ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>; E-mail: vivi.dp@ukr.net*

Інформаційна політика: сенс та зміст поняття

Анотація.

Розглядається сенс та зміст поняття «Інформаційна політика». Сенс поняття «Інформаційна політика» розкривається через розуміння складових «інформаційна» і «політика». Поняття «політика» виступає тут як іменник, що підпорядковує поняття, а «інформаційна» - як прикметник, що характеризує основне поняття «політика». Тобто поняття «політика» ширше, ніж поняття «Інформаційна політика» і перебиває останнє.

Політика розглядається як різновид управління. В основі політики лежать владні стосунки, стосунки керівництва-підпорядкування. Інформація розглядається як результат зовнішнього знакового впливу та його інтерпретації, а не власного досвіду людини. Влада і її здійснення розглядається як комунікаційний процес.

Інформаційна політика є використанням інформації як засобу для досягнення політичних та інших цілей, інформаційним впливом політичних акторів один на одного. Влада - ця інформаційна взаємодія між управляючим та керованим. У інформаційному суспільстві політика і інформація - взаємозалежні явища, які впливають одне на одне в процесі соціального управління. Інформаційна політика є регулятором більшості сфер життєдіяльності людини.

Ключові слова: інформаційна політика, управління, комунікація, влада, медіа.

Постановка проблеми. Понятие «информационная политика» в последнее время стало довольно популярным. Оно используется как юридический термин, широко применяется в средствах массовой информации, в политической, юридической, социологической и пр. литературе. Вместе с тем само понятие

остаётся недостаточно определённым. В него часто вкладывается различный смысл и содержание. В условиях, когда информация и информационные технологии становятся одним из ключевых факторов общественной жизни, понимание сущности и содержания понятия «информационная политика» является весьма

актуальным.

Анализ исследований и публикаций. Вопросы, касающиеся теоретических и практических аспектов информационной политики, рассматривали многие авторы. Представляется важным выделить труды Ж.Бодрийяра, П.Бурдье, Т.А.Ван Дейка, М.Кастельса, У.Липпмана, Н.Лумана, М.Фуко, У.Эко, М.Н.Грачева, А.В.Манойло, В.Д.Попова и др., посвященные проблемам политической коммуникации, дискурсивного характера властных взаимоотношений, процессам медиатизации и виртуализации современной политики. Из украинских авторов стоит выделить работы И.В.Аристовой, Г.Г.Почепцова, С.А.Чукот, Ю.П.Сурмина и др.

Средневековые схоласты, прежде чем начинать свои диспуты, говорили: «Sit definiri», что значит «давайте определимся в понятиях». Именно эта задача и является **целью** данной работы.

Изложение основного материала. Понятие информационная политика чаще всего принято рассматривать как совокупность основных направлений и способов деятельности по получению, использованию, распространению и хранению информации или же как совокупность всех гражданских законов, правил и политик, которые поощряют, препятствуют или регулируют создание, использование, хранение и распространение информации. Информационная политика рассматривается как способ обращения с имеющимися информационными потоками и ресурсами со стороны различных институциональных субъектов, набор средств и приемов управления информационными потоками, как совокупность методов и средств деятельности в информационной сфере, направленных на формирование и управление информационным пространством, как способ воздействия власти на общество посредством распространения массовой информации и т.п. При этом внимание акцентируется, прежде всего, на деятельности государства. Часто определение информационной политики не дается, как, например, в Законе Украины «Об информации» [8], а лишь перечисляются отдельные призна-

ки, свойства, направления, цели и т.п. – как реальные, так и приписываемые. Впрочем, приписывание свойств – один из видов мышления.

Информационная сфера – это, прежде всего, структурный элемент социосферы, в котором информация рассматривается как субстрат общественных отношений. Термин «информационная политика» может претендовать на интерпретацию в социально-гуманитарном ключе, при этом особое внимание следует обратить на коммуникативный аспект. Информационная политика может быть рассмотрена, с одной стороны, как политика манипулирования общественным мнением или, с другой стороны, как политика, направленная на легитимацию органов власти и принимаемых ими решений [22, с. 79-81].

Определение понятия есть логическая операция, которая раскрывает содержание понятия или устанавливает значение термина. Любое понятие имеет содержание и объем. Содержанием понятия является совокупность характеризующих предмет существенных признаков, подразумевающихся в данном понятии. Объем понятия составляет совокупность или множество предметов, которое мыслится в понятии. Любое понятие может быть полно охарактеризовано при помощи определения его содержания (иными словами – смысла) и установления предметов, с которыми данное понятие имеет определенные связи. При этом стоит подчеркнуть условность и конвенциональность любого термина и понятия. Содержание и смысл понятия зависят от контекста его использования.

Смысл понятия «информационная политика» раскрывается через понимание слагаемых «информационная» и «политика». Понятие «политика» выступает здесь как имя существительное, подчиняющее понятие, а «информационная» – как имя прилагательное, характеризующее основное понятие «политика». Т.е. понятие «политика» шире, чем понятие «информационная политика» и перекрывает последнее.

Понятие «политика» имеет чрезвычайно широкий смысл и охватывает все виды дея-

тельности по самостоятельному руководству (М.Вебер). В основе политики лежат властные отношения, то есть отношения руководства – подчинения. Традиционное определение политической деятельности – «искусство и наука управления». М.Вебер писал даже о политике умной жены, которая стремится управлять своим мужем [4]. Политика является одной из разновидностей управления, его частным случаем [26]. Но, прежде всего, политика понимается как сфера деятельности, связанная с отношениями между классами, нациями и др. социальными группами, ядром которой является проблема завоевания, удержания и использования государственной власти; деятельность государственной власти в области управления и международных отношений; деятельность той или иной общественной группировки, партии, класса, определяемая их целями и интересами.

Существует множество способов определения понятия «информация», как и попытки вообще отказаться от его определений. Каждое из определений отражает тот факт, что само понятие изменчиво. В связи с этим, понятие «информация» определяется в каждой области и для каждой оригинальной задачи специальным образом. В любом случае, информация – это результат внешнего знакового воздействия и его интерпретации, а не собственного опыта человека.

Человек – существо, живущее не только в физическом, но и в знаково-символическом мире. Э. Кассирер определял человека как *animal symbolicum* (животное символическое). Человек выступает как животное, создающее «символический мир». По мнению Э.Кассирера, вся человеческая деятельность носит символический характер. Человек уже не противостоит реальности непосредственно, он не сталкивается с ней лицом к лицу. Физическая реальность как бы отдалается по мере того, как растет символическая активность человека» [10, с.29-30].

В отличие от животного, поведение человека программируется не только и не столько генетически, сколько социально-культурно. Ю.М.Лотман определял культуру как сово-

купность всей ненаследственной информации, способов ее организации и хранения. Определение сущности культуры как информации влечет за собой постановку вопроса об отношении культуры к основным категориям ее передачи и хранения, и прежде всего, об отношении к понятиям языка, текста круга проблем, с этими понятиями связанного [15, с.147-148]. Культура выполняет функцию отбора и структурирования информации о внешнем мире. Через знаковое пространство культура моделирует сознание человека и представление его о мире. В определенном смысле человека можно назвать информационным продуктом. Информация формирует модель мира в сознании людей. Изменения в общественной жизни происходят, главным образом, при помощи изменений в картине мира человека в результате информационного воздействия.

«Сущность человека» как «совокупность всех общественных отношений» [21, с.3] реализуется через совокупность различного рода коммуникаций. В широком смысле под коммуникацией принято понимать и систему, в которой осуществляется взаимодействие; и процесс взаимодействия; и способы общения, которые позволяют создавать, передавать и принимать разнообразную информацию.

В теории Н. Лумана понятие коммуникации является решающим фактором для определения понятия общества. По Луману, общество состоит не из личностей, а из коммуникаций между ними. Согласно Луману, коммуникация – это единственная общественная структурообразующая единица, которая обладает внутренней структурой, и конституируется тремя элементами: сообщением, информацией и пониманием. Эти элементы не являются самостоятельными элементами, существующими сами по себе. Коммуникация – это отношение этих элементов, конструирующее ее [18].

Исторически коммуникацией было приращение другого к выполнению того или иного действия. То есть для коммуникации существенен переход от говорения Одного к действиям Другого [25, с.16].

Власть и ее осуществление выступает как коммуникационный процесс. Власть понимается как «символически генерализированное коммуникативное средство» [17, с.25]. Как и любое другое коммуникативное средство, она регулирует процесс межличностного взаимодействия путем редукции «комплексности» (неограниченного числа возможностей) к ограниченному числу возможных действий, которые ограничивают и исчерпывают пространство выбора у партнера по коммуникации. Власть возникает и функционирует во многом сходно с другими системами коммуникации, такими, как наука или экономика. Она неизбежно возникает в ходе любых коммуникативных интеракций и представляет собой «жизненно-мировую универсалию существования», так как «там, где люди коммуницируют друг с другом, всегда существует вероятность того, что они будут ориентироваться на возможность причинения взаимного вреда и тем самым оказывать друг на друга влияние» [17, с. 139]. В конечном итоге «функция власти состоит как раз именно в том, что власть устанавливает возможные сцепления событий абсолютно независимо от воли подчиненного этой власти человека, совершающего те или иные действия, желает он этого или нет» [17, с. 23].

Социальная власть обычно является не прямой и реализуется через «сознания» людей, например, за счет управления необходимой информацией или мнениями в целях планирования и выполнения определенных действий [7, с.47].

Политическая деятельность предполагает информационное взаимодействие «управляющих» и «управляемых», точнее, информационный обмен, обратную связь между ними. Политическая коммуникация представляет собой информационное воздействие политических акторов друг на друга и окружающую социальную среду (общество) по поводу власти, властно-управленческих отношений в обществе, является атрибутом, неотъемлемым свойством политической деятельности, без которого последняя не может ни существовать, ни мыслиться [6, с.64].

Транслируемый информационный поток является процессом передачи символов, способным побуждать получателя информации к определенным действиям. П. Акофф определял информацию, во-первых, как информирующую, влияющую на вероятность выбора последовательности действий; во-вторых, как инструктирующую, изменяющую вероятность достижения цели посредством той или иной последовательности действий; в-третьих, как мотивирующую, меняющую значимость элементов определенной последовательности действий [1, с.147].

Коммуникация в сфере политики, или политическая коммуникация, подобно любым другим коммуникационным актам, может преследовать три цели: передачу информации, изменение мнения, изменение поведения информируемых, однако ключевым в этом процессе, несомненно, является изменение поведения, поскольку именно оно составляет стержень властно-управленческих отношений в обществе [6, с.8].

Социально-информационным плацдармом политики является политическая коммуникация, которую можно определить как непрерывный процесс передачи информации, циркулирующей внутри и между политическими и социальными системами на всех уровнях [22, с. 80].

Управление представляется процессом переработки информации, или процессом превращения информации в действие. Под управлением, в первую очередь, понимается целенаправленное информационное влияние управляющей подсистемы на управляемую подсистему, которая осуществляется по схеме обратной связи [2]. Политическая коммуникация проявляется в виде социального взаимодействия «управляющих» и «управляемых», взаимного обмена информацией и действиями между ними.

Выяснение проблемы «субъект и объект политики» имеет принципиальное значение как в общеконцептуальном плане, так и в плане определения сущности составляющих элементов (информационной) политики. Субъект политики – это действующее лицо, социальная

группа или организация, которые, имея определенные интересы, используя определенные средства, проявляют себя в сфере политики. Субъектами политики являются: лицо, политические лидеры, политическая элита, социальные сообщества, этнонациональные сообщества, общественные движения, общественные организации, политические партии, регионы, государства и пр.

Кроме понятия «субъект политики», в политологии существует и понятие «объект политики», тесно связанное с понятием «субъект». Объект политики – это лицо, группа общества, организация и т.п., на которые влияет субъект политики. Иными словами, субъекты политики являются и объектами политики. Субъекты являются одновременно и объектами политики, а объекты – субъектами.

То же самое можно сказать и о субъектах и объектах информационной политики, с той лишь разницей, что здесь субъектами и объектами выступают производители, собственники, провайдеры, информационные посредники, продавцы и покупатели, пользователи информационных продуктов и услуг и т.п.). Но при этом производители (собственники) и потребители информации оказываются в совершенно разных условиях. Производители и собственники информации выступают как реальные субъекты, а потребители информации – как объекты информационного воздействия. Объектом управления является не любой существующий объект, а лишь тот, который включен в управленческую деятельность и поддается соответствующим влияниям, то есть получает определенную информацию [2].

Вопрос о власти – это вопрос о медиумах [20, с. 9]. Конструирование значений играет решающую роль в производстве и воспроизводстве властных отношений во всех сферах социальной жизни. Существует, однако, одна черта, общая для всех процессов символического конструирования: они в значительной мере зависят от месседжей и фреймов, создаваемых, форматируемых и распространяемых в мультимедийных коммуникационных сетях [11, с.454]. В условиях становления информа-

ционного общества анализ проблемы борьбы за власть смещается от традиционной постановки вопроса о власти и собственности на средства материального производства в плоскость борьбы за власть и собственность на средства производства общественного мнения. Происходит концентрация управления информационными потоками в руках достаточно узкого круга лиц, ставящих перед собой задачу направленного воздействия на массовое сознание или манипулирования им в политических целях [6, с.9].

Реализация политической коммуникации связана с производством и распространением информации и направлена, прежде всего, на общество или отдельные целевые группы с целью решения политических задач. Использование информации в процессе политического управления сводятся в первую очередь к формированию у целевых групп определенных мнений, стереотипов, установок, предпочтений и убеждений, а также моделей поведения в интересах субъекта воздействия

Информационная политика может пониматься либо как политика, использующая информацию как средство для достижения политических целей, либо как политика в сфере информации и информационной деятельности, опять же с целью реализации собственных интересов. Информационная политика предполагает использование информации как средства осуществления, удержания, а в необходимых случаях и завоевания власти. Эффективность осуществления власти в значительной степени зависит от его информационного обеспечения. Информационная политика – деятельность субъекта по актуализации и реализации своих интересов в обществе посредством формирования, преобразования, хранения и передачи всех видов информации. Информационная политика выступает как сфера деятельности, связанная с политическими отношениями, сутью которых является распределение власти и влияния между субъектами политики, основанное на их возможностях и способностях воздействовать с помощью информации друг на друга [19, с.125].

В.Д. Попов отмечает, что, выражая сущ-

ность информационной политики через категорию «информационная власть», можно говорить о том, что «информационная политика – это способность и возможность субъектов политики оказывать воздействие на сознание, психику людей, их поведение и деятельность в интересах государства и гражданского общества с помощью информации» [24, с.20]. Добавим, что это воздействие необязательно должно быть «в интересах государства и гражданского общества», как и необязательно должно быть направлено на «обеспечение конституционного права граждан на доступ к информации».

При этом, информационная политика может быть как государственная, так и негосударственная. Под информационной политикой понимается совокупность методов и средств деятельности в информационной сфере, направленных на формирование и управление информационным пространством. Понятие «информационной политики» также трактуется как способ обращения с имеющимися информационными потоками и ресурсами со стороны различных институциональных субъектов. Информация (что бы ни понималось под этим термином в каждом конкретном случае) выступает здесь в качестве объекта намеренной манипуляции и выполняет чисто техническую функцию, наряду с другими ресурсами деятельности: кадрами, материально-технической базой, финансами и т.д. Во всех случаях интересы субъектов такой информационной политики лежат за пределами собственно информационного пространства. В рамках этих интересов достигаются политические, коммерческие и любые другие цели, для которых новые информационные возможности – в лучшем случае лишь удачное подспорье (а иногда – досадное затруднение), но сама по себе природа этих интересов и целей остается неизменной [9].

Несмотря на то, что в информационном политическом пространстве отдельные акторы могут формировать собственные практики, демонстрируя соответствующие способы достижения целей и взаимодействия со своими контрагентами, сильное воздействие на всех

участвующих в политических коммуникациях оказывает государство, являющееся ядром политической системы. П. Бурдьё дал определение государству, идентифицируя его как обладателя монополии на легитимное символическое насилие [3, с. 186].

Источниками социальной власти выступают насилие и дискурс, принуждение и убеждение. Джефф Малган обозначает три источника власти: насилие, деньги и доверие (цит. по [11, с.33]). Но возможность успешного использования насилия или запугивания основывается на фрейминге индивидуального или общественного сознания [11, с.453].

Согласно Н.Луману, насилие является условием возникновения власти как пограничная «альтернатива избегания», однако в собственном смысле оно никогда не является властью. Более того, для развитых общественных систем применение насилия является свидетельством недостаточности власти. Показателем силы власти является, напротив, отказ от принуждения (насилия), так как принуждение означает уничтожение конститутивного признака власти, а именно наличия выбора из ограниченного ряда возможных действий. Для сильной власти, характерной для современных демократических обществ, показательно, напротив, широкое число степеней свободы и ее способность «добиваться признания своих решений при наличии привлекательных альтернатив действия или бездействия» [17, с. 18].

Как говорил Мишель Фуко, обладать дискурсом – значит обладать властью. Современные элиты не осуществляют политику гегемонии с помощью прямого принуждения. Напротив, прямая конфронтация во многом означает неспособность элит формировать такие системы знаний, которые исключают возможность «звучания» критических и несогласных мнений [7, с.8].

Развитие социума, с точки зрения феномена информации, – смена фаз доминирования силовых, энергетических и информационных способов управления со сменой доминанты «языков управления». Поэтому по мере демократизации режимов и, соответственно, отхо-

да от любых силовых методов решения вопросов в связке «управляющие - управляемые», на первый план в регулировании отношений власти и общества выдвигается коммуникация. Происходит «медиатизация политики» – процесс, при котором политическая жизнь перемещается в символическое пространство средств массовой информации, политика и коммуникация тесно переплетаются [22, с.80].

Властвовать означает сегодня обладать не столько аппаратом принуждения, сколько возможностью определять (описывать, объяснять, прогнозировать, конструировать) текущую ситуацию в обществе, формулируя критерии объективности, непредвзятости, авторитетности, правдивости и истинности. В условиях глобализации, когда информация способна распространяться практически мгновенно и охватывать огромное количество индивидов, основным средством власти является знание, формируемое путем включения субъектов, социальных групп и институтов в исторически обусловленные гетерогенные дискурсивные практики [23, с.8].

Информация и знания – явления одного порядка. Хотя далеко не всякая информация является знанием, но любое знание пребывает в поле информации. Далеко не всякая информация является знанием, в то время как любое знание пребывает в поле информации.

Вопрос о власти – это вопрос о распределении знания и незнания. Как сказано у Лао Цзы, «правление совершенному мудрого» «постоянно стремится к тому, чтобы у народа не было знаний и страстей, а имеющие знания не смели бы действовать» [12]. Власть, основанная на знании одних и незнании других. Предполагается, что те, кто обладает властью, владеют целостными знаниями, а у толпы они накапливаются в форме калейдоскопа (мозаичное мышление). Только определенная группа людей знает, что истинно и ложно и контролирует это знание, а все остальные просто верят в то, что им говорят. Все сводится к выяснению того, что людям следует знать. М.Фуко писал: «Знание никогда не бывает «чистым», ибо оно всегда строится «по канве» властных отношений, как не существует чисто негативной, чи-

сто репрессивной власти: механизмы власти всегда позитивны и продуктивны. Знание никогда не может быть «незаинтересованным»: знание – это и зло и сила, оно одушевлено страстями, инстинктами, побуждениями, желаниями и насилием. Власть порождает знание, а знание есть власть» [27, с.21]

В качестве самой известной и простой формы властного контроля над информационными процессами выступает цензура, когда государство с помощью специально назначенных и ответственных перед ним чиновников «руководит» содержанием печатных и других информационных материалов [2]. Этот контроль может принимать самые разные формы – от официальной деятельности специальных государственных институтов до организации «неформального давления снизу» путем формирования общественного мнения.

Результативным средством государственной информационной политики выступает право. Юридический способ регуляции информационных отношений выглядит наиболее приемлемым для большинства членов общества, поскольку создает видимость существования взаимных обязательств, стимулов и ограничений.

Одна из важнейших социальных функций власти – дозирование информации и ее «упаковка» [2]. На этом основывается механизм манипулирования общественным мнением. Манипулирование связано с целенаправленным преобразованием информации. Цель манипуляций – скрывая свои истинные намерения, побудить другого человека к совершению определенных действий, изменению ценностных установок, мнений и т.п., одновременно сохраняя у него иллюзию независимости, самостоятельности принимаемых решений.

Коммуникационные технологии в современной практике политического управления интенсивно используются для формирования моделей восприятия социально-политической реальности обществом, а также моделей массового поведения, рассчитанных на поддержание стабильности существующих политических режимов и достижения целей субъектов политического управления. Такого рода

модели выполняют функцию упорядочивания и структурирования сложной политической реальности для населения, упрощая картину мира, а также выступают в качестве инструмента выработки предсказуемых и управляемых шаблонов политического поведения в обществе. Ввиду этого задачи формирования для общественного сознания простых объяснительных моделей социально-политической реальности и соответствующих им «безопасных» поведенческих реакций становятся одними из ключевых в процессе современного политического управления [5].

Конструирование реальности является основным механизмом воздействия средств массовой информации на личность и общество. Средства массовой информации конструируют новую реальность, а не отражают мир таким, каков он есть.

Восприятие реальности, а также те ценности и смыслы, которых придерживается субъект политического управления, во многом основываются на коммуникативных процессах получения информации, конструирующих, выражаясь языком У. Липпманна, псевдореальность, замещающую реальность объективную [13]. Как писал Ю.М.Лотман, ложь вырастает на той же основе, что и информация, и является оборотной стороной ее социального функционирования [16, с.147].

Взросшие объемы информации, огромная скорость их получения привели к тому, что человек потерял способность не только критически, а вообще воспринимать информационные объемы. Современные технические средства коммуникации, передавая неведомые ранее объемы информации миллионам людей, оказывают существенное воздействие на сферы их труда, быта, досуга, политической жизни, диктуют им образцы поведения, отражают и формируют общественное мнение. Увеличение объемов циркулирующей в обществе информации приводит к многократному увеличению значения сферы знаков и образов. Люди придают образам не меньшее, а порой и большее значение, чем реальным событиям. Информация заступает собой реальность.

Информационно-идеологическое давление

на субъект приобретает тотальный характер. Государственная власть еще никогда доселе не обладала таким аппаратом социально-когнитивного воздействия, как сегодня. Более того, виртуализация общественных отношений представляется весьма плодотворной почвой для «дискурсивизации» социального мира. Если в современном эпистемическом контексте реальность может быть понята как то, что может быть репрезентировано на (воображаемом) знаково-символическом уровне, то «предвзятое» описание действительности приведет к созданию сначала «необходимой» картины мира, а в конечном итоге – к «правильным» действиям индивидов как объектов дискурсивного воздействия. Иными словами, если власть заинтересована в изменении положения вещей, она вполне может достигнуть этого за счет создания особых описательных и оценочных «матриц» действительности [23, с.10-11].

Условием конструирования значения является получающее сознание – как индивидуальное, так и коллективное. Под коллективным разумом (или общественным сознанием) имеется в виду контекст, в котором сообщение получается [11, с.454]. Информационная политика предполагает интерактивность участников коммуникации. Интерактивность – это двустороннее взаимодействие между отправителем и потребителем информации. Инициатор сообщения не довлеет над получателем, а является таким же полноправным (не более и не менее) участником коммуникации, как и его визави. Отношение к информации может быть самым разнообразным: от пассивного потребления и технического использования до со-знательного конструирования новых систем знаний [9]. При этом значимым фактором любой коммуникации является доверие к информации. Доверие к информации означает, в первую очередь, осознанное априорное наделение ее свойством надежности, которое сопровождается положительными эмоциональными оценками информации и готовностью использовать ее в своей деятельности.

Интерактивность предполагает критическое отношение к информации, способность

ее анализировать и самостоятельно осмысливать. При этом приходится констатировать не только отсутствие психологических механизмов защиты от ма-нипулятивных воздействий у значительной части населения, но прямое нежелание противостоять информационному воздействию. Как пишет Т.Лири, «по некоторым оценкам, около 93% представителей данного вида приспособится к дальнейшей жизни на этой планете, превратившись в смиренных, удовлетворенных, пассивных людей-роботов, управляемых при помощи централизованных средств массовой информации» [14].

Выводы. Информационная политика представляет собой использование информации как средства для достижения политических и иных целей, информационное воздействие политических акторов друг на друга. Власть – это информационное взаимодействие между управляющим и управляемым. В информационном обществе политика и информация – взаимозависимые явления, которые влияют друг на друга в процессе социального управления. Информационная политика является регулятором большинства сфер жизнедеятельности человека.

Библиографические ссылки

1. Акофф Р. О целеустремлённых системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. М.: Совет. радио, 1974. 272 с.
2. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М.: Монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. Справ, 2000. 368 с.
3. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр.; Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. М.: Socio-Logos 1993. 336 с.
4. Вебер М. Политика как призвание. *Вебер М. Избранные произведения*: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. С. 644 - 706.
5. Володенков С.В. Технологии манипулирования общественным сознанием в интернет-пространстве как инструмент политического управления. *ПОЛИТЭКС*. 2017. Том 13, № 3. С. 56-58.
6. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития: Монография. М.: Прометей, 2004. 328 с.
7. Дейк ван Тён А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. Пер. с англ. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 344 с.
8. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ, зі змінами від 01.07.2010 р. № 2388-VI.
9. Зуев С.Э. Измерения информационного пространства (политики, технологии, возможности). [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://future.museum.ru/part01/010601.htm>
10. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. С. 3-30.
11. Кастельс, М. Власть коммуникации: учеб. пособие / пер. с англ. Н. М. Тылевич; под науч. ред. А. И. Черных; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 564, [4] с.
12. Лао Цзы. Дао дэ цзин (Книга пути и добродетели). Перевод Ян Хин Шуна [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://tao-te-ching.ru/>
13. Липпман У. Общественное мнение/ Пер. с англ. Т.В. Барчуновой. М. Институт фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
14. Лири Т. История будущего [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://libking.ru/books/religion-/religion-esoterics/160123-timoti-liri-istoriya-budushchego.html>
15. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства/ Ю.М.Лотман. СПб.: Академический проект, 2002. 543 с.
16. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства. СПб.: Академический проект, 2002. 543 с.
17. Луман Н. Власть / Пер. с нем. А. Антоновского. М.: Праксис, 2001. 256 с.
18. Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем. / А.Антоновский. М.: Издательство «Логос». 2004. 232 с.
19. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: монография. М., МИФИ, 2003. 388с.
20. Марков Б. В. Люди и знаки: антропология межличностной коммуникации. СПб.: Наука, 2011. 667 с.
21. Маркс К. Тезисы о Фейербахе / К.Маркс, Ф.Энгельс. *Соч.* 2-е изд. Т. 3. С.1-4.
22. Осипова О.В. Понятие «государственная информационная политика» в аспекте политической коммуникации: к определению актуального содержания. *Вестник СВФУ*, 2010, т.7, №4. С.79-83.

23. Переверзев Е., Кожемякин Е. От переводчиков. *Дейк ван Тён А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*. Пер. с англ. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 344 с.
24. Попов В.Д. Государственная информационная политика: состояние и проблемы формирования. Массовые информационные процессы в современной России: Очерки / Отв. ред. А.В. Шевченко. М.: Изд-во РАГС, 2002. 301 с.
25. Почепцов Г. Теория коммуникации. М.: Ваклер; К.: Рефл-бук, 2001. 656 с.
26. Франчук В.И. Социальное управление: самоуправление, менеджмент, политическое руководство. М.: Компания Спутник+, 2007. 244 с.
27. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 2004. 416 с.

References

1. Akoff R. O celeustremlyonnyh sistemah/R. Akoff, F. Emeri. M.: Sovet. radio, 1974. 272s.
2. Aristova I.V. Derzhavna informacijna politika: organizacijno-pravovi aspekti / Za zagalnoyu redakciyeyu d-ra yurid. nauk, prof. Bandurki O.M.: Monografiya. Harkiv: Vid-vo Un-tu vnutr. Sprav, 2000. 368 s.
3. Burde P. Sociologiya politiki / Per. s fr.; Sost., obsh. red. i predisl. N.A. Shmatko. M.: Socio-Logos 1993. 336 c.
4. Veber M. Politika kak prizvanie. Veber M. Izbrannye proizvedeniya: Per. s nem. / Sost., obsh. red. i poslesl. Yu.N.Davydova; Predisl P.P.Gajdenko. M.: Progress, 1990. S. 644 - 706.
5. Volodenkov S.V. Tehnologii manipulirovaniya obshestvennym soznaniem v in-ternet-prostranstve kak instrument politicheskogo upravleniya. POLITEKS. 2017. Tom 13, № 3. С. 56-58.
6. Grachev M.N. Politicheskaya kommunikaciya: teoreticheskie koncepcii, modeli, vek-tory razvitiya: Monografiya. M.: Prometej, 2004. 328 s.
7. Dejk van Tyon A. Diskurs i vlast: Reprezentaciya dominirovaniya v yazyke i kom-munikacii. Per. s angl. M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2013. 344 s.
8. Zakon Ukrayini «Pro informaciyu» vid 02.10.1992 № 2657-XII, zi zminami vid 01.07.2010 r. № 2388-VI.
9. Zuev S.E. Izmereniya informacionnogo prostranstva (politiki, tehnologii, voz-mozhnosti). [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu: <http://future.museum.ru/part01/010601.htm>
10. Kassirer E. Opyt o cheloveke: Vvedenie v filosofiyu chelovecheskoj kultury //Problema cheloveka v zapadnoj filosofii. M.: Progress, 1988. S. 3-30.
11. Kastels, M. Vlast kommunikacii: ucheb, posobie / per. s angl. N. M. Tylevich ; pod nauch. red. A. I. Chernyh ; Nac. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». M. : Izd. dom Vysshej shkoly ekonomiki, 2016. 564, [4] s.
12. Lao Czy. Dao de czin (Kniga puti i dobrodeteli). Perevod Yan Hin Shuna [Elekt-ronnij resurs] Rezhim dostupu: <http://tao-te-ching.ru/>
13. Lippman U. Obshestvennoe mnenie/ Per. s angl. T.V. Barchunovoj. M. Institut fonda «Obshestvennoe mnenie», 2004. 384 s.
14. Liri T. Istoriya budushogo [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu: <https://libking.ru/books/religion-/religion-esoterics/160123-timoti-liri-istoriya-budushchego.html>
15. Lotman Yu M. Stati po semiotike kultury i iskusstva/ Yu.M.Lotman. Spb.: Akademicheskij proekt, 2002. 543 s.
16. Lotman Yu. M. Stati po semiotike kultury i iskusstva. Spb.: Akademicheskij proekt, 2002. 543 c.
17. Luman N. Vlast / Per. s nem. A. Antonovskogo. M.: Praxis, 2001. 256 s.
18. Luman N. Obshestvo kak socialnaya sistema. Per. s nem. / A.Antonovskij. M: Iz-datelstvo «Logos». 2004. 232 s.
19. Manojlo A.V. Gosudarstvennaya informacionnaya politika v osobyh usloviyah: monografiya. M., MIFI, 2003. 388s.
20. Markov B. V. Lyudi i znaki: antropologiya mezhlichnostnoj kommunikacii. SPb.: Nauka, 2011. 667 s.
21. Marks K. Tezisy o Fejlerbahe / K.Marks, F.Engels. Soch. 2-e izd. T. 3. S.1-4.
22. Osipova O.V. Ponyatie «gosudarstvennaya informacionnaya politika» v aspekte politicheskoy kommunikacii: k opredeleniyu aktualnogo soderzhaniya. *Vestnik SVFU*, 2010, t.7, №4. S.79-83.
23. Pereverzev E., Kozhemyakin E. Ot perevodchikov. *Dejk van Tyon A. Diskurs i vlast: Reprezentaciya dominirovaniya v yazyke i kommunikacii*. Per. s angl. M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2013. 344 s.
24. Popov V.D. Gosudarstvennaya informacionnaya politika: sostoyanie i problemy formirovaniya. Massovye informacionnye processy v sovremennoj Rossii: Oчерки / Отв. ред. А.В. Шевченко. М.: Изд-во RAGS, 2002. 301 с.
25. Pohepcov G. Teoriya kommunikacii. M.: Vakler; K.: Refl-buk, 2001. 656 s.
26. Franchuk V.I. Socialnoe upravlenie: samoupravlenie, menedzhment, politiche-skoe rukovodstvo. M.: Kompaniya Sputnik+, 2007. 244 s.
27. Fuko M. Arheologiya znaniya / Per. s fr. M. B. Rakovoj, A. Yu. Serebryannikovoj; vstup. st. A. S. Kolesnikova. SPb.: IC «Gumanitarnaya Akademiya»; Universitetskaya kniga, 2004. 416 s.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 327.5

Мустафазаде Парвана Тельман кизи

Інститут історії імені А.А.Бакиханова

НАН Азербайджанської Республіки

AZ1143, Баку, пр. Г. Кавіда, 115

E-mail: peri.rustamova865@gmail.com

Received 18 July 2018; revised 23 August 2018; accepted 25 September 2018

doi: 10.15421/341912

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС КАСПІЙСЬКОГО МОРЯ ЯК ГАРАНТ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація.

У статті досліджена політико-правова особливість статусу Каспійського моря. Визначені основні етапи переговорного процесу прикаспійських держав та здійснено аналіз основних положень Конвенції про правовий статус Каспійського моря. Стверджується, що прийняття цього документу вплинуло на формування регіональної безпеки. Офіційно прикаспійські держави домовились про недопустимість присутності третіх сторін в Каспійському морі. Вказані основні прогалини, які залишаються не узгодженими між сторонами.

Ключові слова: *Азербайджанська Республіка, статус Каспійського моря, Конвенція про правовий статус Каспійського моря, прикаспійські держави, нафта, прикаспійські саміти*

Mustafazade Parvana Telman

Institute of History named after Abbasgulu Agha Bakikhanov

AZ1143, Bakı şəhəri, H.Cavid pr., 115 AMEA-nın

E-mail: peri.rustamova865@gmail.com

**Convention on the Legal Status of the Caspian Sea
as the guarantee of regional security**

Abstract.

The article analyzes the political and legal peculiarity of the status of the Caspian Sea. The basic stages of the negotiation process of the Caspian states were determined and the main provisions of the Convention on the legal status of the Caspian Sea were analyzed. It is argued that the adoption of this document has affected the formation of regional security. Officially the Caspian states have agreed on the inadmissibility of the presence of third parties in the Caspian Sea. The indicated main gaps remain uncoordinated between the parties.

It states that as the Caspian Sea is not linked to neither open sea nor ocean, it should, according to international law, be considered as a closed sea. There was also an argument that even without a link to ocean, Caspian Sea was a typical boundary lake situated between two states: the Soviet Union and Iran. All the post-Soviet Caspian states, except Russia, declared at once their non-recognition of the legal force of the Soviet Iranian contractual base (1921-1940) pertaining to the Caspian Sea. The Soviet Union and Iran were successful in negotiation of the issues of commercial navigation and fishing and there was no resolution of delimitation. Geopolitical and economic interests stand behind the disputes surrounding the significance of the Caspian oil resources.

The international-legal status of the Caspian Sea started its formation in the period when the confrontation between Russia and Persia, as well as, Russia and Great Britain for possession of the Caspian territories, and Caspian Sea, was under way.

It describes the ongoing conflicts, which are primarily due to various riparian states; territorial claims concerning the extraction of oil and gas resources, and argues that the current legal framework on the use and protection of the Caspian Sea is obsolete.

Ali disputes between the Caspian states are settled, on the basis of the international law, and according to consuetude and contractual practice of other boundary lakes. Some time provisions of the Roman law will become imperative in the interstate relations of the Caspian states. Mutual trust and the recognition of the law will lead the Caspian states to necessity of creation of the Caspian international court or arbitration.

This article examine that the signing of the Convention on the legal status of the Caspian sea is a big deal and an achievement of the policy of littoral states. The Convention defines the legal status of the waters, the seabed, and the subsoil of the Caspian Sea. It regulates the use of natural resources and the airspace over the sea. The new regime for the Caspian Sea under the Convention constitutes a compromise.

Key words: Azerbaijan Republic, Caspian Sea status, Convention on the legal status of the Caspian Sea, Caspian states, oil, Caspian summits.

Мустафазаде Парвана Тельман кизи

Институт истории имени А.А.Бакиханова

НАН Азербайджанской Республики

AZ1143, Баку, пр. Г. Кавида, 115

E-mail: peri.rustamova865@gmail.com

**Конвенция о правовом статусе Каспийского моря
как гарант региональной безопасности**

Аннотация.

В статье исследована политико-правовая особенность статуса Каспийского моря. Определены основные этапы переговорного процесса прикаспийских государств и осуществлен анализ основных положений Конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Утверждается, что принятие этого документа повлияло на формирование региональной безопасности. Официально прикаспийские государства договорились о недопустимости присутствия третьих сторон в Каспийском море. Указаны основные пробелы, которые остаются не согласованными между сторонами.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, статус Каспийского моря, Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, прикаспийские государства, нефть, прикаспийские саммиты.

Постановка проблеми. Переговори щодо визначення правового статусу Каспійського моря тривали більше двадцяти років. Це питання набуло особливої уваги після розпаду Радянського Союзу. Історично склалось так, що Каспійське море входило в зону впливу лише двох держав: Росії та Ірану. Пострадянський період створив нову ситуацію навколо Каспійського регіону. Кількість прибережних держав збільшилась від двох до п'яти (Азербайджан, Іран, Казахстан, Росія і Туркменістан). До 1991-го року статус Каспію регулювався радянсько-іранськими договорами 1921 і 1940 рр. Важливою подією стало прийняття Конвенції про правовий статус Каспійського моря 12 червня 2018 року, що вплинуло на формування системи регіональ-

ної безпеки в Каспійському регіоні.

Метою статті є комплексний аналіз основних положень Конвенції про правовий статус Каспійського моря.

Основний зміст. Відомий азербайджанський картограф Шірбек Алієв (автор, консультант усіх карт, виданих в Азербайджані в 1942-1975 роках) в «Історичному огляді і аналізі карт Каспійського моря до початку XIX століття» зазначає: «Каспійське море має багату історію, з давніх часів притягувало до себе увагу істориків, географів та торговців. Не дивлячись на це, історія Каспійського моря на сьогоднішній день не достатньо досліджена...в різних описах карт можна знайти понад п'ятдесят назв Каспійського моря».¹ Серед перелічених назв

¹ Алиев Ш. Исторический обзор и анализ карт Каспийского моря до начала XIX в. Баку – 1948. С.18

є Хазарське, Бакинське, Мазандаранське, Табаристанське, Албанське. В Азербайджані Каспійське море називають «Хазарським морем» (на азерб. мові «Хəzər dənizi»).

Наукові підходи щодо дослідження та вивчення проблеми статусу Каспійського моря були різні. Одні називали Каспій «прикордонним озером», інші «внутрішньоконтинентальною водоймою», або ж «кондомініумом». Враховуючи те, що Каспійське море не має виходу до океанів, більшість науковців вважають, що це найбільше озеро у світі.²

Основною причиною відсутності єдиної позиції були суттєві відмінності політичних та економічних інтересів прикаспійських держав. Кожна з прибережних держав прагне встановити свій контроль в регіоні та отримати найбільші запаси природних ресурсів. Нові незалежні держави відмовились визнати юридичну силу радянсько-іранських договорів 1921 та 1940 років.

Процес встановлення правового статусу та правового режиму Каспійського моря почався з 1992-го року. Перед державами Каспійського регіону було завдання переглянути питання статусу та знайти компроміс для майбутнього співробітництва в регіоні.

Азербайджанська Республіка стала першою прикаспійською державою, яка запропонувала проект Конвенції по правовому статусу Каспійського моря 1993 року. Якщо азербайджанський проект пропонував прикордонно-озерний статус, причому розділений на сектори, то казахстанський розглядав Каспій як «замкнене море», на який повинні були поширюватись норми Конвенції ООН з морського права 1982 року (статті 122 і 123).³

Слід зазначити, що поняття «правовий режим» та «правовий статус» не є ідентичні. Радянський вчений-правознавець А.Л.Колодкин пише: «Якщо статус простору від-

повідає на питання приналежності державі (напр. – територіальне море) або, навпаки, не підпорядкованість ні суверенітету, ні юрисдикції певної держави (наприклад відкрите море), то поняття «правовий режим» пов'язане з сукупністю прав та обов'язків держав щодо використання морського простору. В цьому випадку ці права та обов'язки реалізуються при усесторонньому використанні, збереженні та вивченні Каспійського моря»⁴.

Хронологічні рамки переговорного процесу щодо врегулювання правового статусу Каспійського моря після 1991 року, можна умовно поділити на декілька етапів:

- Перший етап: **Тегеранська спеціальна конференція (вересень-жовтень 1992 рік)**. Темою конференції було створення міжнародної організації, покликаної регулювати проблеми Каспійського моря. Примітно, що питання про міжнародно-правовий статус Каспійського моря вперше було підняте в ході саме Тегеранської конференції п'яти прикаспійських держав в жовтні 1992 року і здійснила це офіційна делегація Азербайджанської Республіки.⁵

- Другий етап: **Алма-Атинська конференція (травень, 1995 рік)**. Основним досягненням цієї конференції стало створення робочих груп для підготовки документів щодо визначення міжнародно-правового статусу Каспію. На початку їх очолювали глави юридичних відділів, пізніше заступники глав міністерств закордонних справ.⁶ Тобто, в перше створюються Спеціальні робочі групи, які досліджують проблему статусу Каспійського моря.

- Третій етап: **Перший Саміт прикаспійських держав, проведений 23-24 квітня 2002 року в Ашхабаді**. На цій зустрічі очікувалось підписання Спільної декларації, однак глави прикаспійських держав не

² Войтко С.В., Гавриш О.А., Згуровський О.М., Економіка зарубіжних країн., Київ, 2017 – С.184

³ Мамедов Р.Ф. Международно-правовой статус Каспийского моря: вчера, сегодня, завтра. Монография. Баку, Азернешр, 2006. С.45

⁴ Колодкин А.Л. О правовом режиме каспийского моря//Ежегодник морского права, 1999-2001, с.109

⁵ Мамедов Р.Ф. Международно-правовой статус Каспийского моря: вчера, сегодня, завтра. Монография. Баку, Азернешр, 2006. С.41

⁶ Мамедов Р.Формирование международно-правового статуса Каспийского моря в постсоветский период. Режим электронного доступа: https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-02/10.mamru.shtml

дійшли до консенсусу. Ашхабадський саміт став першою історичною подією, яка стала початком офіційних зустрічей глав прикаспійських держав на рівні самітів.

- Четвертий етап: **Другий Саміт прикаспійських держав, проведений 2007 року в Тегерані.** На цій зустрічі глави держав підписали Підсумкову декларацію (так звана Тегеранська декларація). Це був перший документ, який передбачав багатосторонню співпрацю щодо визначення правового статусу Каспійського моря та забезпечення суверенних прав прикаспійських держав в Каспійському морі. Відповідно до положень статті 7 тексту Декларації: «Сторони дають згоду на те, що до визначення нового правового статусу Каспійського моря в його акваторії повинні діяти узгоджені на основі реалізації їхніх суверенних прав режими судноплавства, рибальства і плавання суден виключно під прапорами прикаспійських країн».⁷

Саміт в Тегерані сприяв формуванню взаємовигідного партнерства між прикаспійськими державами. Поступово виникала ідея взаємодії в економічній сфері, зокрема транспортній та енергетичній. Прикаспійські держави де-юре підкреслювали необхідність та важливість підписання Конвенції про правовий статус Каспійського моря. Окрім того, Іран стала першою прикаспійською державою, яка запропонувала прийняти Рамкову конвенцію щодо захисту морського середовища Каспійського моря (4 листопада, 2003 року), яка вступила в силу 12 серпня 2006 року.

- П'ятий етап: **Третій саміт прикаспійських держав відбувся 18 листопада 2010 року в Баку.** З метою створення в регіоні надійних та безпечних комунікацій, Азербайджанська сторона виступила з ініціативою підписати Угоду про співробітни-

цтво в сфері безпеки. Відповідно до статті 2 п.1 тексту Угоди: «Сторони співпрацюють у боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних і психотропних речовин, незаконним обігом зброї, контрабандою, торгівлею людьми, браконьєрством».⁸

- Шостий етап: Проведення **каспійського саміту в Астрахані 29 вересня 2014 року** в черговий раз було підтвердженням необхідності співробітництва прибережних держав та пошуку компромісного підходу щодо вирішення питання статусу Каспійського моря. Не дивлячись на те, що в завершальному комюніке були відсутні правові положення, спрямовані на врегулювання цієї проблеми, Астраханський саміт був спробою узгодити основні принципи взаємодії в цьому напрямку. Під час саміту була прийнята Угода про співробітництво в сфері безпеки в Каспійському морі, звернувши особливу увагу на боротьбу в сфері з незаконним обігом наркотиків та браконьєрством.⁹ Обговорення питань безпеки свідчило не лише про готовність прикаспійських держав зберігати стабільність в регіоні, основна ціль була спрямована на реалізацію принципу неприсутності позарегіональних сил в Каспійському морі, що надалі стало основним пунктом Конвенції 2018 року.

- **Сьомий етап:** Проведення п'ятого Каспійського саміту в Актау 12 серпня 2018 року. Головною подією зустрічі на вищому рівні стало підписання лідерами п'яти держав базового міжнародного договору, виробленого на основі консенсусу і взаємного врахування інтересів всіх сторін, - Конвенції про правовий статус Каспійського моря. Цей основоположний документ створює новий, що відповідає сучасним вимогам і спрямований на подальшу інтенсифікацію всебічної взаємодії прибережних країн правовий

7 Итоговая Декларация саммита прикаспийских государств в Тегеране. – Режим доступа: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=143024>

8 “Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı (№48-IVQ), 18.11.2010 - <http://www.e-qanun.az/framework/21305>

9 Коммюнике по итогам Четвертого каспийского саммита (Астрахань, 2014), 29 сентября, 2014 г. Режим электронного доступа: http://www.mid.ru/diverse/-/asset_publisher/zwl2FuDbhJx9/content/kommunike-po-itogam-cetvertogo-kaspijskogo-sammita-astrahan-2014-g-

режим Каспійського моря.¹⁰ Текст Конвенції містить положення, які були узгоджені прибережними державами під час попередніх самітів. Підписання рамкової конвенції стало завершальним етапом переговорів щодо врегулювання питання правового режиму Каспійського моря. На сьогоднішній день Конвенція не ратифікована. В перспективі процес ратифікації не буде затяжним, оскільки зі вступом в силу Конвенція відкриє широкі можливості для розвитку співробітництва прикаспійських держав.

Після розпаду Радянського союзу питання правового статусу Каспійського моря набуло особливого значення. Поетапному вирішенню цієї проблеми сприяли політико-правові рішення прийняті під час прикаспійських самітів. Зустрічі на вищому рівні стали фундаментальним внеском для узгодження основних положень проекту Конвенції. Окрім того, прибережні держави на протязі тривалого часу прагнули знайти консенсус щодо переліку питань в політичній, економічній, безпековій та екологічній сферах. Проведення Прикаспійських самітів вирішило питання не лише статусу, але й вплинуло на формування правового режиму в Каспійському морі.

Політичні та економічні інтереси прибережних держав завжди переважали над правовими питаннями в Каспійському регіоні. Однак підписання Конвенції було необхідною умовою для забезпечення стабільності в регіоні. Саме тому, проведення V Прикаспійського саміту в Актау 12 серпня 2018 року стало історичною подією.

Підтвердженням високого рівня співробітництва між прибережними державами було підписання Конвенції про правовий статус Каспійського моря.¹¹ Також підписані Протокол до Конвенції про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинні-

стю в Каспійському морі та Протокол про співробітництво та взаємодію прикордонних відомств.

Більшість вітчизняних та зарубіжних ЗМІ, а також політологи, юристи-міжнародники визначили неможливість застосування положень міжнародної Конвенції ООН з морського права щодо ситуації статусу Каспійського моря.

Відповідно до статті 5 тексту Конвенції: «Акваторія Каспійського моря розмежовується на внутрішні води, територіальні води, рибальські зони і загальний водний простір».¹² Відсутність чіткої процедури правового режиму створюють труднощі при дослідженні питання розподілу дна Каспійського моря.

Терміни «виключної економічної зони» та «континентального шельфу» в тексті Конвенції відсутні. Окрім того, в конвенції не регламентуються умови мирного та транзитного проходу. Суверенітет кожної держави розповсюджується на територіальні води, які встановлені в 15 миль, в той час як в Конвенції 1982 року – 12 морських миль.

Відповідно до положень міжнародної конвенції по морському праву 1982 року «Континентальний шельф прибережної держави включає морське дно та надра підводних районів, які протягуються за межі його територіального моря...»¹³. В тексті Конвенції про правовий статус Каспію держави нівелювали це поняття в черговий раз підтверджуючи, що Каспійське море не є морем або озером, тому положення Конвенції ООН по морському праву не застосовуються до ситуації з Каспійським морем. Каспійське море має особливий правовий статус та правовий режим.

Існують обмеження щодо проходу воєнних кораблів, підводних човнів та інших транспортних засобів через територіальні

¹⁰ Итоги Пятого каспийского саммита подвели в Актау. – Казахстанская правда. – Режим электронного доступа - <https://www.kazpravda.kz/news/politika/itogi-pyatogo-kaspiiskogo-sammita-podveli-v-aktau>

¹¹ Heads of state of Caspian littoral states signed Convention on legal status of Caspian sea in Aktau 12 August 2018 <https://en.president.az/articles/29674>

¹² Конвенция о правовом статусе Каспийского моря Ст.5, (12.08.2018)

¹³ Конвенция ООН по морскому праву 1982, Ч.XI ст.76. –

http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf

води. За прикладом міжнародної практики, такий прохід здійснюється за згодою держави прапора і прибережної держави. У випадку відсутності такої згоди – на основі законодавства прибережної держави. Також цей порядок закріплений в ст.11 п.2 Конвенції про правовий статус Каспійського моря. Подібність формулювань свідчить про рішення прикаспійських держав діяти виключно в рамках принципів та норм міжнародного права.

Найбільшим досягненням прикаспійських держав під час підписання Конвенції стало ухвалення рішення про заборону присутності військових сил в Каспійському морі відповідно до положень статті 3 п.6.¹⁴

До прийняття Конвенції гарантії безпеки в Каспійському морі обговорювались під час прикаспійських самітів, прибережні держави одногосно виступали проти присутності воєнних кораблів третіх сторін. Заборона присутності іноземних воєнних баз в регіоні завжди були на порядку денному прикаспійських самітів. Особливо це питання було під контролем Ірану та Росії. Саме тому, не випадковою стала стаття в британському журналі «The Independence»: «Конвенція підтвердить регіональне домінування Російських військових».¹⁵ Така позиція викликає сумніви, оскільки прикаспійські держави дійшли до консенсусу на протязі тривалого часу і для узгодження тексту Конвенції, враховувались національні інтереси всіх п'яти держав. Заборона присутності поза регіональної держави в Каспійському морі є вимогою не лише офіційної Москви. Кожна із сторін Конвенції має рівні права та обов'язки. Конвенція є підтвердженням існування принципу рівності, а не домінування тієї чи іншої держави. Проте, Каспійська воєнна флотилія Російської Федерації отримала право присутності в Каспійському морі, за винятком територіальних вод та риболовної

зони.

Основними прогалинами Конвенції є:

1. Відсутність положень щодо заходів збереження морської екосистеми та природних ресурсів. Оскільки Каспійське море – це замкнена водойма, то ризики забруднення акваторії значно високі. Існуючою правовою базою є лише Рамкова конвенція з захисту морського середовища (Тегеран, 2003 р.) і чотири додаткові протоколи до цієї Конвенції, які часто порушуються. В статті 15 п.4 зазначено: «Сторони згідно з нормами міжнародного права несуть відповідальність за шкоду, завдану екологічній системі Каспійського моря». В тексті Конвенції міри відповідальності не встановлені. Конвенція регламентує те, що «сторони зобов'язуються самостійно або спільно приймати необхідні міри та співпрацювати в цілях збереження біологічного різноманіття і захисту біологічних ресурсів» (п.2, ст.15). Основним джерелом забруднення Каспійського моря є нафта. Відсутність системи компенсації за нафтове забруднення в тексті Конвенції створює необхідність підписання додаткового протоколу для вирішення цієї проблеми.

2. Особливо катастрофічною є ситуація з виловом осетрових риб. Останнє питання потребує підписання додаткової угоди або протоколу до Конвенції.

3. Основною проблемою залишається відсутність чіткої делімітації дна Каспійського моря. Конвенція регламентує лише загальні права та обов'язки щодо реалізації правового режиму. Однак розмежування внутрішніх та територіальних вод, континентального шельфу здійснюється за умовами домовленостей прибережних держав.

4. В тексті Конвенції відсутній положення щодо правового режиму повітряного простору. Це створює необхідність підписання додаткового протоколу або договору щодо врегулювання режиму польотів над Каспій-

¹⁴ Конвенция о правовом статусе Каспийского моря (12.08.2018). Режим электронного доступа: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

¹⁵ Carroll Oliver. Caspian sea: After 22 years of wrangling, deal over oil and gas rich body of water reached – and its good news for Russia. – 10.08.2018.- Режим электронного доступа: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-says-deal-to-settle-status-of-caspian-sea-reached-a8486311.html>

ським морем.

5. Конвенція про правовий статус Каспійського моря не регламентує режим судноплавства. В перспективі прикаспійські держави можуть підписати окрему Конвенцію про режим судноплавства з метою зміцнення економічних зв'язків.

Так, держави Каспійського басейну прийняли важливе рішення з підписанням Конвенції, хоча станом на початок 2019 року документ не ратифікований. Вище перелічені прогалини можуть бути вирішені в процесі наступних переговорів.

Важливим питанням також залишається проект Транскаспійського газопроводу. Російські ЗМІ враховують потенційну можливість активізації переговорів щодо проекту побудови Транскаспійського газопроводу – експорт туркменського та азербайджанського газу в Європу в обхід Росії. Відповідно до положень Конвенції «Сторони можуть прокладати підводні кабелі і трубопроводи по дну Каспійського моря» (Ст.14, п.1). Однак, в п.3 підкреслюється: «Визначення траси для прокладання підводних кабелів та трубопроводів здійснюється за узгодженням сторони, через сектор дна якої повинен бути проведений кабель або трубопровід». Тобто, основною вимогою є згода держави, через

сектор якої буде прокладений трубопровід. Реалізація подібних проектів повинна відповідати екологічним вимогам та стандартам, закріплених в міжнародних договорах та Рамковій конвенції про захист морського середовища Каспійського моря.

Сторони з метою ефективної реалізації Конвенції і огляду співробітництва в Каспійському морі створюють механізми п'ятисторонніх регулярних консультацій високого рівня під егідою міністерств закордонних справ, які проводяться, як правило, не частіше одного разу в рік, в одній із прибережних держав відповідно з узгодженими правилами процедури.¹⁶

Висновки. Аналізуючи політико-правову значимість Конвенції про правовий режим Каспійського моря можна дійти до висновку, що Каспійське море має особливий міжнародний статус на який не поширюються норми Конвенції ООН по морському праву та принцип розмежування морських озер. Документ виступає основним гарантом регіональної безпеки. Узгодження тексту Конвенції є результатом численних зустрічей та домовленостей, що підкреслило перевагу дипломатії в зовнішньополітичних відносин прикаспійських держав.

Бібліографічні посилання

1. Алиев Ш. Исторический обзор и анализ карт Каспийского моря до начала XIX в. Баку, 1948. С.224.
2. Войтко С.В., Гавриш О.А., Згуровський О.М. Економіка зарубіжних країн. Київ, 2017. С.400
3. Колодкин А. О правовом режиме каспийского моря. *Ежегодник морского права*. 1999-2001. С.109
4. Мамедов Р. Международно-правовой статус Каспийского моря: вчера, сегодня, завтра. Монография. Баку: Азернешр, 2007. С.453.
5. Мамедов Р.Формирование международно-правового статуса Каспийского моря в постсоветский период. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-02/10.mamru.shtml

Нормативно-правові документи

6. Итоговая Декларация саммита прикаспийских государств в Тегеране. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=143024>
7. Коммюнике по итогам Четвертого каспийского саммита (Астрахань, 2014), 29 сентября, 2014 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mid.ru/diverse/-/asset_publisher/zwl2FuDbhJx9/content/kommunike-po-itogam-cetvertogo-kaspijskogo-sammita-astrahan-2014-g-

¹⁶ Конвенция о правовом статусе Каспийского моря (12.08.2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

8. Итоги Пятого каспийского саммита подвели в Актау. *Казахстанская правда*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/itogi-pyatogo-kaspiiskogo-sammita-podveli-v-aktau>

9. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря Ст.5, (12.08.2018). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

10. Конвенция ООН по морскому праву 1982, Ч.XI ст.76. [Электронный ресурс]. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf

11. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря (12.08.2018). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

Интернет ресурсы

12. Carroll Oliver. Caspian sea: After 22 years of wrangling, deal over oil and gas rich body of water reached – and its good news for Russia. 10.08.2018. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-says-deal-to-settle-status-of-caspian-sea-reached-a8486311.html>

13. “Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Baki (№48-IVQ), 18.11.2010. [Электронный ресурс]. <http://www.e-qanun.az/framework/21305>

14. Heads of state of Caspian littoral states signed Convention on legal status of Caspian sea in Aktau 12 August 2018. [Электронный ресурс]. <https://en.president.az/articles/29674>

References

1. Aliyev Sh. Istoricheskiy obzor i analiz kart Kaspiyskogo morya do nachala XIX v. Baku. 1948.

2. Voytko S., Havrish O., Zhurovskiy O. Ekonomika zarubizhnykh krayin. Kiyiv. 2017.

3. Kolodkin A. O pravovom rezhime Kaspiyskogo morya. Ezhegodnik. 1999-2001.

4. Mamedov R. Mezhdunarodno-pravovoy status Kaspiyskogo morya: vchera, segodnya, zavtra. Monografiya. Baku. 2007.

5. Mamedov R. Formirovaniye mezhdunarodno-pravovogo statusa Kaspiyskogo morya v postsovetskiy period.

Normativno-pravovi dokumenti

6. Itogovaya Deklaratsiya sammita prikaspijskikh gosudarstv v Tegerane. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=143024>

7. Kommyunike po itogam Chetvertogo kaspijskogo sammita (Astrahan, 2014), 29 sentyabrya, 2014 g. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: http://www.mid.ru/diverse/-/asset_publisher/zwI2FuDbhJx9/content/kommunike-po-itogam-chetvertogo-kaspijskogo-sammita-astrahan-2014-g-

8. Itogi Pyatogo kaspijskogo sammita podveli v Aktau. Kazhstanskaya pravda. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/itogi-pyatogo-kaspiiskogo-sammita-podveli-v-aktau>

9. Konvenciya o pravovom statuse Kaspijskogo morya St.5, (12.08.2018). [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

10. Konvenciya OON po morskemu pravu 1982, Ch.XI st.76. [Elektronniy resurs]. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf

11. Konvenciya o pravovom statuse Kaspijskogo morya (12.08.2018). [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <http://kremlin.ru/supplement/5328>

Internet resursi

12. Carroll Oliver. Caspian sea: After 22 years of wrangling, deal over oil and gas rich body of water reached – and its good news for Russia. 10.08.2018. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-says-deal-to-settle-status-of-caspian-sea-reached-a8486311.html>

13. “Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Sazisin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Baki (№48-IVQ), 18.11.2010. [Elektronniy resurs]. <http://www.e-qanun.az/framework/21305>

14. Heads of state of Caspian littoral states signed Convention on legal status of Caspian sea in Aktau 12 August 2018. [Elektronniy resurs]. <https://en.president.az/articles/29674>

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 321:327

Павло Григорович Петров

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9124-1763>

E-mail: ppgdmo@gmail.com

Received 17 July 2018; revised 20 August 2018; accepted 24 September 2018

doi: 10.15421/341913

ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ОСОБЛИВОСТІ ІМІДЖУ ТРАНЗИТИВНИХ ДЕМОКРАТІЙ

Анотація.

У статті здійснюється комплексне дослідження процесу демократичного транзиту в контексті його впливу на формування іміджу транзитивної демократії. Виокремлюються особливості процесу демократичного транзиту, його ефективності, підходів до його реалізації. Аналізується роль модернізації політичних інститутів в рамках процесу демократичного транзиту і формуванні іміджу держави. Виділяються групи чинників, що впливають на формування іміджу транзитивних демократій. Досліджуються інструменти, застосування яких дозволить сформувати позитивний внутрішньополітичний та зовнішньополітичний імідж транзитивної демократії.

Ключові слова: імідж, транзитивна демократія, чинники, держава, політична модернізація, демократичний транзит.

Pavlo H. Petrov

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9124-1763>, E-mail: ppgdmo@gmail.com

**The process of democratic transit: features of the image
of transitive democracies**

Abstract.

The article provides a comprehensive study of the process of democratic transit in the context of its influence on the formation of the image of transitive democracy. The features of the process of democratic transit, its effectiveness, approaches to its implementation are highlighted. The role of modernization of political institutions in the framework of the process of democratic transit and shaping the image of the state is analyzed. There are groups of factors that influence the formation of the image of transitive democracies. The author explores the tools, the use of which will allow to form a positive domestic and foreign political image of a transitive democracy.

Transitive democracy, formulating the image must use principles of cognitive super additivity, the phenomenon of synergy will take place at positive influence of totality of information generators. This complex influence creates new character in mental space of individuals and groups, reflecting an image, as a set of the system of descriptions of democratic transit of democracy in a country. System influence of informative sources will allow to extend an audience and carry out permanent informative influence on her.

The rates of democratic transit depend on many factors of objective and subjective character. In force their variety does not exist compounding set in good time, by what facilities and in what sequence to operate to the political actors - "architects" of the new state of country, related to democratic reforms. In this connection,

producing an image of political, economic and social changes, that take place in framework of corresponding institutes, are universal means that removes critical deprivation, infuses with a hope, faith and conviction of public environment in success of democratic transit.

Keywords: *image, transitive democracy, factors, state, political modernization, democratic transit.*

Павел Григорьевич Петров

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9124-1763>, E-mail: ppgdmo@gmail.com

Процесс демократического транзита:

особенности имиджа транзитивных демократий

Аннотация.

В статье осуществляется комплексное исследование процесса демократического транзита в контексте его влияния на формирование имиджа транзитивной демократии. Выделяются особенности процесса демократического транзита, его эффективности, подходов к его реализации. Анализируется роль модернизации политических институтов в рамках процесса демократического транзита и формировании имиджа государства. Выделяются группы фактор, которые влияют на формирование имиджа транзитивных демократий. Исследуются инструменты, применение которых позволит сформировать положительный внутриполитический и внешнеполитический имидж транзитивной демократии.

Ключевые слова: *имидж, транзитивная демократия, факторы, государство, политическая модернизация, демократический транзит.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Демократичний транзит – перехід від недемократичного до демократичного політичного режиму, модернізація політичної системи держави. Метою демократичного транзиту є, в першу чергу, впровадження та розповсюдження демократичних норм та цінностей в економічній, соціальній, політичній сферах тощо. Тобто, демократичний транзит можливий за наявності певних політичних сил, що в змозі протистояти існуючому авторитарному режиму та конфлікту як між авторитарними та демократичними політичними силами. Цей конфлікт виступає основою, що спонукає до змін в державі.

Метою іміджу є презентування держави, формування певного образу, уявлення про неї, характеру ставлення до неї з боку внутрішньої та зовнішньої спільноти. Звідси, позитивний імідж держави, що здійснює демократичний транзит, виступає одним з головних інструментів у її розвитку, захисту власних інтересів у системі міжнародних взаємин. Такий імідж сприяє підвищенню легітимності влади в державі та внутрішній консолідації, що й обумов-

лює актуальність дослідження обраної теми.

Аналіз публікацій. Процесу демократичного транзиту у своїх дослідженнях приділяють увагу такі фахівці, як Ю. М. Колесник [6], Т. В. Бельська [1], Л. Л. Бунецький [2]. Питання формування іміджу держави віднаходить своє відображення в наукових працях С. Г. Денисюк [4], І. Г. Васильєва [3]. Проте, мало дослідженим залишається питання формування іміджу держав, що здійснюють демократичний транзит.

Метою статті є визначення особливостей формування іміджу держав, що здійснюють демократичний транзит.

Основний зміст. Першочерговою причиною початку транзиту виступає криза соціально-економічного та політичного характеру в державі. Така криза, а також авторитарне/тоталітарне минуле формують негативний імідж країни, яка здійснює демократичний транзит [1, с. 78].

Імідж держави – «є комплексом об'єктивних взаємозалежних характеристик державної системи (економічних, національних, географічних, демографічних), що сформувалися в процесі розвитку державності як складної багатofакторної підсистеми світового устрою,

ефективність взаємодії ланок якої визначає тенденції соціально-економічних, суспільно-політичних, національно-конфесійних та ін. процесів» [4, с. 156-157].

Імідж держави може виступати механізмом психологічної та соціокультурної регуляції. Дослідження іміджу, в тому числі його складових, концептуальних основ, технологічних аспектів формування та підтримки тощо дозволить створити ефективну іміджеву політику держави, що виступає одним з головних інструментів в успішній реалізації процесів демократичного транзиту [8, с.40-41].

Темпи здійснення демократичного транзиту у кожній державі різняться. В першу чергу, це обумовлюється внутрішніми та зовнішніми факторами, що сформувало процедурний та структурний підхід до їх розуміння. В рамках процедурного підходу до розгляду транзитивних процесів, першочергова увага приділяється суб'єктам їх діяльності, щодо становлення та просування демократичних інститутів [6, с. 233-235].

Суб'єктами мають бути розроблені та реалізовані конкретні стратегії, політичні програми, закони, котрі здійснювали б демократичний транзит. У цьому ж руслі діяльність суб'єктів спрямована також на формування продемократичних поглядів у суспільстві.

У свою чергу, структурний підхід фундаментальними основами транзитивних процесів визначає розповсюдження демократичних цінностей та норм, економічний розвиток, національну ідентичність [6, с. 234]. В рамках даного підходу, головним елементом демократичного транзиту є культурно-ціннісні елементи. Формування демократії неможливо без наявності її засад у суспільстві. Культурі суспільного середовища мають бути притаманні базові демократичні цінності. Серед них виокремлюється толерантність, повага до життя один-одного тощо.

Безперечно, процедурний підхід не пояснює формування у суб'єктів продемократичних орієнтацій. В свою чергу, структурний підхід, не вивчає яким чином мають впроваджуватися демократичні політичні інститути. Тому доцільніше, при дослідженні факторів

впливу на здійснення демократичного транзиту застосовувати ці підходи в системі. Такий всебічний аналіз дозволить дослідити першопричини продемократичної орієнтації суспільства та шляхи подальшої його демократизації. Іншими словами, поєднання структурного та процедурного підходів дозволить чітко визначити фактори, що сприяють формуванню передумов демократичного транзиту, механізмів його реалізації та прогнозувати результати.

Узагальнено процес демократизації передбачає два етапи. Перший етап передбачає створення демократичних засад, які би забезпечували становлення демократичного політичного режиму шляхом обрання нових політичних лідерів. Головними умовами цього етапу виступають формування суспільної мотивації, починаючи з еліт, до позитивного сприйняття демократичних норм і запровадження їх у повсякденній діяльності [10].

Другий етап полягає в утвердженні демократичних політичних інститутів. Політичні партії, уряд держави тощо у своїй діяльності мають керуватися демократичними нормами. В суспільстві повинні відбутися якісні зміни, що полягають у залученні до всіх суспільних сфер демократичних норм і стандартів. Тобто, демократія у такому разі ототожнюватиметься з нормою життя суспільства. Під час процесів демократизації в державі першочерговий вплив здійснюється на її політичні інститути, модернізуючи їх. Л. Бунецький, досліджуючи зміни в політичних інститутах під час демократичного транзиту, наголошує на необхідності першочергової модернізації системи політичних інститутів, метою якої є досягнення у їхній структурі самоорганізації та універсалізації. За цього кожен інститут в рамках демократичної системи має бути конкурентоспроможним [2].

Виокремлюється ще одна важлива функціональна особливість політичних інститутів. Вона полягає у спроможності долати кризові явища та забезпечувати стабільне функціонування держави. До того ж, ефективність політичних інститутів можлива за розмежування їх функцій, повноважень а також надання

їм певної самостійності. Ще однією умовою ефективності політичних інститутів і структур є прозорість та публічність їх діяльності, а будь-які рішення повинні базуватися на стратегічній перспективі. Причому, модернізаційні зміни повинні здійснюватися не лише в політичних інститутах, але й в громадянських. Адже вони виступають невід'ємним структурним елементом в транзитивних процесах [2].

Процеси демократичного транзиту здійснюються, в першу чергу індивідами, окремими суспільними об'єднаннями. Вони так би мовити, «заселяють» основу політичних інститутів. Тому однією з головних умов реалізації транзитивних процесів є досягнення консенсусу між цими акторами. Досягнення консенсусу можливе за відсутності розбіжностей у розумінні демократичних принципів. В ідеалі, досягнення влади політико-інституційними структурами має спрямовуватись не на реалізацію їх опортуністичних інтересів, а для підвищення рівня розвитку всіх суспільних сфер. Ознакою цього є: підвищення рівня освіченості, політичної культури тощо, тобто здійснення кроків з формування громадянського суспільства. Саме воно виступає показником високого демократичного розвитку держави.

Вагомий вплив на процес демократичного транзиту здійснює громадськість, її ставлення до сформованої політичної еліти, уряду тощо. Під впливом процесу демократичного транзиту громадська думка піддається модернізації та набуває характеру одного з головних елементів регулювання політичних процесів, суспільних змін й взагалі демократизації [9].

Імідж для транзитивних демократій відіграє важливу роль у реалізації їх цілей, зокрема, у процесі позиціонування на світовій арені. Врахування феномену іміджу в демократичному транзиті є важливим й тому, що імідж країни, яка прагне демократичних змін допомагає у проведенні реформ. З кожним кроком такого руху зростає переконаність міжнародних акторів з доцільності надання розширеної фінансової допомоги, співробітництва у різних галузях економіки, військового будівництва, політики.

Перед транзитивними демократіями постає проблема формування позитивного іміджу як для внутрішньої, так і зовнішньої спільнот. Їх минуле характеризується наявністю тоталітарних /авторитарних політичних режимів, які, в першу чергу, характеризувалися відсутністю свободи слова, вільних виборів й взагалі низьким рівнем розвитку демократичних політичних інститутів. Процес формування іміджу транзитивних демократій складається із значної кількості етапів. Проте, в першу чергу, потрібно визначити, які саме чинники впливають на формування іміджу.

Так можливо виокремити декілька груп чинників, що впливають на формування іміджу транзитивних демократій. Звичайно виокремлюють групу статичних чинників. В їх числі геополітичний стан (географічне положення країни, кліматичні умови, природно-ресурсний потенціал, вихід до морів та ін.); історична ретроспектива (історія держави, історичні події, що вплинули на її розвиток тощо); культурна спадщина; цивілізаційні особливості. Особливою характеристикою статичних чинників формування іміджу транзитивних демократій виступає повна або часткова неможливість їх зміни. Тому використання таких чинників потребує багатостороннього аналізу, що дозволить визначити їх ефективність при формуванні позитивного іміджу [3, с. 421].

Враховують також групу зовнішніх чинників – участь держави в міжнародних організаціях (економічних, політичних, культурних, екологічних тощо); дипломатичну діяльність (традиційна, публічна дипломатія); входження держави до європейської та євроатлантичної спільноти (ЄС, НАТО), характер сприйняття зовнішньою спільнотою (іноземна громадськість). І третя група складається із внутрішніх чинників, таких як характер сприйняття внутрішньою спільнотою; соціально-економічний добробут суспільства; політичні лідери; політичні партії, організації; політична еліта; розвиток демократичних інститутів; рівень політичної культури; діяльність уряду держави та його ефективність.

Окремо слід зауважити, що імідж транзи-

тивної демократії, в першу чергу, базується на основі історичного минулого – авторитарного / тоталітарного. Це сприяє формуванню у середовища негативного уявлення, змінити яке можливо шляхом модернізації її політичної системи (політичних інститутів) на основі демократичних засад. Тому модернізацію політичних інститутів можливо виділити як окремий чинник у формуванні іміджу транзитивних демократій та який посідає першочергове місце.

Модернізація політичних інститутів, на основі демократичних засад, як чинник формування іміджу транзитивних демократій, в першу чергу, дозволить нівелювати негативний вплив минулого та сформувати позитивний імідж. Отже, на формування іміджу транзитивної демократії впливає значна кількість взаємозалежних чинників. Проведенням ефективної іміджевої політики на основі цих чинників можливо сформувати багатогранний, позитивний імідж транзитивної демократії.

Перед державами, які здійснюють демократичний транзит, їх органами управління сьогодні постає, зокрема, таке пріоритетне завдання, як створення та управління іміджем держави. Сформований позитивний імідж виступає одним з інструментів держави у досягнення внутрішньополітичних та зовнішньополітичних цілей.

Імідж держави, зазначає І. Васильєва – «це сукупність емоційних і раціональних уявлень, які формуються у свідомості громадян країни та закордонної аудиторії» [3, с.421]. На нашу думку, це поняття потребує уточнення. Адже імідж впливає не тільки на свідомість, але й на підсвідоме індивідів та груп. З урахуванням вищезазначеного, імідж держави - це сукупність емоційних і раціональних складових, які формуються у ментальному просторі індивідів і груп країни та закордонної аудиторії. Формування іміджу транзитивної демократії – багатоаспектний процес. Перш за все, йдеться про роботу інститутів, на які державою покладено функції формування іміджу держави.

Ця багатоаспектність полягає в тому, що

кожна держава володіє своїми культурними, економічними, політичними особливостями. Вони мають наочний прояв у функціонуванні відповідних соціальних інститутів. Оскільки не існує єдиного шаблону формування іміджу країни, ми маємо все ж таки виокремити певний загальний алгоритм, спираючись на який можливо сформувати імідж транзитивної демократії.

Він, на нашу думку, включає в себе декілька етапів, першим, з яких є оцінка ситуації. Держава, її відповідні політичні інститути, на які покладено функції формування іміджу, щонайперше мають проаналізувати існуючий образ транзитивної демократії у внутрішньої та зовнішньої спільноти. Такий аналіз дозволить визначити негативні та позитивні характеристики політичних структур, на основі яких сформований існуючий імідж. З іншого боку необхідно визначити потреби суспільства, тобто основні очікування від держави. Якщо рівень депривації критичний, для подальшої успішності демократичного транзиту потрібно корегувати імідж політико-інституційних структур. Після оцінки ситуації наступним етапом є позиціонування.

Транзитивна демократія, формуючи власний імідж, повинна себе позиціонувати на основі тих характеристик, що є важливими для зовнішньої та внутрішньої спільнот. На наш погляд, позиціонування матиме успіх у тому разі, якщо базуватиметься на певній моделі.

Наприклад, такою моделлю може бути «Держава-миротворець», або «захист справедливості для всіх». Розкриваючи сутність даної моделі, варто зосередитись на окремих її блоках-структурах діяльності, наприклад, вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом, захист прав національних меншин тощо. У будь-якому разі, імідж має сформувати позитивний образ у ментальному просторі суб'єктів.

Наступним етапом є обрання інформаційних джерел, засобами яких відбуватиметься просування іміджу до зовнішньої та внутрішньої спільноти. Транзитивна демократія формуючи свій імідж повинна використовувати принципи когнітивної суперадитивності.

Інакше кажучи, при позитивному впливі сукупності джерел інформації матиме місце феномен синергії.

Отже, цей комплексний вплив створює новий образ у ментальному просторі індивідів та груп, віддзеркалюючи імідж, як набір системи характеристик демократичного транзиту демократії в країні.

Системний вплив інформаційних джерел (друковані ЗМІ, теле-, радіомовлення, Інтернет), дозволить розширити аудиторію та здійснювати постійний інформаційний вплив на неї.

Інформація, що надається зовнішній та внутрішній спільнотам, повинна бути конкурентоспроможною, актуальною та, в першу чергу, висвітлювати такі основні складові як: рівень розвитку економіки держави, її інвестиційну привабливість; політичну стабільність; розвиток демократичних норм та цінностей; дипломатичну діяльність; рівень розвитку соціальних стандартів; культурні особливості тощо [5, с. 312-313].

Використання транзитивною демократією таких загальних етапів сприятиме, в першу чергу, побудові початкової стратегії з формування іміджу держави, яка безумовно корегуватиметься у залежності від зміни політичної ситуації, темпів економічних та інших реформ у країні.

Висновки. Отже, темпи демократичного транзиту залежать від багатьох чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. В силу їх різноманітності не існує заздалегідь встановленої рецептури, якими засобами і в якій послідовності діяти політичним акторам – «архітекторам» нового стану країни, пов'язаного з демократичними реформами. У цьому зв'язку, створення іміджу політичних, економічних та соціальних змін, що відбуваються у каркасі відповідних інститутів, є універсальним засобом, що усуває критичну депривацію, вселяє надію, віру і переконаність суспільного середовища в успіху демократичного транзиту.

Бібліографічні посилання

1. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 78-83.
2. Бунецький Л. Л. Інституційні іновачії періоду демократичного транзиту України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_97/p_042_047.pdf.
3. Васильєва І. Г. Чинники формування політичного іміджу держави. *Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации: сб. науч. тр.: по матер. VI Междунар. науч.-практич. конференции, 15-16 декабря 2011 г.* ред. А. Г. Романовский, Ю. И. Панфилов. Харьков: НТУ «ХПИ», 2012. С. 419-423.
4. Денисюк С. Г. Імідж сучасної України: структурні компоненти та основні показники. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. Вип. 3 (2). С. 156-167.
5. Дунаєва А. Роль міжнародної інформації у створенні позитивного іміджу держави. *Український інформаційний простір: науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв*. 2013. Ч. 2. С. 310-314.
6. Колесник Ю. М. Сучасні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 233-239.
7. Крюков О. І. Сутність політичної модернізації як суспільного явища. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_8.
8. Петров П. Г. Актуальність дослідження іміджу для транзитивних демократій. *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 24-25 листопада 2017 р., м. Дніпро. Частина II*. Наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 40-41.
9. Peters B. G. Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism London and New York: Continuum, 1999. URL: <https://crawfordphd.wikispaces.com/file/view/Peters+Ch1-5.pdf>.
10. The Oxford Handbook of Political Institutions Oxford: Oxford University Press, 2006. URL: <https://www.twirpx.com/file/351971>.

References

1. Bielska T. V. Demokratychnyi tranzyt: spetsyfichna rysa suchasnoho suspilno-politychnoho protsesu. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2008. № 2. S. 78-83.
2. Bunetskyi L. L. Instytutsiini inovatsii periodu demokratychnoho tranzytu Ukrainy. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_97/p_042_047.pdf.
3. Vasylieva I. H. Chynnyky formuvannia politychnoho imidzhu derzhavy. *Pereyaslavskaya rada: eyo istoricheskoe znachenie i perspektivy razvitiya vostochnoslavyanskoy tsivilizatsii: sb. nauch. tr.: po mater. VI Mezhdunar. nauch.-praktich. konferentsii, 15-16 dekabrya 2011 g.* red. A. G. Romanovskiy, Yu. I. Panfilov. Harkov: NTU «HPI», 2012. S. 419-423.
4. Denysiuk S. H. Imidzh suchasnoi Ukrainy: strukturni komponenty ta osnovni pokaznyky. *Naukovyi ohliad: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*. 2014. Vyp. 3 (2). S. 156-167.
5. Dunaieva A. Rol mizhnarodnoi informatsii u stvorenni pozytyvnoho imidzhu derzhavy. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir: naukovyi zhurnal Instytutu zhurnalistyky i mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. 2013. Ch. 2. S. 310-314.
6. Kolesnyk Yu. M. Suchasni teoretychni pidkhody do analizu politychnoho tranzytu. *Aktualni problemy polityky*. 2015. Vyp. 55. S. 233-239.
7. Kriukov O. I. Sutnist politychnoi modernizatsii yak suspilnoho yavlyshcha. *Derzhavne budivnytstvo*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_8.
8. Petrov P. H. Aktualnist doslidzhennia imidzhu dlia tranzytyvnykh demokratii. *Osvita i nauka v umovakh hlobalnykh transformatsii. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. 24-25 lystopada 2017 r., m. Dnipro*. Chastyna II. Nauk. red. O.Iu. Vysotskyi. Dnipro: SPD «Okhotnik», 2017. S. 40-41.
9. Peters B. G. Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism London and New York: Continuum, 1999. URL: <https://crawfordphd.wikispaces.com/file/view/Peters+Ch1-5.pdf>.
10. The Oxford Handbook of Political Institutions Oxford: Oxford University Press, 2006. URL: <https://www.twirpx.com/file/351971>.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 323.2

Ольга Геннадіївна Тіт

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2186-5009>

E-mail: golovko89@gmail.com

Received 10 September 2018; revised 15 October 2018; accepted 19 November 2018

doi: 10.15421/341914

«ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ»: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Анотація.

Наведено різноманітні тлумачення поняття «проект». Запропоновано поділити їх на умовні групи: «проект-документ», «проект-модель», «проект-процес». Викладені найбільш популярні підходи до розуміння поняття «політичний проект». Розглянуті основні ознаки «політичних проектів» та умовна класифікація. Виведено авторське розуміння «політичного проекту».

Ключові слова: політичний проект, документ, суспільство, держава, об'єднання, політична партія, громадська організація.

Olga G. Tit

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2186-5009>

E-mail: golovko89@gmail.com

«Political project»: to the definition of the concept

Abstract.

The dynamic of political processes leads to significant changes in the political struggle. Today's political reality is determined by the careful organization of political actors, the focus on achieving clear goals and obtaining concrete results, that is, it can be argued that there is a competitive struggle not just between politicians in their traditional understanding, but between political projects created for the struggle for control and leverage of influence over socio-political processes. The political project is a relatively new category, therefore there is a need for expanding scientific research and conceptualization of this term. Various interpretations of the concept «project» are given. It is proposed to divide them into conditional groups: «project-document», «project-model», «project-process». The most popular approaches to understanding the concept of «political project» are outlined. The main features of «political projects» and conditional classification are considered. The author's understanding of the «political project» is derived. Modern Ukrainian politics has become a sphere of struggle for political projects competing for the ability to influence socio-political processes, which are created by certain oligarchic groups as an instrument for achieving the result. There is no qualitative change / renewal of elites, as a result of the election process. Civil society in Ukraine is now in the period of formation, which is reflected in the active search for effective forms of interaction with the authorities, means and mechanisms of influence on the adoption of political decisions, monitoring and monitoring of their implementation. That is why studying the possibility of creating political projects as a certain institutional form of mobilizing citizens to get leverage of influence on power will help to create an effective back channel of communication between the state and society, a qualitative renewal of political elites, and increase the effectiveness of the functioning of the entire political system.

Key words: political project, document, society, state, unification, political party, public organization.

Ольга Геннадиевна Тит

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2186-5009>

E-mail: golovko89@gmail.com

«Политический проект»: к вопросу определения понятия

Аннотация.

Приведены различные толкования понятия «проект». Предложено разделить их на условные группы: «проект-документ», «проект-модель», «проект-процесс». Изложены наиболее популярные подходы к пониманию понятия «политический проект». Рассмотрены основные признаки «политических проектов» и условная классификация. Выведены авторское понимание «политического проекта».

Ключевые слова: политический проект, документ, общество, государство, объединение, политическая партия, общественная организация.

Постановка проблеми. Під впливом соціальних, економічних і культурних чинників відбуваються політичні трансформації у сучасному світі. Динаміка політичних процесах приводить до значних змін у політичній боротьбі. Політична реальність сьогодні визначається ретельною організацією політичних акторів, направленості на досягнення чітких цілей, отримання конкретних результатів, тобто можна стверджувати, що відбувається конкурентна боротьба не просто між політиками у традиційному їх розумінні, а між політичними проектами, створеними для боротьби за управління та важелі впливу над суспільно-політичними процесами.

Політичний проект є відносно новою категорією, яка сьогодні активно використовується політиками, журналістами, вченими, але дуже часто спостерігається ототожнення його зі стратегією, планом, моделлю, і навіть ідеологією, це значно ускладнює розуміння/розкриття сутності цього явища. В такому разі існує потреба у розширенні наукових досліджень у політичній науці з даного питання і концептуалізації даного терміну. Щоб докорінно дослідити сутність поняття «політичний проект» в першу чергу детального розгляду потребує базова категорія «проект».

Мета статті полягає в з'ясуванні і уточненні визначення поняття «політичний проект».

Основний зміст. Поняття «проект» входить у категоріальний апарат багатьох наук та наукових дисциплін, застосовується у різ-

них сферах життєдіяльності людини і тому характеризується різноманітністю тлумачень. Найчастіше вживання терміну «проект» ми спостерігаємо у технічних науках, де під проектом розуміють план споруди чи конструкції або в якості наукового проекту, тобто розробка та впровадження нових наукових підходів та прийомів.

У тлумачному словнику Merriam-Webster ми знаходимо такі визначення «проекту»: конкретний план або конструкція; планований захід [25].

Міжнародна асоціація управління проектами (International Project Management Association, IPMA) пропонує розглядати «проект» як підприємство, яке характеризується принциповою унікальністю умов його діяльності або як унікальний набір скоординованих дій, з певним початком і завершенням, здійснюваних індивідуумом або організацією для вирішення специфічних завдань з певним розкладом, витратами і параметрами виконання [24].

Американський інститут з управління проектами дає таке визначення: проект – це тимчасове підприємство, створене для створення унікального продукту або послуги [23].

Звертаючись до зарубіжних дослідників К. Грея і Е. Ларсона, отримуємо таке визначення проекту: «комплексний, неповторний, одномоментний захід, обмежений чіткими вказівками щодо виконання, розробленими під потреби замовника» [7].

У свою чергу, фахівці у сфері управління

проектами П. Мартін П., К. Тейт характеризують проект як «тимчасовий процес, що має початок та кінець, і результат якого є унікальним» [11].

Ще одні представники даної сфери А. Товб та Г. Цинес виводять розуміння проекту як «особливої форми здійснення цілеспрямованих змін, яка передбачає що ці зміни повинні бути реалізовані в рамках певних обмежень за строками, вартістю та характеристиками очікуваних результатів» [21].

Серед українських дослідників даного напрямку можна виділити думку Москвіна С.О., який пропонує нам таке трактування: «проект – це комплекс взаємопов'язаних заходів, розроблених для досягнення певних цілей протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях» [17].

Ще одна група дослідників (І. Мазур, В. Шапіро, Н. Ольдерогге) визначають проект як «цілеспрямоване, заздалегідь розроблене та заплановане створення або модернізація фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної та організаційної документації для них, матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів з їх виконання» [9].

Заслуговує на увагу наукові доробки Г. М. Тарасюк, в яких під проектом розуміє «комплекс науково-дослідних, проектно-конструкторських, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших заходів, пов'язаних ресурсами, виконавцями та термінами, відповідно оформлених і спрямованих на зміну об'єкта управління, що забезпечує ефективність вирішення основних завдань і досягнення відповідних цілей за певний період» [20].

О. В. Безпалько описує проект як систему сформульованих завдань, фізичних об'єктів, технологічних процесів, відповідної документації, що створюються й упроваджуються для реалізації цих завдань, а також сукупність ресурсів та управлінських рішень щодо досягнення проектної мети. Проект – це унікальне починання, яке інтегрує в собі як певну ідею, задум, так і дії щодо втілення цього задуму в життя [2].

А. Чемерис в напрямку дослідження проектів у публічній сфері, вбачає в ньому «комплекс взаємопов'язаних логічно-структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць чи територіальних громад, організацій та установ і здійснюються в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни». На його думку, особливість даних проектів є розв'язання проблем, які винесені на урядовий порядок денний та формалізовані (описані) у відповідних урядових документах – урядовій програмі, концепціях чи стратегіях у формі стратегічних пріоритетів чи завдань [22].

М. В. Грачев пропонує таке визначення терміну: «проект вирішення певної задачі по створенню ще не існуючого об'єкта або досягнення ще не існуючого стану, обмеженого певними вихідними даними і заданими результатами або цілями, які обумовлюють спосіб її вирішення» [6].

У своїх працях Т. Н. Мітрохіна також розглядає питання визначення терміну «проект», на її думку він «являє собою умоглядно сконструйований образ дійсності, яку хотілося б отримати в результаті, оформлений в будь-який інтелектуальний формат, який містить відомості про механізми і терміни його реалізації» [13].

В рамках дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні основи управління політичними проектами», Лістратовим К. Є. поняття «проект» розглядається як «обмежене у часі, цілеспрямоване змінювання окремої системи із встановленими вимогами до якості результатів, можливими рамками витрат коштів і ресурсів та специфічною організацією» [8]. Він також зазначає, що проектом може розглядатись будь-яке явище чи процес, за допомогою яких певний суб'єкт, в тому числі і політичний актор, свідомо переслідує певну мету.

В рамках партнерського проекту 2010 року Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток», було видано посібник «Управління проектами: практичні аспекти реалізації

регіонального розвитку», автори якого визначають проект як «тимчасову діяльність, спеціально сплановану для унікальних неповторних умов, тобто послідовність взаємозалежних подій із впровадження інновації для створення цінності, в рамках досягнення місії соціально-економічної системи, реалізації стратегії і здійснення перетворень» [18]

Опрацьована наукова література з питання вивчення терміну «проект» дає нам можливість поділити тлумачення на умовні групи.

До першої групи віднесемо дослідження, які розглядають «проект» як сукупність документів для створення якогось об'єкту чи виробу, завдання, обмежене визначеними рамками в просторі і в часі, рівнем фінансування тощо. У цьому сенсі проект представляється як задокументована послідовність дій у різних сферах реалізації суспільних інтересів.

Друга група об'єднує дослідження, які пропонують розглядати проект як модель (своєрідне ототожнення з задумом, планом, начерком, пропозицією, побажанням, ідеєю та одним з можливих варіантів його втілення), ще не існуючу річ, і не відомо, чи буде вона існувати і в якому вигляді, тобто як теоретичне спрощення реальності, для більш детального вивчення цієї реальності, з метою подальшого впливу на неї.

До третьої групи належать дослідження проекту як процесу/дії, в основі якого лежить певний набір заходів, ряд обмежень і механізмів, з очікуванням певної поведінки предметів зовнішнього світу та людей для переходу із початкового стану в кінцевий – досягнення раціонально поставленої і продуманої мети.

Науковці визначають, що проекту характерні певні особливості – спрямованість на досягнення певної мети чи результатів, певна обмеженість у часі (тобто має початок і кінець по отриманні результатів; реальний період його реалізації (певна історична епоха), так і потенційний період, якщо він спрямований в майбутнє); виконання послідовності дій (етапів, періодів); має суб'єктоорієнтовану специфіку, тобто створюється і реалізується людьми, соціальними групами, соціальними спільнотами, організаціями; обмежений ре-

сурсними можливостями, які є в наявності або можуть бути задіяні потенційно. [5]; проходить у своєму розвитку певні форми стану від задуму до реалізації; аналізується з урахуванням умов середовища, в якому його здійснюють.

Різноманітність визначень проекту в нормативних документах, а також численні авторські інтерпретації, відсутність концептуалізації поняття «проект» наводить на думку, що кожен бере в якості базового те розуміння проекту, яке найбільш підходить до специфіки його діяльності.

Проекти відрізняються один від одного в залежності від характеру запланованих змін (інноваційні, підтримуючі); особливостей фінансування (інвестиційні, спонсорські, бюджетні, благодійні та змішані проекти); масштабів реалізації (монопроекти, мультипроекти, мегапроекти, мікропроекти); тривалості отримання результату (короткотривалі (1-2 роки реалізації), середньотривалі (3-5 років), довготривалі (більше 5 років)); місця реалізації (національні, регіональні, місцеві проекти); сфери діяльності (економічні, дослідницькі, екологічні, культурологічні, політичні, соціальні проекти) [1].

Останні роки особливої актуальності в процесах управління, бізнесі, економіці, політиці набуває проектний підхід. В наукових дослідженнях з даного питання наводиться визначення проектного підходу як особливої форми управління, що дозволяє сфокусувати увагу і сконцентрувати зусилля на виконанні визначеного комплексу задач за умови чітко визначених часових та ресурсних обмежень [12, с. 184–186]. Автори виокремлюють переваги застосування проектного підходу: підвищення ефективності використання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових тощо); можливість швидкого реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища (здійснення зворотного зв'язку з тими на кого направлений проект); оптимізація джерел фінансування.

Отже, на основі розглянутих визначень категорії «проект» продовжимо його дослідження, визначення змісту і специфіки у політич-

ній площині. Залежно від контексту поняття «політичний проект» різноманітно трактується і наповнюється часом невизначеним змістом або зовсім не визначається. Дослідження даної категорії виводить найбільш вживані тлумачення «політичного проекту». Перше має загальний характер, визначаючи його як будь-яку діяльність політика чи політичної партії, результати якої будуть використані в публічній політиці [10]. Друге зводить розуміння політичного проекту до продукту певної діяльності, розуміючи його як документ або сукупність документів, тобто певну прописану схему дій, яка стане інструментом втілення / створення нових або зміни вже існуючих об'єктів в політичній сфері і / або зв'язків, відносин між ними відповідно до поставлених політичними цілями. Як приклад таких політичних проектів пропонують розглядати проект створення в системі органів виконавчої влади нового міністерства або відомства; проект законодавчого акту, управлінського рішення, партійної програми; проект реформи виборчої системи.

На нашу думку, жодне з цих тверджень не розкриває зміст поняття «політичний проект», у першому випадку відсутня конкретизація поняття і розмивається його зміст, у другому значно звужується сфера застосування поняття «політичний проект», зводячи його до програми певних дій (наприклад, урядові соціально-політичні, економічні проекти), які мають бути спрямовані на вирішення / подолання значущих соціально-політичних проблем реформування / реорганізацію / модернізацію найбільш важливих сфер життєдіяльності людини.

В окрему групу виокремлюють дослідження виборчої кампанії як політичного проекту, в даному контексті політичний проект пропонується розуміти як сукупність певних дій (політико-організаційних, інформаційних, рекламно-пропагандистських та ін.), як технологію, сукупність методів, процесів і ресурсів, операцій і прийомів, чи навіть як набір документів-підпроектів (комплексу організаційних заходів, задуму кампанії або її концепцію) спрямованих на реалізацію інтересів по-

літичних суб'єктів (певного політика, групи політиків, політичної організації чи їх об'єднання) щодо завоювання і збереження влади в державі (регіоні, місті тощо) при оптимальних витратах. В такому випадку дуже легко сплутати проект з планом виборчої кампанії, стирається відмінність між проектом передвиборної кампанії та її планом, яка полягає в тому, що проект в пергу чергу окреслює мету, кінцевий (бажаний) результат, а план – перелік дій для її досягнення.

Часто ми спостерігаємо вживання терміну «політичного проекту» у контексті глобальних процесів, в яких відбувається взаємодія між кількома державами і суспільствами, тобто відбувається позиціонування цивілізацій, міжнародних організацій, структур, об'єднань і блоків в якості проектів (проекти «міжнародних організацій», «цивілізаційні проекти», проекти «глобальної змови», «антикризові проекти», «проекти модернізації», Великий проект Китаю, проект Великої Європи, Американський або Російський проект та ін.). З такої позиції політичний проект визначається як сукупність технологій, спрямованих на реалізацію відкрито не декларованих цілей, однак пов'язаних з досягненням світового панування, націлених на боротьбу за владу.

У свою чергу, Мітрохіна Т. Н. наголошує, що політичний проект передбачає багатовимірність, об'ємність як задуму, так і процесу перетворення дійсності, наявність смислового каркасу у вигляді цілей, цінностей, результатів перетворення дійсності, суб'єктів, на яких спрямована дія [14].

Схожий зміст у «політичний проект» вкладає група дослідників, яка розглядає його з точки зору ототожнення з певною ідеальною моделлю держави (утопія), державного устрою, як реалізацію уявлень про ідеальну систему, що спирається на політико-правові цінності та специфіку домінуючих стереотипів суспільної свідомості [8].

Д. О. Єжов політичні проекти називає реалістичними сценаріями політичних процесів майбутнього, в результаті яких створюється багатоскладовий прогностичний продукт передбаченого типу, сконструйований шляхом

застосування спеціальних технологій. Акцент в цьому процесі зміщений з цілепокладання та ідеалізації на оптимізацію політичних інститутів та процесів [15, с. 54].

На нашу думку логічним є розглядати політичний проект не лише у контексті технології для досягнення окресленої мети, а як ідею, образ політичного майбутнього. Такий висновок зроблений з огляду на зміст політичного проекту, тобто його наповненість ідеями, певними установками і цінностями, а також його формування з урахуванням світогляду і ціннісних ієрархій суб'єкта або його найближчого оточення / авторів проекту.

Говорячи про «політичний проект» потрібно зазначити характерні ознаки: часові рамки – політичні проекти можуть бути реальні, потенційні, з чітким періодом реалізації; результативність; суб'єктивність; орієнтованість на політичну владу; направленість на суспільство; динамічна структура – можливість швидкого коректування в залежності від потреб суспільства. Також більшість проектів обмежені за територіальним принципом.

Створення політичного проекту може відбуватись як окремими суб'єктами (до речі, не обов'язково політиками), так і цілими соціальними групами, об'єднаннями громадян.

Отже, оглянувши різні варіанти тлумачення терміну «політичний проект» та окресливши його характерні ознаки, можемо вивести певну класифікацію політичних проектів: за масштабом дії – локальні (добродійні акції та програми, громадські або депутатські слухання), місцеві (місцеві ініціативи), регіональні, національні, міждержавні, глобальні; за суб'єктом створення – державні, партійні, створенні органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, групами громадян (активістів); за тривалістю – короткострокові або чітко обмежені періодом реалізації (наприклад, план виборчої кампанії), середньострокові (як приклад можна розглядати реформування інститутів влади), довгострокові (національні, міждержавні, глобальні проекти – ЄС).

Сучасна політична ситуація в нашій державі характеризується постійною боротьбою

політичних сил за право отримати владні повноваження, спостерігається жорстке конкурсування між політичними силами різних олігархічних груп, старих та нових політичних акторів. З огляду на неочікуваність поведінки виборців та на швидку зміну вподобань, дуже часто створюються політичні проекти, які несуть у собі певну систему ідей, що характеризує напрямок, масштаб, характер і зміст суб'єкта політичної дії, а метою яких становиться отримання владних посад. Сьогодні політичний проект використовується для сприяння формуванню взаємозв'язку влади і суспільства.

В рамках специфіки власного наукового дослідження проведеного автором пропонується розуміння політичного проекту як інституційної форми, створеної на підставі суб'єктивних вподобань, ідей, задумів автора/замовника у поєднанні з громадськими настроями, очікуваннями і стереотипами, з чіткою метою представництва інтересів громади і отримання / утримання / контролю політичної влади, можливості взаємодіяти з органами влади і впливати на прийняття владних рішень, очікуванням певного ефекту від реалізації проекту, об'єктами зовнішнього світу, на які проект спрямований, при заданих обмеженнях по ресурсах і термінах.

В нашому розумінні такими політичними проектами можуть виступати політичні партії, громадські організації, об'єднання громадян, і навіть окремі особистості.

Партії політичні проекти – продукт певних бізнес-груп, сконструйований для досягнення поставлених політичних цілей, під конкретну особистість та/чи під певні вибори: отримання доступу до влади, можливості лобіювання інтересів, впливу на певну аудиторію з метою отримання скоригованої, зміненої поведінки об'єкта, на якого проектування спрямоване.

Сергєєв С. В. у своїй дисертаційній роботі вказує на новий вид політичних партій – технологічні партії, які він визначає як «потужні «політичні підприємства», які залучають великі гроші (інвестиції), вкладають їх у «політичне виробництво» і прагнуть отримати максимальний прибуток (голоси виборців, урядо-

ві посади тощо)» [19]. На нашу думку, партії саме такого типу, які активізуються як правило напередодні виборчої кампанії, і є політичними проектами. Наведемо кілька прикладів: політична партія «Відродження» – створена перед місцевими виборами 2015 р., на базі народних депутатів, які після подій Революції Гідності вийшли з Партії Регіонів, пов'язують з впливовим бізнес-групами, в т.ч. І. В. Коломойським [16]. Зосередилась на розвитку своїх осередки саме в тих областях, на яких цих депутатів обирали до ВР, переважно на сході та в центральній частині країни. Політична партія не має чіткої програми чи ідеології [16]. Головною метою цієї політичної сили було закріплення власних представників, для захисту особистих інтересів, у місцевих радах в цих округах; політична партія «Українське об'єднання патріотів УкрОП» – орієнтована на вибори до місцевих рад і захист бізнес-інтересів окремих осіб. Спочатку це було міжфракційне об'єднання позафракційних народних депутатів. До його складу увійшло багато яскравих особистостей – Б. Філатов, Д. Ярош, Б. Береза та ін. – чий власний авторитет сприяв підняттю рейтингу політичної партії. Партія отримала доволі високий результат на виборах 2015 р. у центральних областях і представництво майже по всій країні, використовуючи патріотичну та антиросійську риторику, залучуючи до своїх лав учасників Майдану, волонтерів, учасників АТО, але як ми бачимо зараз, досягнувши мети (інкорпорування до влади) діяльність політичної партії поступово зійшла нанівець. До речі, цю політичну силу також пов'язують з олігархом І. В. Коломойським [16]. Політична партія «Слуга народу», яку пов'язують з В. Зеленським, зареєстрована наприкінці 2017 року, голова Іван Баканов, який очолює ТОВ «Квартал 95», поки ніяк себе не проявила: у неї немає ні організацій на місцях, ні програми, ні гасел; у політичній сили відсутні нерухомість, штатні співробітники і будь-які фінансові кошти.

Окрім технічних політичних партій до політичних проектів ми відносимо і політичні «партії-спойлери» – короткостроковий проект для відтягування голосів виборців у будь-якої

конкурентної політичної сили, проведення контрагітації до певного опонента. На президентських виборах 2019 р. яскравим прикладом «кандидата-спойлера» був Юрій Володимирович Тимошенко.

Популярним стає створення політичних партій як продукту для майбутнього продажу, що також підходить під критерії розуміння політичного проекту. Наприклад, нова партія «Наші» насправді за 4 роки свого існування була перейменована чотири рази й ще не брала участь у виборах.

Прикладом громадських організації в якості політичних проектів виступають громадські формування радикалізованого типу («С14», ГО «Національні дружини», «Карпатська Січ», ГО «Рух Вільна Доля»), напрямками діяльності яких часто стає силовий тиск, реалізація вузько спрямованих акцій (блокування роботи органів влади, установ, пікети, приймають участь в господарських конфліктах) на органи державної влади в інтересах конкретних політсил і лідерів.

Також до політичних проектів відносимо громадські організації, громадсько-політичні рухи, створення яких ініційовано «зверху» (політиками, чиновниками). Наприклад, громадсько-політичних рух «Люди Важливі» ініційований О. Сасенко – міністром Кабінету Міністрів України, М. Нефьодовим – першим заступником міністра економічного розвитку і торгівлі України, С. Гусовським – лідером депутатської групи «Київська команда» та іншими, які одразу заявили про намір реформатування у політичну партію у майбутньому. Зараз представники руху проводять активну діяльність по залученню прихильників, особливо за допомогою соціальних мереж. Цей політичний проект пов'язують з чинним прем'єр-міністром В. Гройсманом [3]. Або Громадська організація «Справа Громад» ініційована Ю. Бірюковим, волонтером у минулому, а зараз радник Міністра оборони України, на підтримку політичної сили П. Порошенка після його поразки на президентських виборах 2019 р.

Стосовно розгляду окремої особистості як політичного проекту можемо навести у при-

клад В. Зеленського. Багато експертів пов'язують його політичну активність з підтримкою І. Коломойського.

Висновок. Проект - багатогранна категорія, яка має місце у багатьох наукових дисциплінах різноманітного спрямування і в залежності від специфіки дослідження можемо виокремити проект-документ, проект-модель, проект-процес. У свою чергу, дефініція політичний проект також не має чіткого одного визначення. Проведений аналіз вказує, що напрямок політологічного дослідження також впливає на тлумачення політичного проекту.

Автором запропоновано розглядати політичний проект як інституційну форму, створену на підставі суб'єктивних вподобань, ідеї, задумів автора/замовника у поєднанні з громадськими настроями, очікуваннями і стереотипами, з чіткою метою представництва інтересів громади і отримання / утримання / контролю / політичною влади, можливості взаємодіяти з органами влади і впливати на прийняття владних рішень, очікуванням певного ефекту від реалізації проекту, об'єктами зовнішнього світу, на які проект спрямований, при заданих обмеженнях по ресурсах і термі-

нах.

З огляду на те, що сучасна українська політика перетворилась на сферу боротьби політичних проектів, що конкурують за можливість здійснювати вплив на суспільно-політичні процеси, які створені певними олігархічними групами як інструмент досягнення результату, ми, нажаль, не бачимо якісної зміни/оновлення еліт, як результату виборчого процесу, чого конче потребує українська держава.

Громадянське суспільство в Україні зараз знаходиться у періоді становлення, що відображається в активному пошуку ефективних форм взаємодії з органами влади, засобів та механізмів впливу на прийняття політичних рішень, контролю та моніторингу за їх виконанням.

Саме тому вивчення можливості створення політичних проектів як певної інституційної форми мобілізації громадян для отримання важелів впливу на владу сприятиме створенню ефективного зворотного каналу зв'язку держави з суспільством, якісному оновленню політичних еліт, підвищенню результативності функціонування всієї політичної системи.

Бібліографічні посилання

1. Біляєв С. С. Проектний підхід у підприємстві: сутність і специфічні ознаки. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2016. № 3. С. 30–34.
2. Безпалько О. В. Соціальне проектування. URL: elibrary.kubg.edu.ua/2615/1/O_Bezpalko_SP_IL_KUBG.pdf (Дата звернення 02.05.2019)
3. Важливі люди: як ліберали створюють партію під вибори у Верховну раду. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vazhnye-lyudi-liberaly-sozdayut-novuyu-partiyu-1544994517.html> (Дата звернення 02.05.2019)
4. Глобалізація та управління проектами у XXI столітті: Матеріали наук.-практ. конф., Львів, 9-10 жовт. 2003 р. URL: http://www.rusnauka.com/21_DNIS_2009/Gosupravlenie/49382.doc.htm. (Дата звернення 02.05.2019)
5. Горбачев М. В. Цивилизационная идентификация политических проектов и проектирования в политике. URL: <http://www.dslib.net/teoria-politiki/civilizacionnaja-identifikacija-politicheskikh-proektov-i-proektirovanija-v-politike.html> (Дата обращения 02.05.2019)
6. Грачев М. Н. «Политическое проектирование» и «политический проект»: концептуализация понятий. URL: http://grachev62.narod.ru/Grachev/grachev2013_4.html (Дата обращения 02.05.2019)
7. Грей К. Ф., Эрик У. Ларсон. Управление проектами. URL: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/grey.pdf> (Дата обращения 02.05.2019)
8. Листратов К. Е. Теоретико-методологические основы управления политическими проектами. URL: <http://www.dslib.net/teoria-politiki/teoretiko-metodologicheskie-osnovy-upravlenija-politicheskimi-proektami.html> (Дата обращения 02.05.2019)
9. Мазур И., Шапиро В., Ольдерогге Н. Управление проектами. Уч. пособие. URL: <http://www.running-project.com/knigaUP.html> (Дата обращения 02.05.2019)
10. Малкин Е. Б., Сучков Е. Б. Политические технологии. URL: <https://alleng.org/d/polit/pol037.htm>

(Дата обращения 02.05.2019)

11. Мартин П., Тейт К. Управление проектами. URL: <http://www.klex.ru/77j>
12. Мир управления проектами: основы, методы, организация, применение / Под. ред. Х. Решке, Х. Шелле. М.: Издательство «Аланс», 1994. 303 с.
13. Митрохина Т. Н. Политический проект как категория политической науки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki> (Дата обращения 02.05.2019)
14. Митрохина Т. Н. Функциональность политических проектов: технологи VS идеологии? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsionalnost-politicheskikh-proektov-tehnologii-vs-ideologii> (Дата обращения 02.05.2019)
15. Политическое проектирование в пространстве социальных коммуникаций: материалы X Междунар. науч. конф. Ч. 1. М.: ЛЕНАНД, 2013. 456 с.
16. Потіха А. Партія «Відродження» в умовах підготовки до майбутніх місцевих виборів. URL: http://nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1328:partiya-vidrozhennya&catid=8&Itemid=350 (Дата звернення 02.05.2019)
17. Проектный анализ: навч. посібник. URL: <https://www.google.com/Fut.nmu.org.ua/information-to-studentelectronic-library.pdf> (Дата звернення 02.05.2019)
18. Рач В. А. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку: навч. посіб. URL: https://www.google.com/Project_Management_Handbook_CIDA_2010_ua.pdf (Дата звернення 02.05.2019)
19. Сергєєв В. С. Стратегічне управління інвестиційними партійно-політичними проектами в сучасній Україні [Текст]: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02; Дніпропетровський національний ун-т. Д., 2005. 18 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (Дата звернення 02.05.2019)
20. Тарасюк Г. М. Управління проектами: навч. посібник. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/15894/mod_resource/content/2/tarasyuk_g_m_upravlinnya_proektami.pdf (Дата звернення 02.05.2019)
21. Товб А. С., Ципес Г. Л. *Управление проектами: стандарты, методы, опыт*. URL: <http://www.klex.ru/60b> (Дата обращения 02.05.2019)
22. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України. URL: http://despro.org.ua/media/articles/10_book_chemeric__17_12_do_druku.pdf (Дата звернення 02.05.2019)
23. A Guide to the Project management Body Knowledge. Project Management Institute Standards Committee. URL: <http://www.cs.bilkent.edu.tr/~cagatay/cs413/PMBOK.pdf>. (Accessed 02.05.2019)
24. CB – IPMA Competence Baseline Version 2.0 IPMA Editorial Committee. URL: <https://epdf.tips/queue/icb-ipma-competence-baseline.html> (Accessed 02.05.2019)
25. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/project> (Accessed 02.05.2019)

References

1. Biliaiev S. S. Proektnyi pidkhd u pidpriemstvi: sutnist i spetsyfichni oznaky. [Project approach in the enterprise: essence and specific features.] *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. 2016. № 3. S. 30–34.
2. Bezpalko O. V. Sotsialne proektuvannia. [Social engineering] URL: elibrary.kubg.edu.ua/2615/1/O_Bezpalko_SP_IL_KUBG.pdf (Accessed 02.05.2019)
3. Vazhly`vi lyudy`: yak liberaly` stvoryuyut` partiyyu pid vy`bory` u Verhovnu radu [Important people: As liberals create a party under the elections to the Verkhovna Rada] URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vazhnye-lyudi-liberaly-sozdayut-novuyu-partiyyu-1544994517.html> (Accessed 02.05.2019)
4. Hlobalizatsiia ta upravlinnia proektamy u XXI stolitti: Materialy nauk.-prakt. konf. [Globalization and project management in the XXI century: materials of Sciences-prakt. conf.], Lviv, 9–10 zhovt. 2003 r. URL: http://www.rusnauka.com/21_DNIS_2009/Gosupravlenie/49382.doc.htm. (Accessed 02.05.2019)
5. Gorbachev M. V. Tsivilizatsionnaya identifikatsiya politicheskikh proektov i proektirovaniya v politike. [Civilization identity political projects and design polic] URL: <http://www.dslib.net/teoria-politiki/civilizacionnaya-identifikatsiya-politicheskikh-proektov-i-proektirovaniya-v-politike.html> (Accessed 02.05.2019)
6. Grachev M. N. «Politicheskoe proektirovanie» i «politicheskiy proekt»: kontseptualizatsiya ponyatiy. [«Political design» and «political project»: conceptualization of concepts] URL: http://grachev62.narod.ru/Grachev/grachev2013_4.html (Accessed 02.05.2019)

7. Grey K. F., Erik U. Larson. Upravlenie proektami. [Project management] URL: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/grey.pdf> (Accessed 02.05.2019)
8. Listratov K. E. Teoretiko-metodologicheskie osnovy upravleniya politicheskimi proektami. [Theoretical and methodological foundations of political projects] URL: <http://www.dslib.net/teoria-politiki/teoretiko-metodologicheskie-osnovy-upravleniya-politicheskimi-proektami.html> (Accessed 02.05.2019)
9. Mazur I., Shapiro V., Ol'derogge N. Upravlenie proektami. Uch. posobie. [Project management]. URL: <http://www.running-projeckt.com/knigaUP.html> (Accessed 02.05.2019)
10. Malkin E. B., Suchkov E. B. Politicheskie tekhnologii. [Political technologies] URL: <https://alleng.org/d/polit/pol037.htm> (Accessed 02.05.2019)
11. Martin P., Teyt K. Upravlenie proektami. [Project management] URL: <http://www.klex.ru/77j> (Accessed 02.05.2019)
12. Mir upravleniya proektami: osnovy, metody, organizatsiya, primenenie [The world of project management: fundamentals, techniques, organization, applications] / Pod. red. Kh. Reshke, Kh. Shelle. M.: Izdatel'stvo «Alans», 1994. 303 s.
13. Mitrokhina T. N. Politicheskiy proekt kak kategoriya politicheskoy nauki. [Political project as a category of political science]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki> (Accessed 02.05.2019)
14. Mitrokhina T. N. Funktsional'nost' politicheskikh proektov: tekhnologi VS ideologii? [Functionality of political projects: technology VS ideology?] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsionalnost-politicheskikh-proektov-tehnologii-vs-ideologii> (Accessed 02.05.2019)
15. Politicheskoe proektirovanie v prostranstve sotsial'nykh kommunikatsiy [Political design in the space of social communications]: materialy X Mezhdunar. nauch. konf. Ch. 1. M.: LENAND, 2013. 456 s.
16. Potixa A. Partiya «Vidrodzhennya» v umovax pidgotovky` do majbutnix miscevy`x vy`boriv. [Party «Renaissance» in preparation for the upcoming local elections]. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1328:partiya-vidrodzhennya&catid=8&Itemid=350 (Accessed 02.05.2019)
17. Proektnyi analiz: navch. posibnyk. [Project analysis] URL: <https://www.google.com/Fut.nmu.org.ua/information-to-studentelectronic-library.pdf> (Accessed 02.05.2019)
18. Rach V. A. Upravlinnia proektamy: praktychni aspekty realizatsii stratehii rehionalnoho rozvytku: navch. posib. [Project management: practical aspects of implementation of regional development strategies] URL: https://www.google.com/Project_Management_Handbook_CIDA_2010_ua.pdf (Accessed 02.05.2019)
19. Serhieiev V. S. Stratehichne upravlinnia investytsiinymy partiino-politychnymy proektamy v suchasnii Ukraini [Strategic management of investment party and political projects in modern Ukraine]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (Accessed 02.05.2019)
20. Tarasiuk H. M. Upravlinnia proektamy: navch. posibnyk. [Project management] URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/15894/mod_resource/content/2/tarasyuk_g_m_upravlinnya_proektami.pdf (Accessed 02.05.2019)
21. Tovb A. S., Tsipes G. L. Upravlenie proektami: standarty, metody, opyt. [Project management: standards, methods, experience]. URL: <http://www.klex.ru/60b> (Accessed 02.05.2019)
22. Chemerys A. Rozroblennia ta upravlinnia proektamy u publichnii sferi: yevropeyskyi vymir dlia Ukrainy. [Development and management of projects in the public sphere: the European dimension for Ukraine.] URL: http://despro.org.ua/media/articles/10_book_chemeric__17_12_do_druku.pdf (Accessed 02.05.2019)
23. A Guide to the Project management Body Knowledge. Project Management Institute Standards Committee. URL: <http://www.cs.bilkent.edu.tr/~cagatay/cs413/PMBOK.pdf> (Accessed 02.05.2019)
24. ICB – IPMA Competence Baseline Version 2.0 IPMA Editorial Committee. URL: <https://epdf.tips/queue/icb-ipma-competence-baseline.html> (Accessed 02.05.2019)
25. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/project> (Accessed 02.05.2019)

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 323.321

**Олександр Сергійович Токовенко,
Юрій Олександрович Ніколенко***

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: kafpol@ukr.net

*E-mail: lena@oreh.dp.ua

Received 05 September 2018; revised 10 October 2018; accepted 12 November 2018

doi: 10.15421/341915

СИНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКО-ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА У КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО СЕПАРАТИЗМУ

Анотація.

Розглядаються біфуркація як протяжний у часі процес, в ході якого відбувається якісна перебудова властивостей політичної системи. Вивчаються напрямки виникнення, підтримки стійкості і розпаду політичних структур (систем) різної природи, які перебувають в динаміці і постійній зміні, яким притаманні властивості самоорганізованості та самокерованості. Розкриваються особливості експертизи істинності результатів та новизни дослідної методології, яка формує вихідні положення вивчення сепаратизму. Встановлюються особливості нелінійних зворотних зв'язків, жорсткі причинно-наслідкові залежності (жорсткий детермінізм) у політичному процесі. Обговорюється вплив випадкових факторів на вибір системою шляху розвитку в період біфуркації та непередбачуваність даного процесу з точки зору синергетики. Вивчаються властивості політичної кризи, які ведуть до самознищення: за порогом біфуркації дана політична система вже не може існувати, на її місці виникає щось принципово нове. Досліджується досягнення політичними системами критичних параметрів (точки біфуркації), зі стану сильної нестійкості, яка «звалюється» в один з багатьох можливих, нових для неї стійких станів.

Ключові слова: синергетика, біфуркація, політична епістемологія, сепаратизм, політична система, політичні структури.

Olexander S. Tokovenko, Yuriy A. Nikolenko*

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: kafpol@ukr.net

*E-mail: lena@oreh.dp.ua

**Synergetic political and epistemological perspective
in the context of the political separatism analysis**

Abstract.

Bifurcation is considered as a time-consuming process, during which there is a qualitative restructuring of the properties of the political system is taking place. The directions of origin, support of the stability and disintegration of political structures (systems) of different nature, which are in dynamics and constant change, which are inherent in the properties of self-organization and self-control, are studied. The peculiarities of the examination of the truth of the results and the novelty of the experimental methodology, which forms the starting points for the study of separatism, are revealed. The peculiarities of nonlinear feedback, hard causal

dependence (hard determinism) in the political process are established. The influence of random factors on the choice of the system of development path during the bifurcation period and the unpredictability of this process in terms of synergetics is discussed. In the article it is established that due to the nonlinearity and unpredictability of the political systems' development, the possibility of scientific methods and approaches applying to their study is substantially limited. It is argued that the frequency of bifurcation periods is directly dependent on the complexity of the political system: the higher its complexity, the more often will be bifurcation periods during its development. It is substantiated that the political system, which has reached critical parameters (points of bifurcation), from a state of strong instability, as if «dumped» into one of many possible, new to it stable states. The point of bifurcation is characterized by the fact that in it the path of development of the system is branched out. The branch selection of further political system development will be determined with the probabilistic, unpredictable parameters of the political process. Determined that, the period of bifurcation can be considered within the transition of separatist processes from the latent to the active state, and within the sharp aggravation of the power struggle (in those separatist processes, which are still in active form). The properties of the political crisis that lead to self-destruction are studied: at the threshold of bifurcation, this political system can no longer exist, there is something fundamentally new in its place. The political systems' achievement of critical parameters (points of bifurcation), from the state of strong instability, which «dump» into one of many possible, new stable states for it, are studied.

Key words: synergetics, bifurcation, political epistemology, separatism, political system, political structures.

Александр Сергеевич Токовенко, Юрий Александрович Николенко*

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: kafpol@ukr.net

*E-mail: lena@oreh.dp.ua

**Синергетическая политико-эпистемологическая перспектива
в контексте анализа политического сепаратизма**

Аннотация.

Рассматриваются бифуркация как протяженный во времени процесс, в ходе которого происходит качественная перестройка свойств политической системы. Изучаются направления возникновения, поддержания устойчивости и распада политических структур (систем) различной природы, которые находятся в динамике и постоянном изменении, обладающих свойствами самоорганизованности и самоуправляемости. Раскрываются особенности экспертизы истинности результатов и новизны исследовательской методологии, формирует исходные положения изучения сепаратизма. Устанавливаются особенности нелинейных обратных связей, жесткие причинно-следственные зависимости (жесткий детерминизм) в политическом процессе. Обсуждается влияние случайных факторов на выбор системой пути развития в период бифуркации и непредсказуемость данного процесса с точки зрения синергетики. Изучаются свойства политического кризиса, которые ведут к самоуничтожению: за порогом бифуркации данная политическая система уже не может существовать, на ее месте возникает нечто принципиально новое. Исследуются достижения политическими системами критических параметров (точки бифуркации), из состояния сильной неустойчивости, которая «сваливается» в один из многих возможных, новых для нее устойчивых состояний.

Ключевые слова: синергетика, бифуркация, политическая эпистемология, сепаратизм, политическая система, политические структуры.

Постановка проблемы. Однією з особливих рис синергетичної теорії є наділення відносно випадкових чинників вирішальною роллю при переході в стан біфуркації і при трансформації системи в самому біфуркаційному стані (при нормальному стані системи вищезазначені фактори здебільшого не справ-

ляють на неї відчутного впливу).

Політичний розвиток в рамках синергетики виступає як нелінійний процес, в якому періоди стабільного розвитку – аттрактори – змінюються зонами біфуркації, тобто перебування політичної системи, або криз, після яких виникає цілий спектр альтернатив політично-

го розвитку. Під біфуркацією у політико-епістемологічних дослідженнях розуміється протяжний у часі процес, в ході якого відбувається якісна перебудова властивостей політичної системи. Наближаючись до точок біфуркації, політична система втрачає стійкість, а потім переходить у новий стан. При цьому можливо декілька варіантів зміни системи при біфуркації і передбачити який варіант вибере система неможливо, оскільки цей вибір, як і сам перехід до стану біфуркації, здійснюється здебільшого під впливом випадкових факторів.

На сучасному етапі існує можливість застосування до дослідження сепаратизму в сучасній Європі методики синергетики ([англ. synergetics](#), від грецького «син» — «спільне» і «ергос — «дія»), міждисциплінарної галузі, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи, які перебувають в динаміці і постійній зміні, яким притаманні властивості самоорганізованості та самокерованості.

Також синергетика вивчає зв'язки між елементами складних систем. Автором синергетичного підходу, який можна вважати подальшим розвитком системного підходу, є німецький фізик Г. Хакен, який в 1969 р. вперше ввів до наукового вжитку термін «синергетика».

Необхідно відзначити, що синергетика розглядає лише системи, що характеризуються складністю (тобто складаються з великої кількості взаємопов'язаних елементів), відкритістю (тобто перебувають у взаємодії та взаємообміні з зовнішнім середовищем) та утворюються шляхом самоорганізації і здатні до саморозвитку (тобто вони утворюються і розвиваються без участі стороннього впливу). При цьому такі системи повинні мати властивість нестійкості, нестабільності і характеризуватися нелінійним та непередбачуваним процесом розвитку який передбачає варіативність, тобто ймовірність вибору різноманітних векторів на кожному етапі (причому неможливо передбачити яких шлях розвитку вибере система на кожному з етапів). Такі положення потребують експлікації на предметному полі сучасної політичної епістемології.

Йдеться про експертизу істинності результатів та новизни дослідної методології, яка формує вихідні положення вивчення актуального явища політичного сьогодення – сепаратизму. При цьому слід наголосити не на потребі в аналізі доктринальних положень сепаратизму, а на можливостях «вписати» зазначене явище до кола міркувань політичної епістемності.

Аналіз публікацій. Синергетичні аспекти політичної дійсності з точки зору синергетичного підходу активно розглядалися багатьма вітчизняними дослідниками. Зокрема, В.Альошкін розкриває значення системно-синергетичного підходу до моделювання соціальної політики України [1], І.Васильєва досліджує значення анархізму як типу політичної свідомості в рамках синергетики [2], С.Вонсович аналізує політичний транзит у контексті синергетичного підходу [3], І. Держко надає увагу політичній культурі громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми [5]. Поряд з цим існує потреба розгляду евристичного значення синергетики для епістемологічної оцінки політичного явища сепаратизму.

Метою статті є з'ясування евристичного значення синергетичної перспективи політичної епістемології у контексті досліджень сучасного сепаратизму.

Основний зміст статті. Міждисциплінарна синергетична теорія розглядає в основному відкриті системи, які перебувають у взаємодії і інформаційному, енергетичному та іншими взаємообмінами з навколишнім середовищем і володіють джерелами і потоками енергії. При цьому для даних систем характерні нелінійні зворотні зв'язки, тобто жорсткі причинно-наслідкові залежності (жорсткий детермінізм) у таких системах, як правило, не виявляються, тому їх розвиток відрізняється непередбачуваністю та багатоваріантністю обраного шляху. Через нелінійність та непередбачуваність розвитку даних систем можливість застосування до їх вивчення інших наукових методів і підходів суттєво обмежується.

Як відомо, синергетика – це порівняно новий міждисциплінарний напрямок наукових

досліджень, що виник на основі теорії нерівноважної термодинаміки, теорії управління, теорії складних систем і теорії інформації і ставить своїм основним завданням пізнання загальних закономірностей і принципів, що лежать в основі процесів самоорганізації в ресурсних системах різної природи: фізичної, хімічної, біологічної, технічної і соціальної. Саме вплив випадкових факторів на вибір системою шляху розвитку в період біфуркації робить з точки зору синергетики процес даного розвитку непередбачуваним. У деяких випадках під час біфуркації система тяжіє до одного або декількох певних станів, такі стани називаються атрactorами (англ. attract — притягати). Також у період біфуркації в системі можуть утворюватися нові структури, які в синергетиці називаються дисипативними (від лат. *dissipatio* – «розсіюю, руйную»). Зростання впливу випадковостей відбувається за рахунок втрати здатності політичної системи активно протидіяти флуктуаціям в режимі біфуркації. Частота появи періодів біфуркації перебуває в прямій залежності від складності системи: чим вище її складність, тим частіше під час її розвитку будуть виникати біфуркаційні періоди.

Розрізняють два основних типи біфуркацій – структурні і системні. Структурна криза в політиці означає, що серед альтернативних сценаріїв, які можуть бути реалізовані після проходження точки біфуркації, є принаймні один, який передбачає тільки структурну перебудову політичної системи, без втрати її функціональних особливостей.

Системна політична криза веде до самознищення: за порогом біфуркації дана політична система вже не може існувати, на її місці виникає щось принципово нове. Таким чином, новизною синергетичного підходу є розгляд хаосу і нестабільності як товчків переходу з одного стану в інший (див. М. Польовий [10]). По суті еволюційний розвиток розглядається синергетикою як процес послідовних біфуркаційних переходів, біфуркаційні періоди є своєрідними ступенями розвитку. Синергетична методологія привносить в політичний аналіз принцип регулювальних параметрів

розвитку, які повинні достатньо повно описувати весь комплекс факторів, що впливають на поведінку кожного з досліджуваних політичних об'єктів. У число таких регулювальних параметрів можуть входити соціальні, соціокультурні, екологічні, економічні, природно-географічні, технічні та багато інших «прикордонних» чинників, які безпосередньо до політичної сфери не належать, але справляють на неї вплив (див. О. Гошій, Ю. Мислюк [4]).

На жаль, безпосередньо синергетика в політичному житті майже не розроблялася в науковому світі аж до другої половини XX століття. Лише у зв'язку з тенденціями створення «Загальної теорії розвитку», які окреслилися вже в середині 80-х років XX століття, лексику кібернетики, біології, математики, фізики та хімії активно і, що важливо, досить успішно почали застосовувати і для дослідження соціальних процесів. Багато авторів зі світовим ім'ям в тій чи іншій мірі стверджували, що розвиток і функціонування соціальних спільнот здійснюється відповідно до єдиних принципів синергетики. Тому в цілому можна стверджувати, що загальний зміст ідей синергетики полягає в тому, що: по-перше, процеси розвитку (руйнування і творення) в навколишньому світі, включаючи і політичну сферу, від макро- до мікропізнаваних елементів, перманентні і рівноправні. І, по-друге, мають єдиний алгоритм, незалежно від природи систем (біологічних, соціальних, економічних, геологічних і т.д.).

Таким чином, концепція самоорганізації претендує на відкриття якогось універсального механізму, за допомогою якого здійснюється нелінійний (природний) розвиток, як в живій, так і в неживій природі. У загальному циклі розвитку будь-якого самоорганізованого процесу зазвичай спостерігаються дві фази. Перша фаза – це фаза плавного еволюційного розвитку, з добре передбаченими лінійними закономірностями, що підводять в результаті систему до деякого нестійкого критичного стану. Друга фаза – вихід з критичного стану системи одномоментним «революційним» стрибком і виникнення організації при само-

зародженні системи вищого основного ступеня з більшим ступенем складності і впорядкованості. При цьому важлива особливість другої фази полягає в тому, що перехід системи в новий стійкий стан неоднозначний. Система, яка досягла критичних параметрів (точки біфуркації), зі стану сильної нестійкості як би «звалюється» в один з багатьох можливих, нових для неї стійких станів. Точка біфуркації характеризується тим, що в ній шлях розвитку системи розгалужується і яка саме гілка подальшого розвитку буде обрана, визначають імовірнісні, непередбачувані параметри процесу. Тому можна констатувати, що розвиток цивілізації не є суворо детермінованим в сенсі існування єдиного спочатку заданого стану, а є багатоваріантним.

Що стосується застосовності синергетичного методу до вивчення сепаратистських процесів у трансформаційному суспільстві (див. [10]), то можна говорити про те, що даний метод має досить широкий спектр застосування і застосовується в тому числі і для вивчення сепаратизму. В рамках синергетичного методу сепаратистський процес можна розглядати як складну, нестійку та нестабільну систему, здатну до саморозвитку, яка розвивається непередбачувано і нелінійно. Також цей процес є відкритою системою, так як часто сепаратистські процеси відчують на собі зовнішній вплив. Вищевказані характеристики сепаратизму підтверджуються реальними даними про природу сепаратизму: так, по-перше, сепаратизм має складну структуру, що складається з певного числа взаємодіючих елементів, тобто його можна розглядати як складну систему. По-друге, сепаратистські процеси здатні до самоорганізації та саморозвитку. Також протікання сепаратистських процесів характеризується певною часткою непередбачуваності: в біфуркаційні періоди сепаратистський процес може змінити свою форму прояву, при цьому можливі кілька варіантів такої зміни (теза синергетики про поліваріантність розвитку системи в біфуркаційний період) і однозначно передбачити який варіант розвитку вибере сепаратистський рух неможливо (наприклад, він може створити політичну

партію, терористичну організацію, взяти під свій контроль певну територію і т. ін.).

Сепаратистські організації і процеси схильні до зовнішніх впливів. Наприклад, вони можуть підтримуватися сторонньою державою, що дозволяє охарактеризувати їх як відкриті. Ще одне положення синергетики полягає в тому, що в розглянутих нею системах періоди стабільного розвитку чергуються з такими нестабільними станами, як точки біфуркації (при яких відбувається перебудова системи) або кризи (див. А. Сотников [11]). Основними детермінантами переходу з стабільного стану до нестабільних періодів, а також зміни стану системи під час нестабільних станів виступають випадкові фактори (в термінах синергетики – флуктуації). Дане положення застосовується до динаміки протікання сепаратистських процесів лише частково. Так, періодом стабільності в сепаратистських процесах можна вважати, по-перше, латентне протікання даних процесів (коли сепаратистські процеси не виливаються в будь-які активні дії або акції), по-друге порівняно тривалі періоди, при яких суб'єкти сепаратизму використовують одну і ту ж форму діяльності (при цьому вони можуть вдаватися і до силових дій, але дані дії протягом тривалого періоду повинні протікати на одному і тому ж рівні насильства). В той же час періодом біфуркації можна вважати, по-перше, перехід сепаратистських процесів з латентного в активний стан, а по-друге, різке загострення силового протистояння (в тих сепаратистських процесах, які і так йдуть в активній формі). Що ж стосується ролі випадкових чинників як основних детермінантів нестабільності, то при сепаратистських процесах чинники такого типу виступають лише однією з серії детермінантів загострень поряд з такими можна сказати закономірними детермінантами як глобальні політичні процеси (наприклад, зниження ролі національної держави), історичні та економічні передумови (історичними передумовами може бути наявність у етносів, які бажають відокремитися, незалежної держави в минулому, а економічними – небажання економічно розвинених регіонів ділитися доходом з центральною вла-

дою) і іншими цілком передбачуваними детермінантами (див. Ю. Кобець [8]).

По суті справи роль випадкових факторів при загостренні сепаратистських процесів в більшості випадків зводиться до інцидентів, які актуалізують більш глибокі причини і переводять сепаратистські процеси з латентного в конфліктний стан. Тобто, в основному випадкові чинники є лише супутніми, основну роль грають закономірні детермінанти. Випадкові детермінанти можуть відігравати важливу роль лише при загостренні сепаратистських процесів, що в термінах синергетики називається періодом біфуркації (тому розвиток більшості сепаратистських процесів все-таки можна охарактеризувати як нелінійний). Навпаки в багатьох випадках проявів сепаратизму одними з основних факторів, що впливають на перебіг сепаратистських процесів є не випадкові, а зовнішні, які іноді можуть бути основними детермінантами загострення (прикладом може бути вплив Росії на загострення сепаратистських процесів у Криму і на Донбасі).

Що ж стосується аттрактивного стану або аттрактивної мети, тобто того стану або тієї мети, до яких тяжіє процес в період біфуркації, то при сепаратизмі такою метою, що залежить від намірів сепаратистського руху можна вважати, наприклад, розширення автономії, створення незалежної держави, приєднання до іншої держави. Але в той час, як відповідно до постулатів синергетики, система прагне до аттрактивних станів неусвідомлено, сепаратистська організація цілком усвідомлено переслідує певну мету (див. В. Полянська [9]). Ще одним постулатом синергетики є виникнення в період біфуркації нових, так званих дисипативних структур. В розглянутих в дипломній роботі випадках до таких структур можна віднести квазідержавні утворення, що виникли в 2014 році на Донбасі, а саме ДНР і ЛНР. Якщо звернутися до минулого, то в 2005 році, також у зв'язку з політичною кризою, викликаною подіями Помаранчевої революції, на Донбасі була утворена низка сепаратистських організацій, згодом об'єднаних у так звану Донецьку республіку. Ці організа-

ції також можна віднести до дисипативних структур.

Крім розгляду сепаратистського процесу як окремої системи, з точки зору синергетики, можна розглянути роль сепаратистських процесів у політичній системі як окремої держави, так і міждержавного утворення (наприклад, роль сепаратистських процесів в ЄС).

Політичну систему можна розглядати як відкриту систему, що саморозвивається (причому її розвиток слід все-таки віднести до нелінійного, хід якого передбачити неможливо, будь-які політичні прогнози мають імовірнісний характер і певну частку похибки), у розвитку якої мають місце періоди як стабільного, так і нестабільного (в термінах синергетики біфуркаційні періоди) розвитку (див. О. Квасниця [7]).

У біфуркаційні періоди можливий вибір з кількох шляхів розвитку, при цьому неможливо однозначно передбачити, яким шляхом піде політична система. Якщо в будь-яких регіонах держави мають місце сепаратистські процеси (хоча б в латентній формі), то дані процеси в основному загострюються в періоди нестабільного розвитку, тому їх можна вважати одним із наслідків дестабілізації політичної системи (поряд з такими наслідками як посилення політичних протестів, конфлікт між гілками влади, почастішання неконвенціональних форм політичної участі і т. ін.). У даному випадку також працює один з постулатів синергетики про збільшення впливу зовнішніх факторів в періоди біфуркації. Цей постулат ілюструється вищезгаданою ситуацією, коли сепаратистські процеси інспіруються зовнішніми силами (в основному іншою державою). Як правило, подібні дії здійснюються в період дестабілізації політичної системи країни (ілюстрацією служить каталізація з боку РФ сепаратизму в Криму і на Донбасі в період політичної нестабільності в Україні).

Як зазначалося вище, біфуркації в синергетиці поділяються на структурні (при яких відбуваються які-небудь зміни в політичній системі, але вона в цілому зберігає загальну структуру) і структурні (при яких руйнується або перебудовується повністю вся система). У

тому випадку, коли загострення сепаратизму не призводить до кардинальних змін в державі або до її розпаду, а лише до часткової деградації обстановки або до несуттєвих змін в державному устрої (наприклад, до розширення кола повноважень окремих регіонів), то має місце структурна біфуркація. До системної біфуркації ми можемо віднести ситуацію, при якій загострення сепаратистських тенденцій призводить до перебудови державної системи (наприклад, зміна форми державного устрою країни з унітарного на федеративний, повний розпад держави на кілька окремих незалежних частин). При визначенні сепаратистських процесів як здатних до саморозвитку (а синергетика розглядає саме такі процеси), а також при розгляді місця і ролі сепаратистських процесів у політичній системі держави необхідно зробити важливе зауваження: не всі сепаратистські процеси та інститути можна віднести до цієї категорії (див. І. Іщенко [6]). Так, сепаратистські процеси в певній державі, інспіровані іншою, зазвичай сусідньою державою, не можна назвати повністю самоорганізуючимися, саморозвиваючимися і непередбачуваними: вони цілеспрямовано створюються, їх розвиток контролюється і направляється зовнішніми силами, тобто вони є детермінованими. Хоча з іншого боку це доводить їх відкритість і взаємодію з зовнішнім середовищем (в основному односторонню, так як вплив в основному йде з боку контролюючої держави), а синергетика розглядає відкриті та недетерміновані процеси. Як приклад сепаратистських процесів такого типу можна навести сепаратистські процеси в Криму і на Донбасі (які були організовані і контролювалися з боку РФ) – сепаратизм у Криму на сьогодні повністю досяг мети: Крим анексований Російською Федерацією.

Те ж саме зауваження відноситься і до дисипативних структур, утворених при сепаратистських процесах. Згідно з класичними постулатами синергетики, зазначені структури формуються самостійно шляхом самоорганізації. Однак, за певних випадків, наприклад за умов сепаратизму, який інспірований зовнішніми силами, дані структури також цілеспрямовано створюються зовнішнім ініціатором сепаратистських процесів. Прикладом може слугувати створення за участі сучасної Росії таких квазідержавних формувань і невизнаних держав як, ДНР, ЛНР, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, тому дані утворення не можна віднести до дисипативних.

Висновки. Сьогодні сепаратизм досліджується багатьма науковими дисциплінами та галузями, що дає підстави застосувати до його дослідження також і політико-епістемологічний вимір синергетики як одну з міждисциплінарних галузей. Даний підхід розглядає складні, відкриті системи, здатні до самоорганізації та самостійного розвитку, хід якого неможливо повністю спрогнозувати. За допомогою синергетики можна дослідити сепаратизм як окрему систему, а також місце та роль сепаратизму в політичній системі окремої держави або міждержавного утворення. Однак вивчення сепаратизму як окремої системи, що розвивається самостійно, з точки зору пріоритетів політичної епістемності, можливе не у всіх випадках. Коли сепаратистський рух інспірується зовнішніми силами, його не можна вважати створеним шляхом самоорганізації та здатним до самостійного розвитку. У перспективі подальших досліджень необхідно звернути увагу на лінії демаркації між емпіричним рівнем станів невірноваженості політичних систем та рівнем їх досягнення за допомогою наявних дослідних методологій.

Бібліографічні посилання

1. Альошкін В. С. Системно-синергетичний підхід до моделювання соціальної політики України. *Часопис економічних реформ*. 2014. № 1. С. 6–10.
2. Васильєва І. А. Значення анархізму як типу політичної свідомості в рамках синергетики. *Політикус*. 2016. Вип. 1. С. 13–15.
3. Вонсович С. Г. Політичний транзит у контексті синергетичного підходу. *Політологічний вісник*. 2013. Вип. 70. С. 200–210.
4. Гошій О. Синергетичне розуміння політичної дійсності. *Політологічні записки*. 2013. № 7. Режим

доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_8.

5. Держко І. З. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми. *Грані*. 2015. № 1. С. 11–16.
6. Іщенко І. В. Політичні інститути у період нестабільності: синергетичний підхід. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(1). С. 80–83.
7. Квасниця О. Феномен Майдану та дисфункціональність політичної еліти у світлі ЗМІ: синергетичний підхід. *Вісник Львівського університету*. Серія: Журналістика. 2014. Вип. 39(2). С. 27–38.
8. Кобець Ю. В. Політичне життя через призму синергетичного підходу: концептуальні засади. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2013. № 3. С. 208–216.
9. Полянська В. Ю. Синергетичний підхід у дослідженні політико-естетичних явищ: огляд основних понять та концептів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 120–124.
10. Польовий М. А. Зміст синергетичного параметра порядку, який визначає політичну динаміку пострадянських держав на шляху до демократії. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 314–324.
11. Сотников А. В. Синергетичні дослідження політичного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2017. Вип. 28. С. 213–215.

References

1. Aloskhin V. S. Systemno-synerhetychnyi pidkhd do modeliuvannia sotsialnoi polityky Ukrainy [System-synergistic approach to the modeling of social policy of Ukraine] *Chasopys ekonomichnykh reform*. 2014. № 1. S. 6–10.
2. Vasylieva I. A. Znachennia anarkhizmu yak typu politychnoi svidomosti v ramkakh synerhetyky [The meaning of anarchism as a type of political consciousness within the synergetics] *Politykus*. 2016. Vyp. 1. S. 13–15.
3. Vonsovykh S. H. Politychnyi tranzyt u konteksti synerhetychenoho pidkhdodu [Political transit in the context of a synergistic approach] *Politolohichni visnyk*. 2013. Vyp. 70. S. 200–210.
4. Hoshii O. Synerhetychne rozuminnia politychnoi diisnosti Synergetic Understanding of Political Reality/ O. Hoshii, Yu. V. Mysliuk. *Politolohichni zapysky*. 2013. № 7. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_8.
5. Derzhko I. Z. Politychna kultura hromadianskoho suspilstva v konteksti synerhetychnoi paradyhmy [Political culture of civil society in the context of synergetic paradigm] *Hrani*. 2015. № 1. S. 11–16.
6. Ishchenko I. V. Politychni instytuty u period nestabilnosti: synerhetychnyi pidkh.d [Political Institutions in the Period of Instability: Synergistic Approach] / I. V. Ishchenko. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2012. Vyp. 4(1). S. 80–83.
7. Kvasnytsia O. Fenomen Maidanu ta dysfunktsionalnist politychnoi elity u svitli ZMI: synerhetychnyi pidkhd [Phenomenon of the Maidan and the dysfunctionality of the political elite in the light of the media: synergistic approach] / O. Kvasnytsia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Zhurnalistyka*. 2014. Vyp. 39(2). S. 27–38.
8. Kobets Yu. V. Politychne zhyttia cherez pryzmu synerhetychnoho pidkhdodu: kontseptualni zasady [Political life through the prism of the synergetic approach: conceptual foundations] / Yu. V. Kobets. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Dumka*. 2013. № 3. S. 208–216.
9. Polianska V. Yu. Synerhetychnyi pidkhd u doslidzhenni polityko-estetychnykh yavysheh: ohliad osnovnykh poniat ta kontseptiv [Synergetic approach in the study of political and aesthetic phenomena: an overview of the basic concepts and concepts] *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2013. Vyp. 5. S. 120–124.
10. Polovyi M. A. Zmist synerhetychnoho parametra poriadku, yakyi vyznachaie politychnu dynamiku postradianskykh derzhav na shliakhu do demokratii [Contents of the synergetic order parameter that determines the political dynamics of the post-Soviet states on the path to democracy]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. 2012. T. 11. S. 314–324.
11. Sotnykov A. V. Synerhetychni doslidzhennia politychnoho dyskursu [Synergetic Studies of Political Discourse] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. 2017. Vyp. 28. S. 213–215.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК 323

**Олексій Анатолійович Третяк,
Станіслав Валентинович Омельченко***

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: alexsir25@ukr.net

*E-mail: kafpol@ukr.net

Received 02 July 2018; revised 09 August 2018; accepted 14 September 2018

doi: 10.15421/341916

НАЦІОНАЛІЗМ У ГЛОБАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СВІТОВІ РЕАЛІЇ ТА УКРАЇНСЬКА СПЕЦИФІКА

Анотація.

Розглядаються ідейні дискусії щодо «прагматичного націоналізму», з великою самооцінкою, але й розумним ставленням до інших національностей. Вивчається громадянське суспільство як чинник глобального обговорення націоналізму та параметри, якими воно характеризується. Розкриваються особливості відродження політичних ідеологій, які відбуваються на основі розробки нової економічної стратегії альтерглобалізму та ідентифікації нових еволюційних соціальних груп. Встановлюються особливості нелінійних зворотних зв'язків, жорсткі причинно-наслідкові залежності (жорсткий детермінізм) у політичному процесі. Обговорюється вплив поширення у політичному процесі форм прямої демократії. Вивчаються властивості критики сучасного націоналізму стосовно поняття «нація» та за критеріїв визначення національності людини. Досліджується досягнення прагматичного громадянського націоналізму, який має об'єднати етнічні спільноти навколо спільного успішного політичного майбутнього.

Ключові слова: публічний дискурс, націоналізм, громадянське суспільство, соціальна держава, публічна сфера, глобалізація.

Oleksis A. Tretiak*, Stanislav V. Omelchenko

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: alexsir25@ukr.net

*E-mail: kafpol@ukr.net

Nationalize in the global political discussion world realities and Ukrainian specificity

Abstract.

Considered discussions about «pragmatic nationalism», with a great self-esteem, but also a reasonable attitude towards other nationalities. Studying civil society as a factor of the global discussion on nationalism formation and the parameters by which it is characterized. The peculiarities of the revival of political ideologies, which take place on the basis of the development of a new economic strategy of alterglobalism and the identification of new evolutionary social groups, are revealed. The peculiarities global ideological discussions influence on political process are established. Discussed the influence of distribution in the political process, they become forms of direct democracy. It is revealed that the nation state is a state in which nations are provided with unimpeded development and priority of interests, but based on widespread notions. The interaction of political actors in the conditions of transparency of political life is considered. The paper focuses on the orientation of policy-makers towards consensus through public negotiations, discussions on

ideological and policy issues. It is argued that the traditional power-centered and institutional-procedural dimension of politics is inferior to the new meanings of politics as a medium of communication, transfer of knowledge, information within the circle of individuals, within the limits of a certain competence. The status of the constitution of ideological landmarks for political science is revealed. The interpretation of political publicity and its connotations in the fundamentals of political philosophy is studied. The theoretical status of the public sphere of politics in the political theory is established. The article deals with the critique of nationalism and the statements about the essence «nation» definition and criteria to determine the nationality of a person. The nationalism defined as the doctrine which lacks the pragmatism of ideas, the possibilities of their practical application in the social life of people. The properties of the critique of contemporary nationalism in relation to the concept of «nation» and the criteria for determining the nationality of a person are studied. Also studied the achievement of pragmatic civilian nationalism, which should unite ethnic communities around a common, successful political future.

Key words: public discourse, nationalism, civil society, social state, public sphere, globalization.

Алексей Анатольевич Третьяк, Станислав Валентинович Омельченко*

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>, E-mail: alexsir25@ukr.net

*E-mail: kafpol@ukr.net

**Национализм в глобальном политическом дискурсе:
мировые реалии и украинская специфика**

Аннотация.

Рассматриваются идейные дискуссии относительно «прагматического национализма» не только с большой самооценкой, но и разумным отношением к другим национальностям. Изучается гражданское общество как фактор глобального обсуждения национализма и параметры, которыми оно характеризуется. Раскрываются особенности возрождения политических идеологий, которые происходят на основе разработки новой экономической стратегии альтерглобализма и идентификации новых эволюционных социальных групп. Устанавливаются особенности нелинейных обратных связей, жесткие причинно-следственные зависимости (жесткий детерминизм) в политическом процессе. Обсуждается влияние распространения в политическом процессе форм прямой демократии. Изучаются свойства критики современного национализма относительно понятия «нация» и критериев определения национальности человека. Исследуется достижения прагматического гражданского национализма, который должен объединить этнические сообщества вокруг общего успешного будущего.

Ключевые слова: публичный дискурс, национализм, гражданское общество, социальное государство, публичная сфера, глобализация.

Постановка проблемы у загальному вигляді. Націоналізм як ідейний концепт виступає одним з найбільш динамічних компонентів сучасного політичного дискурсу. Ідейну трансформацію переживає етнонаціоналізм, в ідейному змісті якого всі традиційні європейські народи зберігають національну ідентичність. Для того, щоб боротися за національні інтереси в глобальному світі, замість того, щоб зникнути або знищити національну державу в умовах глобалізації, політичні сили багатьох країн звертаються до ідейних та концептуальних дискусій. За їх результатами стає очевидним,

що актуальності набуває позитивне й конструктивне поняття націоналізму. Йому мають бути властивими не лише велика самооцінка, але й толерантне ставлення до інших національностей.

Компонентами глобального громадянського суспільства на сучасному етапі є діяльність громадських організацій та їх участь у політичних публічних виступах. Також до громадянського суспільства глобального масштабу належать народні, громадські, неурядові організації, які вступають між собою в різні відносини. Ці відносини не завжди можуть бути конструктивними і не завжди спрямова-

ні на досягнення спільної мети. Очевидно, що в умовах політичного плюралізму громадські організації можуть перебувати у конфліктних взаєминах, вступати у полеміку. Водночас громадянське суспільство глобального, світового рівня характеризується низкою параметрів, які в перспективі можуть свідчити про творення нової публічної сфери політики. Такими параметрами є трансформація політико-ідеологічного дискурсу, злиття національних і міжнародних вимог та проблем обговорень, а також інтернаціоналізація вимог щодо публічної політики, як простору діяльності суб'єктів громадських обговорень.

Аналіз публікацій. Тема політичних обговорень націоналізму знайшла своє відображення у роботах багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема, П. Долганов вивчав дискурс націоналізму в риторичній політичній кампанії України 2012 року [1], М. Зайцева та І. Петухова розкрили аспект персуазивності юридичного та політичного дискурсу [2], К. Назарова вивчала ідею «нації» та «націоналізму» в українському політичному дискурсі на шляху до створення політичної ідеології [4]. Однак, потребує більш ґрунтовного розгляду глобальний та інституційний виміри обговорень ідейного змісту сучасного націоналізму.

Метою статті є встановлення світових реалій та української специфіки обговорення націоналізму у глобальному політичному дискурсі.

Основний зміст. Говорячи про сучасний націоналізм, у публічних дискусіях і наукових обговореннях вчені визначають його як світогляд, в якому інтереси нації вважаються головною цінністю як на рівні функціонування суспільства і держави, так і на рівні транснаціональних відносин. Сучасний націоналізм у багатьох випадках апелює до сімейних цінностей – це природне продовження масового почуття сімейного єднання. Разом з тим, націоналізм у перспективі глобальних політичних альтернатив може проявлятися як захист ідентичності нації, а також встановлення домінування однієї нації над іншими. Оскільки українська нація ніколи не характеризувалася ви-

сокою самооцінкою ідентичності та етнічних цінностей, для сучасного українського націоналізму великою мірою характерне звернення до захисту і забезпечення прав і обов'язків народу, визнання прав інших народів на українських етнічних землях.

Сучасний націоналізм – це спосіб утриматися у межах ідейних настанов етнічної ідентичності за добу глобалізації, тісно співпрацюючи і підтримуючи її, не дивлячись на світ з точки зору людського суспільства або соціальних верств. Але глибоке поняття «природної» або «довготривалої» нації, зумовленої, так би мовити, корінням предків і спадщиною минулого, становить основу ідентичностей і цінностей на європейському континенті. Світовий націоналізм базується на інтересах народу – умовах і напрямі процесів, що ведуть до розвитку народу, а також до його духовного, фізичного та економічного добробуту. Національна держава – це держава, в якій націям забезпечується безперешкодний розвиток і пріоритет інтересів, але за поширеними уявленнями, націоналіст – це прибічник думки, що нація, має бачити основи свого життя в ідеології націоналізму, а також захищає інтереси своєї нації у діях і висловах.

Трансформація націоналістичного ідеологічного дискурсу проявляється в тому, що міжнародні об'єднання політичних сил за ідеологічною ознакою дедалі більше здійснюють перегляд своїх ідеологічних позицій і реакцій на процеси економічної і технологічної глобалізації у світі. Зокрема, ліві політичні організації змінюють адресну групу своїх повідомлень, і, відповідно до цього, перетворюються з рупора «глобального пролетаріату» на універсального суб'єкта з відстоювання інтересів пригноблених етнічних груп. Також глобальні ідеологічні системи перебувають під тиском змін, які спричинили розпад Радянського Союзу і глобальної соціалістичної системи. Відродження лівих ідей відбуваються на основі розробки нової економічної стратегії альтерглобалізму та ідентифікації нових еволюційних соціальних груп. Ними є працівники індустріальних виробництв, маргінальні прошарки у країнах, які розвиваються, бідні

селяни Латинської Америки, індіанці та інші етнічні групи Африки та Азії.

Ідеологічна трансформація глобальних лівих у сучасному світі відбувається також в умовах зростання значення телекомунікаційних технологій, основним символічним компонентом ідеологічної системи лівих сил у цьому світі є естетика збройної боротьби. Основним духовним і ідейним лідером вважається Ернесто Че Геварра, в той час як класики марксизму, а тим більше лідери соціалістичних країн, відходять на другий план. В цих умовах ідеологічне обличчя глобальних лівих трансформується і спрямовується на всі, без винятку, соціальні прошарки незалежно від майнового стану, але, в основному на молодіжні, інші вікові групи й студентство.

Праві й консервативні ідеологічні політичні сили в сучасному світі також переживають процес ідейної реконцептуалізації, яка полягає у переорієнтуванні пріоритетів оцінювання національних та етнокультурних цінностей. Незважаючи на універсалізацію масової культури у процесі глобалізації, етнонаціоналісти і расисти «вбудовують» свої ідеологічні системи у глобальний розвиток, роблячи своєю аудиторією не окремі етнічні групи, а цілі регіони сучасного світу, якими є глобальний Захід, Європейський Союз, Сполучені Штати Америки і Канада, англо-саксонські держави тощо.

В ідеологічній полеміці з лівими, лібералами, соціал-демократами і клерикалами, праві націоналістичні сили сучасного світу застосовують публічну маніфестацію етнічно зумовленого насильства, закликають до хрестового походу проти глобального Півдня. Вони апелюють до незалежних національних почуттів країн «золотого мільярда».

Взаємодія політичних суб'єктів в умовах прозорості політичного життя, дедалі більше стають орієнтованими на досягнення консенсусу шляхом публічних переговорів, дискусій з ідеологічних і програмних питань. Значного поширення у політичному процесі набувають форми прямої демократії, до яких належать не лише референдуми, громадські збори та акції громадської непокори, але й спільноти Інтер-

нет-обговорень.

Особливим методологічним підходом у межах соціального-філософського осмислення публічної сфери політики є значення публічності в межах політичної ідеології марксизму. Попри суб'єктивізм у межах цієї традиції розкривається значення публічності як соціального явища. Розгляд явища публічності ведеться поза межами процесів прийняття владних рішень, які складають основу політичних взаємодій [7].

Традиційний владо-центричний та інституційно-процесуальний вимір політики поступається новим змістом політики як середовища комунікації, передавання знань, інформації в межах кола індивідів, в межах певної компетенції. Саме на основі цих практик відбувається зміна авторитетів у політиці, від змагальності та досягнення політичного та ідеологічно обумовленого результату, до досягнення блага певної локальної спільноти та, в цілому, блага людства як такого. Саме в цих умовах відбувається нова перебудова оцінок політики на основі моралі та етики.

Американський дослідник М. Фріден [10] у контексті теорії публічної сфери аналізує ідеологію. Для нього ідеологія є однією з форм політичної думки і політичні думки поєднуються разом у концепти. Концепти є будівельними блоками для будь-якої політичної думки, таких форм її, як політична філософія, політична теорія та ідеологія. Осердям аналізу Фрідена є функціональність, якою є функція політичної думки і що представляє політичну думку. Положенням Фрідена є те, що функція кожної політичної думки є мотивувати людей до політичних акцій через просування значення політичної концепції. Політичні концепти за своєю природою є змагальними, вони охоплюють велику кількість гнучких значень, які перебувають у змінах і процесі інтерпретації.

Сучасний дослідник Ерлан Бьюкакінчі у роботі «Неокомуністичні партії та влада Центральної та Східної Європи: зміна політичних дискурсів та позиції зовнішньої політики» [9] обговорює трансформацію політичного дискурсу під час процесу переходу Центральної та Східної Європи. В цьому переході від мо-

ноідеологічного дискурсу до вільного виразу думок громадськими групами, увага дослідника сфокусована на ідентифікації процесів адаптації політичних партій які стали наступниками комуністичних партій до нових реалій та умов, яка проявилася у зміні акцентів у політичному дискурсі.

Важливе місце у формуванні сучасного порядку денного вивчення публічної сфери політики посідає ідеологічне тлумачення цього явища. Воно має для політичної науки статус конституювання світоглядних орієнтирів. Те, що інтерпретація політичної публічності та її конотацій зустрічається у фундаментальних основах політичної філософії, підвищує теоретичний статус публічної сфери політики.

Структура громадськості має виключне значення для теоретико-методологічної площини публічної сфери політики. Для повного відображення феномену громадськості в її сучасному стані необхідно відобразити основні виміри її існування й розвитку. Одним з таких вимірів, який фіксується в сучасній політичній науці, є діяльнісний. Цей вимір дає найбільшу кількість емпіричних проявів громадськості. За цим виміром є можливість розглядати громадськість як реальне явище.

У межах аналізу громадського активізму є підстави уявляти рівень політичної активності громадян в кожному окремому суспільстві. Якщо ця діяльність відбувається у демократичному або конкурентному, плюралістичному суспільстві, то вона відбувається у публічній сфері. Іншим виміром є ідейний, на якому соціальні вимоги громадян трансформуються в ідеологічні положення, що виносяться на політичний рівень. У межах ідейного, або концептуального, виміру існує сукупність ідей, носіями яких є представники громадськості, її суб'єкти, які потім висувують ці ідеї для публічної дискусії, роблять заяви, інші комунікаційні прояви.

Процедурний вимір громадськості є також важливим для публічної сфери політики, оскільки перехід на вищу від індивідуальної самостійної діяльності здійснюється в межах процедур, зустрічей, зборів, спільних обговорень, в яких є регламент, обмеження

тощо. Все це становить також фактологічну базу політики як явища.

Націоналізм, як політична ідеологія, сьогодні потребує оновлення. Глобалізація і наступ космополітизму ХХІ століття встановлює нові правила гри і для того, щоб націоналізм залишився конкурентоздатною політичною концепцією, необхідно переглянути фундаментальні принципи цієї ідеології [8].

Як відомо, поняття «нація» є ядром та найвищою цінністю націоналізму і саме в перегляді розуміння цього поняття у глобальному дискурсі і полягає надання йому сучасного, адаптованого до нашого часу визначення.

Критики націоналізму стверджують, що часто незрозуміло, що являє собою «нація» та за якими критеріями визначати національність людини. Тому етнічний націоналізм у глобальній дискусії не має міцної основи, на відміну від громадянського націоналізму (або його ще можна визначити як ліберальний націоналізм). У цій доктрині не обмірковують ґрунтовно змістове визначення поняття «нація», а взяли за основу просту формулу – національність дорівнює громадянству.

Велика перевага, а головне, персуазивна ефективність громадянського націоналізму полягає в тому, що, на відміну від етнонаціоналізму, він приймає різноманітність індивідумів та їх груп як належне. Етнонаціоналізм у етнічній політиці схильний бачити проблему, тоді як громадянський націоналізм – не більше, ніж факт. І таким чином громадянський націоналізм концентрується на побудові ефективного, прогресивного суспільства та соціальної держави, які здатні плекати та створювати не тільки абстрактні об'єднуючі поняття такі як мова, віра, спільна історія, етнічна національність, але і конкретні матеріальні досягнення такі, як високий рівень життя, розвинута економіка, екологічний і якісний спільний простір життя для себе та для майбутніх поколінь. І якраз поєднання цих абстрактних та конкретних понять, здатні в короткий історичний проміжок часу об'єднати і створити модерну політичну націю.

Громадянський націоналізм ґрунтується на індивідуалізмі, свободі, терпимості, рівності і

правах людини основних цінностях західної цивілізації, що дозволяє йому вписуватись як регулятивний чинник в сучасні реалії життя, а також протистояти космополітизму відстоюючи національну ідентичність та захищаючи національні інтереси [6].

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що націоналізму в своїй доктрині не вистачає прагматизму ідей, можливості їх практичного застосування в соціальному житті людей. Дана проблема дуже актуальна, щодо сучасного українського націоналізму та більшості його різновидів.

Розглянемо українську ситуацію. Чому саме прагматичний націоналізм потрібен українцям? Україна перебуває на зіткненні цивілізацій, але все ж таки історично тяжіє до європейського світу і не будемо забувати, що Україна географічно центр Європи. В Європі націоналізм був головним елементом державотворення, а наша країна досі перебуває на етапі становлення держави, в умовах зовнішньої агресії з боку імперіалістичної та шовіністичної Росії. Тому саме така ідеологія, як націоналізм повинна стати відповіддю українців на сучасні виклики Росії та світу.

За результатами дискусій, формується актуальне визначення поняття «нація». Це народ, який має мову, культуру, свою землю і історію, чітко визначає та бачить свою мету, тобто національну ідею і реалізовує її через національну державу в тому числі і шляхом міжкультурної комунікації [5].

Сучасний науковий дискурс пропонує сучасний варіант ідентифікації українця. Питання етнічної належності загострилося в результаті російсько-української війни. Проте зараз на боці України воюють не тільки українці за етнічною національністю, але і українці за паспортом – грузини, хорвати, росіяни, білоруси. Отже, згідно з сучасними політичними реаліями, українець – це людина з українським громадянством, яка своїми діями та поглядами є лояльною до української держави і бажає їй розвитку та добробуту. А українці, які виїхали за кордон і бачать своє майбутнє з іншими країнами – це діаспора.

Ще одним критерієм можна вважати спіль-

ні перемоги. Коли громадянин радіє будь яким перемогам країни, як своїм власним і відчуває свою причетність до цього успіху.

Добре відомі дані перепису населення України 2001 року, показують, що громадян, які б ідентифікували себе як українці, було 77%. Станом на сучасний період, враховуючи анексію Криму та частину Донбасу, які були населені найбільшою часткою громадян із самоідентифікацією як російськомовні або як представники російської етнічної меншини, можемо припустити, що наступний перепис населення 2020 року, ймовірно, покаже 85-90% громадян, які ідентифікують себе як українці. При цьому більшість з них називатимуть себе патріотами держави на основі мовного критерію [3].

Приймаючи ці критерії ідентифікації громадян України як українців, націоналізм стає прагматичним, раціональним і сучасним. Якраз саме цих рис не вистачає сучасним українським націоналістам для свого політичного успіху.

Стосовно мовного питання, класичний етнонаціоналізм говорить, що громадяни України повинні вивчати та говорити лише українською мовою. Постає питання, як українці будуть не відставати від решти світу, не вивчаючи інших мов, звідки українці будуть черпати сучасні тенденції в бізнесі, культурі, науці? Без знання інших мов українці не будуть успішними. З точки зору прагматичного націоналізму, українці повинні бути конкурентоспроможними в усіх сферах життєдіяльності і використовувати для цього будь-які можливості. Не дарма Т.Шевченко в поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» писав – «Учітесь, читайте, І чужому научайтесь, І свого не цурайтесь...».

Перебуваючи між двома опозиційними до націоналізму ідеологіями космополітизму та шовіністичного імперіалізму, прагматичний націоналізм адаптується до вимог часу. При цьому він зближується із загальнолюдськими цінностями космополітизму, такими, як верховенство права та гуманізм, а також абсолютно не припускає проникнення в українське суспільство тих ідей глобального світу, які ро-

блять українців біднішими та слабкішими.

Висновки. На сучасному етапі, коли Україна опинилася в епіцентрі боротьби цивілізацій, українці для самозбереження повинні виробити здатність адаптуватися до сучасних глобальних реалій, позбуваючись чи змінюючи ті національні риси характеру, які є застарілими та шкідливими. Наприклад, ідеологічні положення класичного анархізму можуть перетворити політичну поведінку на творчу деструкцію, яка може стати позитивною рисою сучасної української нації, підштовхнувши Україну до економічного розвитку. А такі міркування, як «моя хата з краю», яка виникла в умовах проживання українців у сільській місцевості та зацікавленості питаннями розвитку лише свого хутора, домогосподарства тощо, необхідно взагалі позбутися, як шкідливої і

такої, що може призвести до втрати державності в умовах війни на Сході.

Тому, на нашу думку, прагматичний громадянський націоналізм має об'єднати українців в першу чергу навколо політичної стабільності та соціально-економічного розвитку. Такі абстрактні поняття, як спільна історія, мова, віра є маніпулятивними, хоча вони відіграють велику позитивну роль у державотворенні. Також запропонований у глобальній дискусії політичних альтернатив варіант націоналізму, в умовах зовнішньої агресії, стає міцною основою національної безпеки і оборони держави і тією програмою, яка здатна вивести Україну з ситуації кризи ідентичності. Перспективою розгляду теми статті є вивчення націоналізму в системі сучасних політико-епістемологічних інтерпретацій.

Бібліографічні посилання

1. Долганов П. С. Дискурс націоналізму в риторичі політичних акторів виборчої кампанії України 2012 року. *Панорама політологічних студій*. 2012. Вип. 9. С. 197–209.
2. Зайцева М. О. Юридичний та політичний дискурси з точки зору персуазивності. *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 35. С. 149–154.
3. Косьянова О. Г. Мова політики та політичний дискурс як взаємозалежні категорії. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 20–23.
4. Назарова К. В. Ідея «нації» та «націоналізму» в українському політичному дискурсі кінця XIX–початку XX ст.: на шляху до створення політичної ідеології. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Сер. : Історичні науки. 2013. Вип. 3.34. С. 249–255.
5. Нарійчук М. Ф. Англomовний політичний дискурс і міжкультурна комунікація: лінгводидактичний аспект. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 33. – С. 109–111.
6. Стоцький В. В. Політичний дискурс ЗМІ як регулятор і координатор суспільних процесів в Україні. *Політологічні записки*. 2011. № 4. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_28
7. Третяк О. А. Політичний дискурс і публічна сфера: зміст та співвідношення понять. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Політологія. 2011. Т. 175, Вип. 163. – С. 99–103.
8. Туренко В. Український організований націоналізм і марксизм в ідеологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 72–87.
9. Büyükkakinci E. The Neo-Communist Parties And Power In Central And Eastern Europe: Change In Political Discourses And Foreign Policy Positions. *East European Quarterly*. Boulder: Fall 2005. Vol. 39. Iss. 3. P. 367 – 403.
10. Freedman M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. 346 p.

References

1. Dolhanov P. S. Dyskurs natsionalizmu v rytorytsi politychnykh aktoriv vyborchoi kampanii Ukrainy 2012 roku [Discourse of nationalism in the rhetoric of political actors of the 2012 election campaign]. *Panorama politolohichnykh studii*. 2012. Vyp. 9. S. 197–209.
2. Zaitseva M. O. Yurydychnyi ta politychnyi dyskursy z tochky zoru persuazyvnosti. *Linhvistychni doslidzhennia*. [Legal and political discourses in terms of persuasiveness]. 2013. Vyp. 35. S. 149–154.

3. Kosianova O. H. Mova polityky ta politychnyi dyskurs yak vzaïmozalezni katehorii [The language of politics and political discourse as interdependent categories]. *Anhlistyka ta amerykanistyka*. 2013. Vyp. 10. S. 20–23.
4. Nazarova K. V. Ideia «natsii» ta «natsionalizmu» v ukrainskomu politychnomu dyskursi kintsia KhIKh – pochatku KhKh st.: na shliakhu do stvorennia politychnoi ideolohii [The idea of «nation» and «nationalism» in the Ukrainian political discourse of the late nineteenth and early twentieth centuries: on the path to the creation of political ideology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser. : Istorychni nauky*. 2013. Vyp. 3.34. S. 249–255.
5. Nariichuk M. F. Anhlovnyi politychnyi dyskurs i mizhkulturna komunikatsiia: linhvodydaktychnyi aspekt. [English-language political discourse and intercultural communication: linguistic-didactic aspect] *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*. Ser. : Filolohichna. 2013. Vyp. 33. – S. 109–111.
6. Stotskyi V. V. Politychnyi dyskurs ZMI yak rehuliator i koordynator suspilnykh protsesiv v Ukraini [Political discourse of the media as a regulator and coordinator of social processes in Ukraine]. *Politolohichni zapysky*. 2011. № 4. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_28
7. Tretiak O. A. Politychnyi dyskurs i publichna sfera: zmist ta spivvidnoshennia poniat. *Naukovi pratsi*. [Political discourse and public sphere: the content and the ratio of concepts to the scientific works] [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. 2011. T. 175, Vyp. 163. – S. 99–103.
8. Turenko V. Ukrainskyi orhanizovanyi natsionalizm i marksyzm v ideolohichnomu dyskursi [Ukrainian organized nationalism and Marxism in ideological discourse]. *Politychnyi menedzhment*. 2009. № 5. S. 72–87.
9. Büyükkakinci E. The Neo-Communist Parties And Power In Central And Eastern Europe: Change In Political Discourses And Foreign Policy Positions. *East European Quarterly. Boulder: Fall 2005*. Vol. 39. Iss. 3. P. 367–403.
10. Freedon M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. 346 p.

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

УДК. 421.01

Євген Радіонович Устименко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6093-1988>

E-mail: yevgeniyustimenko94@gmail.com

Received 31 May 2018; revised 28 June 2018; accepted 30 July 2018

doi: 10.15421/341917

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА УСПІШНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

Анотація.

Масові акції протесту в Україні (грудень 2013 – лютий 2014 рр.), що тепер вже увійшли в історію під назвами «Євромайдан» або «Революція Гідності», спонукали українську владу та суспільство повернутися до однієї з важливих, на нашу думку, проблем – реформування місцевих органів влади. Зокрема, 1 квітня 2014 року новий Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження № № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», яке дало поштовх процесу під назвою «децентралізація». Тим не менш, і сьогодні значна частина громадян України ставиться до проведення реформ скептично, а в деяких випадках – негативно. Ми вважаємо, що причиною цього є недостатнє розуміння процесу: мова йде не стільки про звільнення старих чиновників та набір нових, скільки про зміну філософії відносин між органами державної влади і членами територіальних громад. Окрім цього, на нашу думку, негативним фактором для України є спротив окремих регіональних еліт, що не зацікавлені в передачі бодай частини своїх повноважень своїм наступникам, не до кінця продуманий механізм впровадження реформи та низький рівень компетентності нових регіональних лідерів, адже більшість з них має середній або нижче середнього рівень освіти. У статті проаналізовано основні аспекти децентралізації в Україні, досліджено особливості впровадження децентралізації, виявлено основні ризики впровадженню реформи децентралізації, оцінено фактор зовнішнього впливу на процес реформи та досліджено ступінь довіри населення до реформування політичної системи в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальні громади, еліта, федералізація, сепаратизм, криза, електоральна поведінка.

Yevgeniy R. Ustimenko

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6093-1988>

E-mail: yevgeniyustimenko94@gmail.com

**Decentralization as constituent of successful political reform
is in Ukraine: basic calls**

Abstract.

The massive protests in Ukraine (December 2013 - February 2014), now included in the history of "EuroMaydan" or "Revolution of Dignity", prompted the Ukrainian authorities and society to return to one of the most important, in our opinion, problems - reforming local authorities. In particular, on April 1, 2014, the new Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Order No. 333-r "On Approving the Concept of

Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine”, which gave impetus to the process called “decentralization”. Nevertheless, even today, a significant part of Ukrainian citizens are reluctant to implement reforms, and in some cases, negatively. We believe that the reason for this is the lack of understanding of the process: it is not so much about the dismissal of old officials and a set of new ones, but about changing the philosophy of relations between state authorities and members of territorial communities. In addition, in our opinion, the negative factor for Ukraine is the resistance of some regional elites who are not interested in transferring even part of their powers to their successors, the reform mechanism and the low level of competence of the new regional leaders are not well thought out, since most of them have an average or lower than the average level of education. The article analyzes the main aspects of decentralization in Ukraine, explores the peculiarities of the introduction of decentralization, identifies the main risks of decentralization reform implementation, assesses the external influence on the reform process and investigates the degree of public confidence in the reform of the political system in Ukraine.

Key words: local self-government, territorial communities, elite, federalization, separatism, crisis, electoral behavior.

Евгений Радионович Устименко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Пр. Гагарина 72, Днепро, 49000, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6093-1988>

E-mail: yevgeniyustimenko94@gmail.com

**Децентрализация как составляющая успешной политической реформы
в Украине: основные вызовы**

Аннотация.

Массовые акции протеста в Украине (декабрь 2013 – февраль 2014 гг.), что теперь уже вошли в историю под названиями «Евромайдан» или «Революция Достоинства», побудили украинскую власть и общество вернуться к одной из важных, по нашему мнению, проблем – реформирования местных органов власти. В частности, 1 апреля 2014 года новый Кабинет Министров Украины утвердил распоряжение № № 333-р «Об одобрении Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине», которое дало толчок процессу под названием «децентрализация». Тем не менее, и сегодня значительная часть граждан Украины относится к проведению реформ скептически, а в некоторых случаях – негативно. Мы считаем, что причиной этому есть недостаточное понимание процесса: речь идет не столько об освобождении старых чиновников и наборе новых, сколько об изменении философии отношений между органами государственной власти и членами территориальных общин. Кроме этого, по нашему мнению, негативным фактором для Украины является сопротивление отдельных региональных элит, которые не заинтересованы в передаче хотя бы части своих полномочий своим преемникам, не до конца продуманный механизм внедрения реформы и низкий уровень компетентности новых региональных лидеров, ведь большинство из них имеет средний или ниже среднего уровень образования. В статье проанализированы основные аспекты децентрализации в Украине, исследованы особенности внедрения децентрализации, обнаружены основные риски внедрения реформы децентрализации, оценен фактор внешнего влияния на процесс реформы и исследовано степень доверия населения к реформированию политической системы в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальные общины, элита, федерализация, сепаратизм, кризис, электоральное поведение.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні впроваджується в життя значна за своїми обсягами політична реформа, основною складовою якої є децентралізація влади. Проте й досі окремі категорії українських громадян ставляться до цього процесу зі скепсисом. При-

чиною, на наш погляд, є нерозуміння ними наступної аксіоми: жодна серйозна реформа, тим більше великого масштабу, ніколи не відбувається моментально, «за помахом чарівної палички» – адже такі процеси є довготривалими і доволі виснажливими. Ми маємо справу

не просто зі зміною старих бюрократичних чиновників на нових, а зі зміною філософії взаємовідносин між пересічними громадянином з одного боку і державою, уособленою органами влади – з іншого. Іншими словами, якщо раніше люди – представники громади на місцях – не мали достатніх важелів впливу на політичні рішення, оскільки фактично за них вирішували в столиці, то тепер, завдяки процесу децентралізації люди дедалі частіше стають активними його учасниками, адже усвідомлюють свою відповідальність за долю майбутніх поколінь, яким належить розвивати свої регіони і Україну в цілому. Секрет вищезазначеного скепсису дуже простий: в країнах перехідного періоду (в нашому випадку – пострадянського простору, за виключенням країн Балтії) громадяни не звикли самі вирішувати проблеми, вони сподіваються на допомогу з боку когось. Це, на нашу думку, є однією з проблем, що становлять серйозний виклик проведенню реформи, оновленню українського політичного класу, як наслідок – стабілізації соціально – політичної ситуації в нашій країні, її успішної інтеграції до цивілізованого світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми децентралізації влади в Україні займаються не тільки політологи - теоретики, але й політологи практичного спрямування, чинні і колишні політики, чиновники, громадські активісти, соціологи, журналісти, депутати Верховної Ради і органів місцевого самоврядування. Серед них активно виділяються експерт Інституту Політичної Освіти, член політради політичної партії «Сила Людей» Олександр Солонтай, голова Інституту Громадянського Суспільства Анатолій Ткачук, німецький і український політолог Андреас Умланд.

Мета дослідження. Головною метою є розкриття особливості впровадження децентралізації як складової політичної реформи, дослідження всіх можливих потенційних викликів процесу децентралізації влади в Україні, акцентування уваги на наслідки цих викликів.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч

визначень терміну «децентралізація», проте в нашому випадку, найбільше підходить наступний: децентралізацією є передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування таким чином, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найуспішніше [1]. Крім цього, доцільно дати визначення такому її виду, як «політична децентралізація».

Політична децентралізація – це пропорційне представництво представників регіонів держави (областей, республік, країв, районів) в парламенті, можливість проведення виборів безпосередньо в регіоні, розподіл владних та політичних повноважень між конкретною регіональною одиницею та власне, органами центральної влади країни. Тут також передбачається наявність постійних контактів між владними структурами центрального (вся держава) і місцевого (певний регіон) рівнів, забезпечення регіону необхідними правами та свободою діяльності (за обов'язкової умови відповідності Основному Закону – Конституції та іншим нормативно – законодавчим актам України). Значним плюсом при проведенні децентралізації є покращення умов розвитку економіки як певного регіону, так і країни в цілому, одночасно підвищуються ефективність роботи органів влади на місцевому та загальнодержавному рівнях та довіра громади до своїх представників, делегованих від їхнього імені до виконання своїх обов'язків.

За словами Анатолія Ткачука, складовими процесу децентралізації є реформа територіальної організації влади, місцевого самоврядування і регіональної політики [2]. Логічним початком цього процесу є прийняття 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [3]. Планувалось, що за результатами реформи, громада отримувала більше повноважень, враховуючи принцип субсидіарності, за якого представники громади мають право вдаватися до будь – яких дій виключно в разі їх ефективності на місцевому, а не на загальнонаціональному рівні; до речі, цей принцип є доволі

поширеним в країнах Європейського Союзу та в США. Виконавчу владу в регіонах мали би передати виконкомам місцевих рад, тоді як раніше цим питанням опікувались місцеві адміністрації. В свою чергу, мала бути запроваджена ще й посада префекта, який замінював би голову державної адміністрації. Як і голова, наприклад, ОДА, префект призначається Президентом за поданням Уряду і несе перед ними повноту відповідальності. Принципова відмінність префекта від голови адміністрації полягає в наступних аспектах:

1. Префект не може бути залежним від місцевих політичних еліт;
2. Не має права на одностайне прийняття остаточного рішення щодо законності / незаконності рішень місцевих органів влади, а лише призупиняє їхню дію з одночасним зверненням до суду;
3. У порівнянні з головою адміністрації має менше повноважень, оскільки його функція – не контрольна, а наглядова [4].

Однак, того ж 2014 року перші спроби внести зміни до Конституції України не увінчались успіхом, оскільки народні депутати не встигли проголосувати за проект, запропонований президентом України Петром Порошенком до виборів у Верховну Раду 26 жовтня 2014 року, а тому цей проект було знято з порядку денного. Відповідний законопроект «Про добровільне об'єднання територіальних громад» був прийнятий лише в лютому наступного року, хоча пройшов перше читання ще влітку 2014 року [5]. Одночасно, в лютому 2015 року був прийнятий та вступив в силу закон «Про засади державної регіональної політики», який регулює нові правила ведення регіональної політики [6].

Незважаючи на прийняття необхідної нормативно – правової бази, процес реформування як місцевого самоврядування, так і політичної системи в Україні зазнає гальмування. Причин цьому існує декілька. Першою причиною, на наш погляд, є вже вищезазначена відмова прийняти відповідні законодавчі акти в 2014 році перед парламентськими виборами, оскільки і в Верховній Раді і на рівні місцевих ОМС є політики, котрим не вигідне проведення

реформи. Адже в такому разі їм доведеться попрощатися зі своїми мандатами, а отже, їх позбавлять можливості знаходитися при владі, прикривати корупційні схеми та нацьковувати звичайних громадян один на одного, маніпулюючи при цьому питаннями мови, історичного минулого, територіального устрою країни, її геополітичної орієнтації тощо.

До того ж, активним гравцем в цьому полі виступає Російська Федерація, котра окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і розв'язала війну в Донецькій та Луганській областях, надаючи допомогу т.зв. «ДНР» і «ЛНР». Росія має свій інтерес в українській децентралізації, а саме – через Мінські угоди. До речі, реформа децентралізації мала на меті і внесення змін до чинного законодавства стосовно статусу окупованих територій, простими словами - передбачалось повернути «народні республіки» до складу України. І тут одразу маємо звернути увагу на перший ризик: якщо Україна погодиться на цей крок, то це означає фактичну легалізацію цих сепаратистських анклавів.

Як наслідок, Москва отримує карт-бланш на блокування євроінтеграційних прагнень України та блокування зовнішньополітичного курсу офіційного Києва на вступ до євроатлантичних структур. Це також означає перетворення України з унітарної на федеративну державу, до чого прагне Кремль. На думку політолога Андреаса Умланда, нинішня війна і її наслідки не залишають можливостей для громадян України піти навіть на компромісні домовленості з проросійськими терористами і офіційною Москвою, адже переважна більшість українського політикуму не бажає навіть після формальної реінтеграції ОРДЛО в Україну давати місцевій т.зв. «політичній еліті» призначати своїх представників у владні та силові структури, мати окремий від загальноукраїнського бюджет, розбудовувати незалежні від України зовнішньоторговельні та зовнішньополітичні стосунки.

Тому, ця ідея відкидається ними, навіть тими з них, хто ще в 2014 році з офіційних трибун закликав «почути Донбас» [7].

Другою причиною гальмування процесу є

відсутність досвіду в представників молодого політичного класу, оскільки, на нашу думку, через розпорошеність по ідеологічно протилежним одна одній політичним партіям, вони не мають впливу на процес. Крім того, не варто забувати, що часто – густо, представники нової політичної еліти є дуже некомпетентними в своїй справі: частка службовців місцевого самоврядування, депутатів і чиновників, які мають вищу освіту, традиційно становить не більше двох третин, а в деяких випадках – і того менше [8].

Також, соціологічні опитування громадян України у здійсненні реформи розділились: в липні 2017 року Фонд «Демократичні Ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Центр Разумкова провели соціологічне опитування серед громадян стосовно їхнього ставлення до реформи. За даними опитування, 7,5% опитаних відповіли, що безумовно підтримують, 34,5% - скоріше підтримують, 16,3% - швидше не підтримують, 10,4% - зовсім не підтримують, 31,4% - не визначилися з відповіддю. У той же час тільки 19,9% респондентів (на заході - 23,8%, в центрі - 19,8%, на півдні - 15,4%, на сході - 18,5%) відповіли, що добре володіють інформацією про ініціативи влади щодо децентралізації, 61,9% опитаних (на заході - 57,9%, в центрі - 66,8%, на півдні - 53,6%, на сході - 62,3%) - щось чули про них, 18% респондентів (на заході - 18,3%, в центрі - 13,3%, на півдні - 30,7%, на сході - 18,7%) - не володіють такою інформацією, 0,2% опитаних (на заході - 0%, у центрі - 0,2%, на півдні - 0,4%, на сході - 0,5%) - не відповіли. Крім того 36,7% опитаних вважають, що децентралізація влади в Україні відбувається дуже повільно [9].

На нашу думку, це пов'язано в першу чергу,

із соціальною та економічною кризою в країні, коли населення турбує не стільки розвиток країни, скільки питання фізичного виживання, чим активно користуються популісти. За словами експерта Інституту Політичної Освіти Олександра Солонтая, в цьому випадку спостерігається зростання корупційної складової та боротьби за владу на місцях, заручниками яких стає потенційний електорат. Ця боротьба за владу відбиває зацікавленість в людей проводити зміни та посилює в них мрії про «доброго царя, який за них все вирішить» [10; 11].

Висновки. Дослідивши особливості впровадження децентралізації, виявивши ризики, з якими вже неодноразово зтикалися експерти і політики, ознайомившись з даними соціологічних опитувань, маємо наступну картину: потенційними викликами для успішного завершення процесу і оновлення політичної системи в Україні досі залишаються мала обізнаність (часто – незацікавленість населення) в політичних процесах, перетворення цієї реформи на інструмент маніпуляцій популістами з метою отримати якомога більше преференцій для себе (однаково стосується і загальнонаціонального і місцевого рівнів), незрілість представників молодого політичного класу до змін та використання внутрішньо українських проблем з-за кордону.

Окрім цього, на нашу думку, негативним викликом для України є політичний спротив окремих регіональних еліт, які не зацікавлені в передачі бодай частини своїх повноважень своїм наступникам, не до кінця продуманий механізм впровадження реформи та низький рівень компетентності нових регіональних лідерів, адже більшість з них має середній або нижче рівень освіти.

Бібліографічні посилання

1. Олена Сас. «Що таке децентралізація і навіщо вона всім нам? - простими словами про реформу?» *Портал GOV.UA: «Децентралізація дає можливості»*. 23.03 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [\[https://decentralization.gov.ua/news/1862\]](https://decentralization.gov.ua/news/1862)
2. Децентралізація в Україні: Досягнення, надії і побоювання. «International Alert», Український незалежний центр політичних досліджень – УНЦПД. *Аналітичний звіт - серпень 2017 р.* С.4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [\[https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf\]](https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf)
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. «Про схвалення Концепції

реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>]

4. Загальна інформація про запровадження інституту префектів. *Портал GOV.UA: «Децентралізація дає можливості»*. 23.03 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<https://old.decentralization.gov.ua/reforms/item/id/7>]

5. Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад». [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>]

6. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики». [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>]

7. Андреас Умланд. «Нерозказана реформа». У співавторстві з директором Інституту розвитку територій Юрієм Ганущаком і Олексієм Сидорчуком, політаналітиком Фонду «Демократичні ініціативи». «*Новое Время*». 07.04.2017 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<https://nv.ua/ukr/opinion/umland/nerozkazana-reforma-938434.html>]

8. Жук В. Напрями розвитку та зміцнення управлінського потенціалу органів місцевої влади. / В. Жук. *Національний інститут стратегічних досліджень*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/01.htm>]

9. «36,7% українців вважають, що децентралізація йде дуже повільно». «*Українська Правда*». 24.07.2017 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/24/7150397/>]

10. Солонтей Олександр/ «Децентралізація в Україні: перші результати» - Інститут соціокультурного менеджменту (ISKM), 11.07.2017 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<http://www.lacenter.org.ua/2013-09-10-08-52-50/70-2013-09-17-06-15-47/1875-2017-07-11-10-30-38.html>]

11. «Щоб громада була громадою – вона має кусатися», - керівник ІПО Олександр Солонтей. *Портал GOV.UA: «Децентралізація дає можливості»*, 09. 06. 2017 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [<https://decentralization.gov.ua/news/5832>]

References

1. Olena Sas. «Scho take detsentralizatsiya i navischo vona vsim nam? - prostimi slovami pro reformu?» *Portal GOV.UA: «Detsentralizatsiya daE mozhlivostI»*. 23.03 2016 [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<https://decentralization.gov.ua/news/1862>]

2. Detsentralizatsiya v UkraYinI: Dosyagnennya, nadIYi i poboyuvannya. «International Alert», UkraYinskiy nezalezhniy tsentr polItichnih dosIdzhen – UNTsPD. *AnallItichniy zvit - serpen 2017 r.* S.4. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf]

3. Rozporyadzhennya KabInetu MInIstrIv UkraYini vId 1 kvItnya 2014 roku # 333-r «Pro shvalennya KontseptsIYi reformuvannya mIstseвого samovryaduvannya ta teritorIalnoYi organIzatsIYi vladi v UkraYinI». [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r>]

4. Zagalna InformatsIya pro zaprovadzhennya Institutu prefektIv. *Portal GOV.UA: «Detsentralizatsiya daE mozhlivostI»*. 23.03 2016. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<https://old.decentralization.gov.ua/reforms/item/id/7>]

5. Zakon UkraYini vId 5 lyutogo 2015 roku # 157-VIII «Pro dobrovIlne ob'Ednannya teritorIalnih gromad». [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>]

6. Zakon UkraYini vId 5 lyutogo 2015 roku # 156-VIII «Pro zasadi derzhavnoYi regionalnoYi polItiki». [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>]

7. Andreas Umland. «Nerozkazana reforma». U spIvavtorstvI z direktorom Institutu rozvitku teritorIy YuriEm Ganuschakom i OleksiEm Sidorchukom, polItanalItikom Fondu «Demokratichni InItIlativi». «*Novoe Vremya*». 07.04.2017 roku. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<https://nv.ua/ukr/opinion/umland/nerozkazana-reforma-938434.html>]

8. Zhuk V. Napryami rozvitku ta zmltsnennya upravlnskogo potentsIalu organIv mIstsevoYi vladi. / V. Zhuk. *NatsIonalniy Institut strategIchnih dosIdzhen*. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/01.htm>]

9. «36,7% ukraYintsIv vvazhayut, scho detsentralizatsiya yde duzhe povIlno». «*UkraYinska Pravda*», 24.07.2017 roku. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/24/7150397/>]

10. Solontay Oleksandr «Detsentralizatsiya v UkraYinI: pershi rezultati» - Institut sotsIokulturnogo menedzhmentu (ISKM), 11.07.2017 roku. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<http://www.lacenter.org.ua/2013-09-10-08-52-50/70-2013-09-17-06-15-47/1875-2017-07-11-10-30-38.html>];

11. «Schob gromada bula gromadoyu – vona maE kusatsiya», - kerIvnik IPO Oleksandr Solontay. *Portal GOV.UA: «Detsentralizatsiya daE mozhlivostI»*, 09. 06. 2017 roku. [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: [<https://decentralization.gov.ua/news/5832>]

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

доктора політичних наук, доцента, завідувача кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяка Олексія Анатолійовича

на монографію «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз» к. і. н., докторанта кафедри теорії та історії політичних наук Львівського національного університету імені Івана Франка

Савойської Світлани Василівни.

doi: 10.15421/341918

Монографічне дослідження С. В. Савойської на тему «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз» є актуальною проблемою, яка пов'язана з трансформацією усіх сфер суспільно-політичного та демократичного життя, а також ролі у ньому мовної політики як моделі, яка на політичній арені представляє мовно-культурні та мовно-політичні інтереси усіх громадян, зокрема й у взаємовідносинах з державою. Варто констатувати, що наукове дослідження С. В. Савойської спирається на широку методологічну базу, на основі розроблено наукову стратегію, яка стосується історико-політичного формування, всебічного розвитку та розбудови моделі мовної політики.

Політологічна та наукова цінність підходів автора монографії полягає у тому, що з їх допомогою модель мовної політики розглядається під кутом бачення системних змін, які для неї служать будівельним матеріалом. Концептуальний підхід до аналізу проблеми допоміг виробити систему понять, побудувати авторську концепцію теоретичної моделі об'єкта та предмета дослідження. Комунікативний підхід розглядається автором монографії як інституціональна методологія конструктивно-деструктивного формування моделі мовної політики на усіх еволюційних

етапах буття України, яка періодично була незалежною або окупованою державою. На слушну думку С. В. Савойської, конструктивна інституціональна модель мовної політики може бути побудована лише незалежною державою за підтримки усіх формальних і неформальних інституцій, які ефективно функціонують та об'єднують спільноту у політичну націю, враховуючи усі регіони держави та місцеві інституції. Цікава під цим кутом бачення інша модель мовної політики, яка антиукраїнськими інституціями також представлена як конструктивна. Вона гальмує розбудову моделі мовної політики на національній та національній основах, позаяк орієнтується не на національні цінності, а інтереси колишньої метрополії.

Структура монографії відповідає логіці дослідження, яка є продуманою, ефективною і результативною. У зв'язку з цим авторка монографії підібрала вдалий методологічний інструментарій, який допоміг ефективно дослідити основні віхи ідейно-інституційного та політико-культурного формування та розбудови моделі мовної політики на етапах незалежності Української держави, модернізації, українізації та реформування. Окрім цього, Світлана Василівна майстерно дослідила гальмування розвитку моделі мовної політики російськими, імперськими, радянськими, угор-

ськими, румунськими, польськими та ін. інституціями, окремі з яких не припиняють втручатися у внутрішні справи незалежної України на тлі її демократизації та лібералізації суспільно-політичного життя.

Варто відзначити, що авторка дослідження вміло визначила особливості розбудови моделі мовної політики у добу її модернізації у першій половині 1990-х рр., спираючись на державні та національно-демократичні політичні інституції, ефективні засоби та механізми. Це було викликано вимогою часу та змінами у моделі мовної політики, які дозволили українському народу взяти курс на побудову демократичного суспільства, на українізацію та модернізацію усіх сфер і галузей суспільно-політичного життя країни. Цій проблемі присвячений один з її розділів, де майстерно досліджено модернізацію як інституцію оновлення та зміни політологічного контексту моделі мовної політики. Аналіз національної політики, яка по праву визначається Савойською С. В. як інституціональна конструктивна основа розвитку моделі мовної політики, допоміг зрозуміти, що її ефективність залежить від рівня патріотичності українського народу, сформованості національної ідеї, національної свідомості та знання історії. Від рівня розвитку цих інституцій залежить ефективна розбудова моделі мовної політики, з чим не можна не погодитися.

Заслугою С. В. Савойської є те, що вона ретельно розібралася у тій мовно-політичній спадщині, яка дісталася українському народу та державі від колишніх метрополій. Цій проблемі присвячено п'ятий розділ монографічного дослідження, де проросійська мовна політика досліджується як політична інституція, яка успішно функціонує в Україні як філія національних інтересів і цінностей Росії. Це більш детально розкрито з допомогою таких неформальних інституцій як виклики, ризики та небезпеки, які, як антиукраїнські політичні символи, діють всупереч розбудови політологічного контексту моделі мовної політики. На ґрунті формальні/неформальні інституції виникли непорозуміння і протистояння, які підказали автору монографії, якою у такій ситуації має бути модель мовної політики у юридично незалежній Українській державі.

Вельми важливим як з науково-теоретичного,

та і з політико-практичного кутів бачення є комплексний аналіз моделі мовної політики, що базується на раціональній політиці, яка є конструктивною основою для розвитку політологічного контексту моделі мовної політики. Раціональна політика, як неформальна інституція, спирається у своїй діяльності на демократичні цінності і такі неформальні інституції, якими є політична компетентність, «комунікативна раціональність», «комунікативна дія» та «деліберативна демократія» та ін.

До беззаперечних переваг монографічного дослідження варто віднести те, що зазначена модель мовної політики дає можливість побачити переваги конструктивного над деструктивним, раціонального над ірраціональним, демократичних і національних цінностей над авторитарно-тоталітарними. Щоб викласти власне бачення мовно-політичних проблем та запропонувати конструктивні шляхи їх розв'язання, С. В. Савойська по-новому переосмислила модель мовної політики, яка на території України у різні часи здійснювалася колоніальною владою, а наразі – незалежною, та зробила ґрунтовні висновки. На її слушну думку, конструктивна модель мовної політики не повинна розбудовуватися насильницькими методами, вона має спиратися на спеціально розроблені програми, які висвітлюватимуть героїчні сторінки з історії української культури, літератури українського народу та об'єднуватимуть усі етнічні спільноти у політичну націю, стержнем якої, на переконання авторки дослідження, мають бути етнічна українська нація, українська мова і культура.

Усе це дає підстави констатувати, що монографія С. В. Савойської є самостійним та завершеним дослідженням, положення якого логічно обґрунтовані та мають наукову новизну. Виходячи з цього, автор монографічного дослідження засвідчила уміння використовувати нові наукові підходи, напрями та ефективно осмислювати мовну політику як модель, робити ґрунтовні узагальнення, висновки та обґрунтовувати власну позицію. Тому вважаю, що є всі підстави рекомендувати монографію Савойської Світлани Василівни на тему: «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз» до друку.

Зміст

Філософія

Азарова Ю. О.

Дерріда і Дельоз: історія, повторення, політика С. 3-13

Соціальні науки

Кривошеїн В.В.

Ідентифікаційні ризики у сучасному політичному процесі: соціологічний фокус аналізу С. 14-21

Політичні науки

Альмугхід І.

Агенти демократичних змін: соціальне середовище та специфіка політичних вимог С. 22-29

Арабаджі Ю. І.

Анексія Криму Росією: погляд п'ять років тому С. 30-48

Грачевська Т. О.

Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні С. 49-58

Забіян В. В.

Економічна реформа в КНР, як фактор трансформації зв'язків з системою міжнародних відносин С. 59-70

Ключкович А. Ю.

Соціально-політичні розмежування в словацькому суспільстві: основні лінії та особливості впливу в умовах посткомуністичного розвитку С. 71-78

Константинівська А.К.

Роль електронної участі у формуванні громадянського суспільства С. 79-85

Лясота А. Є.

Сучасна гуманітарна політика: інституційний діалог держави та громадянського суспільства С. 86-94

Марфобудінова Л. І.

Еволюція уявлень про роль жінок у соціально-політичному житті: огляд основних концепцій С. 95-104

Михайлюк О. В., Вершина В. А.

Інформаційна політика: сенс та зміст поняття С. 105-115

Мустафазаде Парвана Тельман кизи

Конвенція про правовий статус Каспійського моря як гарант регіональної безпеки С. 116-123

Петров П. Г.

Процес демократичного транзиту: особливості іміджу транзитивних демократій С. 124-130

Тіт О. Г.

«Політичний проект»: до питання визначення поняття С. 131-140

Токовенко О. С., Ніколенко Ю. О.

Синергетична політико-епістемологічна перспектива у контексті аналізу політичного сепаратизму С. 141-148

Третяк О. А., Омельченко С. В.

Націоналізм у глобальному політичному дискурсі: світові реалії та українська специфіка С. 149-156

Устименко Є. Р.

Децентралізація як складова успішної політичної реформи в Україні: основні виклики С. 157-162

Рецензії

Третяк О. А.

Рецензія на монографію С. В. Савойської «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз» С. 163-164

Content

Philosophy

Azarova Yu. O.

Derrida and Deleuz: history, repetition, politics P. 3-13

Social sciences

Kryvoshein V.V.

Identification risks in the modern political process: a sociological focus of analysis P. 14-21

Political science

Almughid I.

Agents of democratic change: social environment and the specifics of political requirements P. 22-29

Arabadgi Y. I.

Russian annexation of Crimea: a five-year-old lighter P. 30-48

Hrachevska T. A.

Features of the legal status and main areas of activities of honorary consulates of foreign countries in Ukraine P. 49-58

Zabiiian V. V.

Economic reform in Republic of China, as a factor of transformation of connections with the system of international relations P. 59-70

Klyuchkovych A. Yu.

Social and political cleavages in Slovak society: the main lines and features of influence in the conditions of postcommunist development P. 71-78

Konstantynivska A.K.

Role of electronic participation in the formation of civil society P. 79-85

Lyasota A. Ye.

Modern Humanitarian Policy: An Institutional Dialogue Between the State and Civil Society P. 86-94

Marfobudinova L. I.

Evolution of representations about the role of women in social and political life: the basic concept P. 95-104

Mykhailiuk O. V., Vershyna V. A.

Information politics: the meaning and content of the concept P. 105-115

Mustafazade Parvana Telman

Convention on the Legal Status of the Caspian Sea as the guarantee of regional security P. 116-123

Petrov P. H.

The process of democratic transit: features of the image of transitive democracies P. 124-130

Tit O. G.

«Political project»: to the definition of the concept P. 131-140

Tokovenko O. S., Nikolenko Y. A.

Synergetic political and epistemological perspective in the context of the political separatism analysis P. 141-148

Tretiak O. A., Omelchenko S. V.

Nationalize in the global political discussion world realities and Ukrainian specificity P. 149-156

Ustimenko Ye. R.

Decentralization as constituent of successful political reform in Ukraine: basic calls P. 157-162

Resume

Tretiak O. A.

Review of the monograph S. V. Savoyskoy «The political context of the language policy model: theoretical and methodological analysis» P. 163-164

Наукове видання

«Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія»
заснований у 1993 р.

У 2008 р. змінив назву на
«Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences»
«Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках»

ISSN 2618-1274 (print) ISSN 2618-1282 (online)

Свідоцтво про держреєстрацію Серія КВ № 23203-13043ПР від 22.03.2018

Українською, англійською, російською мовами.

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з політичних наук
(накази МОН України № 1604 від 22 грудня 2016 р., зі змінами від 24.05.2018 № 527)

Видається 2 рази на рік

Місцезнаходження редакції:

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010.
Телефон (056) 374- 98-66, 374-98-71
E-mail: epistems@ukr.net

Редактори

Літературний редактор: к.філол.н., доц. Ткач Л.М.
Оригінал-макет: Михайлюк О.О. Дизайн обкладинки: Квітка Д.С.

Підписано до друку 10.07.2019. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 18,83. Тираж 300 пр. Зам. No .

Видавництво і друкарня «Ліра»

вул. Наукова, 5,
м. Дніпро, Україна
lira100@ukr.net
+38 (067) 561-57-05, +38 (056) 731-96-57

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія ДК №188 від 19.09.2000 р.